

ગુજરાતી
યુગ શક્તિ ગાયત્રી

જુન ૧૯૯૯



અનુક્રમણિકા

૧. કલ્પવૃક્ષ સમાન તથા પવિત્ર વૃક્ષ-અશ્વત્થ	૨	૧૦. નારી જાગરણ	૩૦
૨. મનુષ્ય માટે દૈવી વરદાન છે સંગીત	૪	છોકરીઓને આત્મનિર્ભર બનાવો	
૩. રંગોમાંથી હવે મનુષ્ય શાંતિ અને સ્વાસ્થ્ય મેળવશે	૯	૧૧. પર્યાવરણ સંરક્ષણ સ્તંભ વૃક્ષોનું ધાર્મિક મહત્વ	૩૨
૪. આયુર્વેદના મતે આપનું સ્વાસ્થ્ય	૧૩	૧૨. સાધના પરિશિષ્ટ	૩૪
૫. ત્યાગ સાથે ભોગવ	૧૮	આપણે પણ કર્મસાધના કેમ ન કરીએ?	
૬. ભાવિ પેઢીનું નિર્માણ અભિભાવકોના હાથમાં	૧૯	૧૩. યુવાસ્તંભ	૩૬
૭. યુગ નિર્માણ સત્સંકલ્પ-૪ ઈદ્રિયસંયમ, અર્થસંયમ, સમયસંયમ અને વિચારસંયમનો સતત અભ્યાસ કરીશું	૨૨	યુવાશક્તિને એક પૈગામ-૨	
૮. વ્યક્તિ નિર્માણ બુદ્ધિવાદી નહીં, શ્રદ્ધાવાન બનો	૨૫	૧૪. સાધક વિશેષાંકની આવશ્યકતા કેમ ?	૩૯
૯. આસ્તિકતા-સંવર્ધન ઈશ્વર માટે જીવો	૨૮	૧૫. પરમપૂજ્ય ગુરુદેવની અમૃતવાણી પરિષ્કૃત મનઃસ્થિતિ જ સ્વર્ગ છે (ઉત્તરાર્ધ)	૪૧
		૧૬. આત્મિય અનુરોધ	૪૭
		૧૭. યુગ નિર્માણ સમાચાર	

આગામી અંક સાધક વિશેષાંક

ગુરૂ પૂર્ણિમાના પાવન પર્વે પૂ. ગુરુદેવની અમરવાણીમાંથી સાધકની સર્વાંગીણી પ્રગતિમાં માર્ગદર્શન આપતા લેખોનો અમૂલ્ય સંગ્રહ પ્રકાશિત થઈ રહ્યો છે. સાધના વર્ષમાં આ વિશેષાંકથી લાભો સાધકો તૈયાર થશે એવો દૃઢ વિશ્વાસ છે.

- (૧) આ વિશેષાંકની છૂટક કિંમત રૂ- ૪.૦૦ રહેશે. જે વિશેષાંક ઉપર પ્રિન્ટ હશે.
- (૨) ૧૦૦ થી વધુ અંકો મંગાવતા રૂ- ૩.૫૦ ના હિસાબે અંક ઉપલબ્ધ રહેશે.
- (૩) ૧૦૦, ૧૫૦, ૩૦૦, ૧૦૦૦ ના ગુણાંકમાં અંક મંગાવવા વિનંતી.
- (૪) વિશેષાંકો માટે એડવાન્સ રકમ મોકલવી અનિવાર્ય છે.

સાધક વિશેષાંકમાં પ્રકાશિત થનાર મહત્વના લેખોની યાદી.

- (૧) પ્રાર્થના જીવંત કેવી રીતે બને ?
 - (૨) પ્રત્યક્ષ ફળદાયી જીવન સાધના.
 - (૩) સાધના સાથે સ્વાધ્યાય, સંયમ, સેવા.
 - (૪) કોઈ પણ મંત્રનો જપ કરો.
 - (૫) ધ્યાન સાથે મંત્ર જપ અથવા મંત્ર લેખન કરો.
 - (૬) યુગ નિર્માણ સત્ સંકલ્પ-નવ યુગનો ઘોષણા પત્ર.
 - (૭) બધાને સદ્બુદ્ધિ-બધાનું ઉજ્જવળ ભવિષ્ય.
 - (૮) અર્ધ્યદાન દ્વારા સમર્પણ સાધના કરો.
 - (૯) મંદિરમાં દર્શન કેવી રીતે કરીએ.
 - (૧૦) જૂના મંદિરોનો જીર્ણોદ્ધાર કરીએ, તેને જન જાગૃતિના કેન્દ્ર બનાવીએ.
 - (૧૧) પૂ. ગુરુદેવની સાધકોના માર્ગદર્શન માટેની અમૃતવાણી.
- આ ઉપરાંત ૧૦ લેખો બીજા પણ ખૂબ પ્રેરણાપ્રદ રહેશે.

ॐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગોદેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ।

યુગ શક્તિ ગાયત્રી

: સંસ્થાપક/સંરક્ષક :

વેદમૂર્તિ, તપોનિષ્ઠ યુગદંષ્ટા
પં. શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય
અને

માતા ભગવતી દેવી શર્મા

: સંપાદક :

પં. લીલાપત શર્મા

: કાર્યાલય :

ગાયત્રી તપોભૂમિ,
મથુરા - ૨૮૧ ૦૦૩

: ટેલિફોન :

(૦૫૬૫) ૪૦૪૦૦૦, ૪૦૪૦૧૫

વાર્ષિક લવાજમ : ૪૫ રૂપિયા
આજીવન લવાજમ : ૫૦૦ રૂપિયા

વિદેશનું લવાજમ

વાર્ષિક : ૧૦ પાઉન્ડ/૧૫ ડોલર/
૪૦૦ રૂપિયા

આજીવન : ૧૦૦ પાઉન્ડ /
૧૫૦ ડોલર / ૪૫૦૦ રૂપિયા
વર્ષ - ૩૦ અંક - ૬

જૂન - ૧૯૯૯

ઈશ્વરનું દર્શન અને સંભાષણ

પ્રતિમાઓમાં જોવા મળતા ભગવાન બોલતા નથી, પરંતુ અંતઃકરણમાં રહેતા ભગવાન જ્યારે દર્શન આપે છે, ત્યારે વાત કરવા માટે વ્યાકુળ દેખાય છે. જો આપણે કાનથી સાંભળી શકીએ તો તેઓ એક જ વાત કહેતા હશે - “મારા અનુપમ ઉપહાર, આ મનુષ્યજીવનને જેવી રીતે જીવી રહ્યા છો તે રીતે જીવવું ન જોઈએ. જેવી રીતે ગુમાવી રહ્યા છો તેવી રીતે ગુમાવવું ન જોઈએ. આ જીવન મોટા પ્રયોજન માટે છે. હલકી રીતિ-નીતિ અપનાવીને મારા પ્રયાસ અને અનુદાનનો ઉપહાસ બનાવવો ન જોઈએ.”

જ્યારે તમે વધુ ઝીણવટથી તેમની ભાવભંગિમા અને મુખાકૃતિને જોશો, તો પ્રતીત થશે કે તેઓ વિચાર-વિનિમય કરવા ઇચ્છે છે અને કહેવા માંગે છે કે બતાવો - આ જીવનસંપદાનો આનાથી સારો ઉપયોગ બીજો થઈ ના શક્યો હોત, જેવો તમે હાલ કરી રહ્યા છો ? તેઓ જવાબ ઇચ્છે છે અને સંભાષણ આગળ ચલાવવા ઇચ્છે છે.

અંતરંગમાં સ્થિત ભગવાનની ઝાંખી, દર્શન, પરામર્શ અને પથ-પ્રદર્શન સુધી જ પર્યાપ્ત નથી. એમાં ગાયવાહરડા જેવી વાત્સલ્યની વ્યાકુળતા પણ દેખાય છે. પરમાત્મા આપણને પોતાનું અમૃત દુગ્ધ-અજસ્ત્ર અનુદાનના રૂપમાં પીવડાવવા ઇચ્છે છે. પતિ અને પત્નીની જેમ ભિન્નતાને અભિન્નતામાં ફેરવવા ઇચ્છે છે. આત્મસાત્ કરી લેવાની એમની કેટલી પ્રબળ ઉત્કંઠા દૃષ્ટિગોચર થાય છે.

આપણે ઈશ્વરના બની તેમના માટે જીવવું જોઈએ. પોતાને ઇચ્છા અને કામનાઓથી ખાલી કરવું જોઈએ. તેની ઇચ્છા અને પ્રેરણાના આધાર પર ચાલવા માટે આત્મ-સમર્પણ કરી દઈએ તો પરમેશ્વરને આપણા કણ-કણમાં લપટાયેલો અનંત આનંદની વર્ષા કરતો જોઈશું. આવું દર્શન કરી શકીએ, તો આપણે ધન્ય બની જઈશું.

કલ્પવૃક્ષ સમાન તથા પવિત્ર વૃક્ષ - અશ્વત્થ

શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાના દસમા અધ્યાયના છઠ્ઠીસમા શ્લોકમાં ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે વૃક્ષોની મહાનતાનું પ્રતિપાદન કરતાં એને પોતાનું જ સ્વરૂપ નિરૂપિત કર્યું છે અને કહ્યું છે - “અશ્વત્થઃ સર્વવૃક્ષાણામ્” અર્થાત્ હું બધાં વૃક્ષોમાં અશ્વત્થ-પીપળો છું. ગીતા ૧૫-૧માં પણ અશ્વત્થની ચર્ચા કરવામાં આવી છે અને વિશ્વ-બ્રહ્માંડને એની ઉપમા આપવામાં આવી છે. આ કારણે જ પ્રાચીનકાળથી ભારતીય લોકોના મનમાં પીપળો કે અશ્વત્થ વૃક્ષ પ્રત્યે અગાધ શ્રદ્ધા છે. આને દેવતાઓની જેમ પૂજવામાં આવે છે અને સાર્વજનિક સ્થળો, દેવાલયોમાં રોપવામાં આવે છે. લોકોનો વિશ્વાસ છે કે એમાં દેવતાઓનો વાસ છે. આથી તેને ‘દેવસદન’ પણ કહેવામાં આવે છે. અથર્વવેદ ૫/૪/૩, ૧૮/૩૮/૬ માં મંત્ર ‘અશ્વત્થો દેવસદનઃ’ અનુસાર પણ પીપળ વૃક્ષ દેવોના રહેવાનું સ્થાન છે.

ગીતાકારે જે પીપળાના વૃક્ષને ઈશ્વરીય વિભૂતિઓથી યુક્ત બતાવ્યું છે, તે આપણા દેશમાં ઠેર ઠેર જોવા મળે છે અને સર્વત્ર તેની પૂજા કરવામાં આવે છે. સમય બદલાઈ જવાથી માન્યતાઓ ભલે બદલાઈ જતી હોય, પરંતુ ભારતીય સંસ્કૃતિમાં પીપળ પ્રત્યેની આસ્થા જેમની તેમ રહેલી છે. મૌર્યકાળમાં દરેક ગામ તથા તાલુકામાં દેવસ્થાનો પર પીપળો રોપીને તેની નીચે ચબૂતરો કે ‘થાન’ અવશ્ય બનાવવામાં આવતું અને એની પૂજા કરવામાં આવતી હતી. આમ ‘થાન’ આજે પણ ગામડે ગામડે જોવા મળે છે તથા પૂજવામાં આવે છે. બૌદ્ધ, જૈન અને વૈષ્ણવ પરંપરામાં પીપળાની પૂજા લોક-આસ્થાના રૂપમાં પ્રચલિત છે. લગભગ આ બધાના મૂર્તિ-શિલ્પોમાં પણ પીપળાની ઉપાસનાનાં

ઉદાહરણો મળે છે. આજે પણ આ વૃક્ષ પ્રત્યે લોકોમાં એટલી આસ્થા છે કે આને કાપવું, બાળવું ધાર્મિક અપરાધ માનવામાં આવે છે. ફક્ત હવન માટે સમિધાના રૂપમાં તથા શબને બાળવા માટે જ તેના લાકડાઓનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે.

અશ્વત્થ અર્થાત્ પીપળાના વૃક્ષને જ્ઞાનવૃક્ષ અને બ્રહ્મવૃક્ષ પણ કહેવામાં આવ્યું છે. સૂર્યપ્રકાશનું વિશેષ રૂપથી સંશ્લેષણ થવાને કારણે આને સૌર-વૃક્ષ પણ કહે છે. પ્રાચીનકાળમાં શત્રુઓના વિનાશ માટે આર્થજ્ઞતિ પીપળાને પોતાનું વિશેષ આરાધ્ય માની પૂજતી હતી. શાસ્ત્રો અને પુરાણોમાં આ વૃક્ષના દેવસ્વરૂપનું વર્ણન કરતાં કહ્યું છે -

“મૂલતઃ બ્રહ્મરૂપાય મધ્યતો વિષ્ણુરૂપિણે ।

અગ્રતઃ શિવરૂપાય અશ્વત્થાય નમોનમઃ ।”

અન્યત્ર પણ આ જ રીતે ઉલ્લેખ મળે છે. જેમ કે -

મૂલં બ્રહ્મ ત્વચો વિષ્ણુઃ શાખા શાખા મહેશ્વરઃ ।

પત્રાણિ દેવતા સર્વા વૃક્ષરાજ નમોઽસ્તુતે ।

તાત્પર્ય એ કે વૃક્ષોમાં એ સર્વશ્રેષ્ઠ અને પવિત્ર છે, તેથી ઋષિ-મનીષિઓએ એને પૂજવા યોગ્ય સમજ્યો. આજે પણ લોકવિશ્વાસ છે કે એની પૂજા કરવાથી બધા મનોરથો પૂરા થાય છે અને ભૂતબાધા તથા અન્ય કોઈ જાતના અનિષ્ટનો ભય રહેતો નથી, ખોટા ગ્રહોની શાંતિ થાય છે અને સુખ-સૌભાગ્ય પ્રાપ્ત થાય છે. હડપ્પા અને સિંધુ ધાટીની સભ્યતામાં પણ પીપળાની પૂજાનું વિશેષ મહત્ત્વ રહ્યું છે. માંગલિક કાર્યો અને રાજકીય મુદ્દાઓ પર પણ પીપળાના વૃક્ષના અંશો આંકેલા મળે છે.

સૃષ્ટિપ્રક્રિયામાં સહાયક હોવાથી આની વિશેષતાઓ અને ઔષધીય ગુણોને આયુર્વેદશાસ્ત્રોમાં વિશેષ રૂપથી વર્ણવામાં આવ્યા છે. ભારતમાં પીપળાને અનેક નામોથી ઓળખવામાં આવે છે. જેમ કે – અશ્વત્થ, પીપળો, ચલપત્ર, ગજશન, બોષિતરૂ, ચૈત્યવૃક્ષ, નાગબંધુ, દેવાત્મા, મહાદ્રુમ, બોષિદ્રુમ, પિપ્પલ, પીપર, બોષિવૃક્ષ, યાજ્ઞિક, ગજભક્ષક, ક્ષીરદ્રુમ, ધનુવૃક્ષ, પિપ્પલ, અરલી, અશોયગાહ વગેરે. અંગ્રેજીમાં આને ‘સેકેડ ફિગ્ ટ્રી’ કહે છે. આનું વાનસ્પતિક નામ – ‘ફાઈકસ રિલિજિઓસા’ છે.

ઔષધીય ગુણોને કારણે પીપળાના વૃક્ષને ‘કલ્પવૃક્ષ’ની સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે. એના પંચાંગ અર્થાત્ છાલ, પાંદડાં, ફળ-બીજ, દૂધ, જટા અને કુંપળો

તથા લાખ લગભગ બધા પ્રકારના રોગો અને આધિ-વ્યાધિઓના શમનમાં કામ આવે છે. વેદોમાં પીપળાને અમૃતતુલ્ય માનવામાં આવ્યું છે. સૌથી વધુ ઓક્સિજન છોડવાને કારણે આને પ્રાણવાયુનો ભંડાર કહેવામાં આવે છે. આજના પ્રદૂષણયુક્ત વાતાવરણમાં તો આ વૃક્ષની ઉપયોગિતા ખૂબ જ વધી ગઈ છે. સર્વાધિક ઓક્સિજનનું સૃજન અને ઝેરી ગેસને આત્મસાત્ કરવાની એનામાં વિશેષ ક્ષમતા છે. ભૂ-રક્ષણ, ભૂ-સ્ખલન તથા ભૂમિનું ધોવાણ રોકવામાં આ વૃક્ષ ખૂબ સહાયક છે. વૃક્ષારોપણમાં જો આના મહત્વને સમજી વધુમાં વધુ સંખ્યામાં લગાડવાની પ્રાથમિકતા આપી શકાય તો ઔષધિની ઊણપ અને પર્યાવરણનું સંરક્ષણ બંનેને સહજતાથી પૂર્ણ કરી શકાય છે.

કયા યુગશિલ્પીને શું, ક્યારે, કેવી રીતે, ક્યાં અને કઈ રીતે કરવાનું છે તેનું નિર્ધારણ વ્યક્તિની યોગ્યતા અને સ્થાનીય આવશ્યકતાને ધ્યાનમાં રાખી સામાન્ય સમજના આધાર પર કરી શકાય છે. રેતીમાં ચોખા ભળી જાય ત્યારે એમને એક-એક કરીને વીણવા પડે છે અને કચરો તથા અનાજને જુદાં કરવાનું શ્રમસાધ્ય, સમયસાધ્ય અટપટું કામ કરવું પડે છે. ગોળ અને છાણ ભેગું થઈ જાય ત્યારે પણ આવી જ મુશ્કેલી પેદા થાય છે. આ દિવસોમાં વિચારો અને ક્રિયાકલાપોમાં ઉચિત-અનુચિતનો અસાધારણ ગોટાળો થઈ ગયો છે. પ્રચલનમાં કયા વિચારો અને ક્યાં કાર્યોને માન્યતા આપવામાં આવે અને ક્યાં કાર્યોનો બહિષ્કાર કરવામાં આવે તે સમજમાં આવતું નથી. ઉચિત અને અનુચિતના આ સંશોધનનું નામ જ વિચારક્રાંતિ છે. જે કંઈ કહેવામાં – સાંભળવામાં અને કરવામાં આવી રહ્યું છે, તે બધાંને નવેસરથી કસી લેવાની જરૂર છે. જે વિવેકયુક્ત છે તેનું નવેસરથી નિર્ધારણ કરવાનું છે, કેમ કે પ્રસ્તુત અગણિત સમસ્યાઓનું એકમાત્ર કારણ ઉચિતના સ્થાને અનુચિતનું વિરાજમાન થવું તે છે. એમને યથાસ્થાને પ્રતિષ્ઠિત કરવા માટે અસ્ત-વ્યસ્તને નવેસરથી યોગ્ય સ્થાને સ્થાપવું પડશે.

મનુષ્ય માટે દૈવી વરદાન છે સંગીત

સંગીત આત્માનો સ્વર છે. ગાયન આત્માની કળા છે. એટલું જ નહીં, આ પરમાત્મોપાસનાનું દિવ્ય માધ્યમ છે. શુદ્ધ અને પવિત્ર સંગીતમાં પ્રચંડ ક્ષમતા ભરેલી હોય છે. એ તન-મનને ઝંકૂત કરી એમાં આશા, ઉત્સાહ તથા ઉમંગની નૂતન ધારાઓનો સંચાર કરે છે. એનાથી સાંસ્કૃતિક ચેતના, સામાજિક સમરસતા અને વૈયક્તિક સદ્ભાવના તથા સંવેદના જાગૃત થાય છે. આજના વૈજ્ઞાનિક યુગમાં 'મ્યુઝિકલ થેરેપી' દ્વારા ઉપચારપ્રક્રિયા ખૂબ ઝડપથી ચાલી રહી છે. મનોવૈજ્ઞાનિકો એને તણાવ અને વિષાદના સમાધાન માટે પ્રસ્તુત કરે છે. આથી જ ગીતાકારે 'વેદોનાં સામવેદોઢસ્મિ' કહીને એની મહત્તા પ્રતિપાદિત કરી છે.

શબ્દ બ્રહ્મ છે. લય એનો આત્મા છે અને એને જ નાદ કહે છે. નાદનું વ્યક્ત રૂપ આહદનાદ છે. આહદ અને અનહદ નાદની સંધિમાં જ સામવેદનો સ્વર સ્ફુરિત થયો. ગંધર્વવેદ સામવેદનો સ્વર સ્ફુરિત થયો. ગંધર્વવેદ સામવેદનો ઉપવેદ છે, તેથી આહદ હોવા છતાં પણ એમાં અનાહદનો સ્વર સન્નિહિત છે. સંગીતની આ સુરધારા સામગાનના દિવ્યદર્શિઓથી લઈને દેવર્ષિ નારદ સુધી અને હરિદાસ તથા તાનસેનથી લઈને પ્રચલિત ગીતો સુધી પ્રવાહિત થઈ છે. સંગીતમાં અપૂર્વ સંમોહક શક્તિ છે, આથી જ તો હરણ અને સાપ પણ દોડતા આવે છે. તાનસેનના દીપક રાગથી દીપ પ્રજ્વલિત થતો હતો અને આકાશમાં પ્રસરેલાં વાદળો ભેગાં થઈ મેઘ-મલ્હારના સૂરમાં સૂર આપવા લાગી જતા હતા. સંગીતની આ વિશેષતાને કારણે જેમ્સ વોટસને સંગીતને પાષાણ હૃદયને મીણની જેમ બનાવનાર જાદુઈ શક્તિ માની છે. શાસ્ત્રીય સંગીતના સંમોહનથી મુગ્ધ થઈને મહાત્મા ગાંધીએ કહ્યું હતું

કે સંગીત આત્માના તાપને શાંત અને શીતળ બનાવી શકે છે. એ આત્માની મલીનતાને ધોઈ પવિત્ર કરી દે છે.

આજે સંગીતનાં બે રૂપ મળે છે, શાસ્ત્રીય સંગીત તથા સુગમ સંગીત. ગીતનાં ચાર અંગો માનવામાં આવે છે - સ્વર, પદ, લય અને માર્ગ. સંગીત રત્નાકરમાં નાદને બાવીસ શ્રુતિઓમાં વિભાજિત કરવામાં આવ્યો છે. આ શ્રુતિઓ કાનની મદદથી અનુભવ કરનારી વિશિષ્ટ શક્તિઓ છે. સંગીતની આ શક્તિઓનો પ્રભાવ સ્થૂળ તથા સૂક્ષ્મ બંને રૂપોમાં જોઈ શકાય છે. મ્યુઝિક થેરેપીનો સિદ્ધાંત એના પર જ આધારિત છે. સચ્ચિદાનંદ વાત્સ્યાયને તેમનું પુસ્તક 'ભારતીય કલાદષ્ટિ'માં સંગીતને સંસ્કૃતિની ઓળખ અને અભિજ્ઞાન કહ્યું છે. તેમના મતાનુસાર સંગીત સાંસ્કૃતિક વિચારધારાને ખૂબ જ પ્રભાવિત કરે છે. જો સંગીત બદલાય તો તે એ વાતનો સંકેત હશે કે સંસ્કૃતિ બદલાઈ ગઈ છે. જો સંગીત બદલાયું નથી તો એનો અર્થ એ કે તેના મર્મમાં આપણે પણ બદલાયાં નથી.

પાશ્ચાત્ય જગતના વિદ્વાનોએ પણ સંગીતને સામાજિક ચેતનાની પ્રેરક શક્તિના રૂપમાં નિરૂપિત કર્યું છે. માર્ક્સના મત મુજબ એ સામાજિક અને સાંસ્કૃતિક સ્વરને ઝંકૂત કરે છે. સંગીતની અસર વ્યક્તિ જ નહીં આખા સમુદાય પર પડે છે. ચાર્લ્સ રોજેને સ્પષ્ટ રૂપથી સ્વીકાર્યું છે કે સંગીત સમાજમાં સૌંદર્ય અને નૈતિકતાનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. વ્યક્તિ અને સમાજનો પરિચય તેમના પ્રચલિત સંગીતના માધ્યમથી પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. માર્ક્સ સ્લોબિને તેમની ચર્ચિત રચના 'સબ કલ્ચર સાઉન્ડ'માં સંગીતના સાંસ્કૃતિક પાસાઓનું રોચક વર્ણન કર્યું છે. તેમના મત મુજબ સંગીત

વ્યક્તિમાં ગત્યાત્મક ભાવ ઉત્પન્ન કરે છે તથા નિષ્ક્રિયતાને સક્રિયતામાં પરિવર્તિત કરી નાંખે છે. સંગીતરૂપી સુપર કલ્ચરથી વ્યક્તિ, પરિવાર, આયુ, વર્ગ અને જાતિ બધાં જ પ્રભાવિત થાય છે. એની સૂરલહરી સીધી વ્યક્તિની અંતર સંવેદનાને સ્પર્શ કરી એને એક નૂતન લોકમાં પહોંચાડી દે છે. સંગીતના સુર-સાગરમાં મનુષ્યની બધી ઈચ્છાઓ, આકાંક્ષાઓ એકાકાર બની આનંદની અનુભૂતિ પ્રાપ્ત કરે છે. આ રીતે સંગીત જ્યાં વ્યક્તિના અંતઃકરણને હચમચાવે છે, ત્યાં એને સામાજિક પરિવેશથી પણ જોડે છે.

આ તો માનવ મનની એ સુરીલી અભિવ્યક્તિ છે, જે સંસ્કૃતિના સ્વરોમાં વ્યક્ત થાય છે. જોન મિલર ચેનફે ઉલ્લેખ કર્યો છે કે આફ્રિકાનું સંગીત સાંસ્કૃતિક ગતિવિધિઓની દેન છે. અહીં તેઓ પોતાના સાંપ્રદાયિક સદ્ભાવ અને સુમેળને વધુ સુદૃઢ બનાવવા માટે વિભિન્ન પ્રકારના સંગીતનું સૃજન કરે છે. એમનાં ગીતોમાં પ્રચલિત પરંપરાની છાપ જોવા મળે છે. તેઓ એને આનંદ અને મસ્તી માટે ગાય છે. લોકસંગીતની પાછળ સંભવતઃ આ જ ભાવ છુપાયેલો છે. આ વિષય પર ફિલીપ વી. વોલમેને વધુ સ્પષ્ટ કરતાં લખ્યું છે કે આફ્રિકાનું સંગીત આજના આધુનિક પરિવેશમાં બદલાઈ રહ્યું છે. એનાથી તેમની સંસ્કૃતિ પણ પ્રભાવિત થઈ રહી છે તે જાહેર છે. સંગીતમાં આવો ફેરફાર દરેક પેઢીએ થાય છે, પરંતુ મૂળ ભાવ, અનુભવ, સત્ય અને સાર્વભૌમિકતાનો પ્રભાવ યથાવત્ બની રહે છે.

કોંગન અને સેન્ડોના સંગીત સર્વેક્ષણથી જાણવા મળે છે કે પાશ્ચાત્ય જગતમાં પોપ સંસ્કૃતિને કારણે કલાસિકલ મ્યુઝિક વિશેની અભિરૂચિ વધી રહી છે. આજના પોપસ્ટારોને બદલે પોસ્ટ મોડર્ન સંગીતકાર જેવા કે લારી એન્ડરસન, ડેવિડ બર્ન, બ્રાયન ઈનો વગેરે ફરીથી પ્રચલિત થઈ રહ્યા છે. અઢારમી સદીમાં પાશ્ચાત્ય જગતનું સંગીત આજના પ્રચલનથી સંબંધિત માનવામાં આવી રહ્યું છે. આ દિવસોમાં એ સત્ય ઊપસી

આવ્યું છે કે સંગીત વર્ગભેદની સીમાઓ ભેદીને વ્યક્તિના અનુભવ અને અનુભૂતિને પ્રભાવિત કરે છે. એનાથી વિખરાતો સમાજ એકતા તરફ અભિમુખ થતો પ્રતીત થાય છે. વર્તમાન ડિજિટલ યુગમાં સંગીત પરિશુદ્ધ રૂપથી માનસિક થઈ ગયું છે. આજનો તણાવગ્રસ્ત સમાજ સંગીતને તણાવમુક્તિના સાધનના રૂપમાં જુએ છે.

વોટરમેન ક્રિસ્ટોફરે પોરુબા સંગીત તથા જૂજૂ સંગીતનું અધ્યયન કર્યા બાદ બતાવ્યું છે કે એ વ્યક્તિના આત્મવિશ્વાસમાં વધારો કરે છે. આ સંગીતથી કાર્યક્ષમતામાં વૃદ્ધિ થાય છે. એની સૌથી મોટી વિશેષતા છે કે જૂજૂ સંગીતે નાઈજીરિયાના રાજનૈતિક, સામાજિક, આર્થિક, વ્યાવહારિક તથા ભાષાગત ક્ષેત્રના પરિદેશને પરિવર્તિત કરી દીધું છે. ગામડાઓ, શહેરો, શિક્ષિત, અશિક્ષિત બધા લોકો એનાથી પ્રભાવિત થયા વિના રહ્યા નથી. નાઈજીરિયાનો આ સ્વર અમેરિકામાં પણ સંભળાઈ રહ્યો છે. પોલ ગિલરોચે કહ્યું છે કે સંગીતમાં જાદુઈ ક્ષમતા હોય છે, તે વ્યક્તિને કોઈપણ દિશામાં વાળી શકે છે. તેમના મતાનુસાર શ્રેષ્ઠ સંગીત વ્યક્તિને તણાવ તથા સંઘર્ષથી લડવાની ક્ષમતા પ્રદાન કરે છે. એ ઉમંગ અને ઉત્સાહમાં વધારો કરે છે, સમાજમાં રહેલી ઊંડી ખાઈને પાર કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. આ દિવસોમાં દક્ષિણ આફ્રિકાની ઘણી બધી સંગીત ધૂનોએ પાશ્ચાત્ય જગત પર તેમનો પ્રભાવ જમાવી દીધો છે. સન ૧૯૬૦માં એક સંગીત ક્લબમાં બ્રાયન જેક્સને કહ્યું હતું – “સંગીત માનવીય ચેતનાને ઉર્ધ્વમુખી કરવાનું સુંદર અને સરળ સાધન છે.” સંગીતના આ જાદુભર્યા ચમત્કારથી ઈઝરાયેલ પણ ગળાડૂબ છે.

સંગીતની સૂરલહરીઓ અંગેઅંગમાં થનગનાટ ભરી દે છે. નૃત્ય સાથે પણ આનો અતૂટ સંબંધ છે. પાશ્ચાત્ય સંગીતમાં આ બંનેનું સંમિશ્રણ જોવા મળે છે. ભારતીય કળામાં સંગીત અને નૃત્યનો સંબંધ હોવા છતાં આ બંને જુદી વિદ્યાઓ છે. સ્ટુઅર્ટ હોલે પોતાના શોધગ્રંથ ‘કલ્ચરલ આઈડેન્ટીટી’માં ઉલ્લેખ કર્યો છે કે

સંગીતથી માનવીય ચેતના એકાકાર બની જાય છે અને એ સૂરલહરીઓની સાથે નાયવા લાગે છે. એમણે આગળ સ્પષ્ટ કર્યું છે કે સંગીતનો પ્રભાવ તરત જ થાય છે. એનાથી સામૂહિક ચેતના પણ પ્રભાવિત થાય છે. પરિણામસ્વરૂપે કોઈ વિશેષ ગતિથી આખો સમાજ લહેરાવા લાગે છે. આ રીતે શ્રેષ્ઠ અને ભાવપૂર્ણ સંગીત સામાજિક તથા સાંસ્કૃતિક સ્વરને બદલવાની ક્ષમતા રાખે છે. ૧૯મી સદીમાં ચેમ્બર મ્યુઝિક તથા આફ્રિકા અને અમેરિકામાં 'રેપ મ્યુઝિક'નો પ્રભાવ આ જ રીતે પડ્યો હતો.

હેલન મેયરે 'ઇન્ડિયન મ્યુઝિક ઈન ફિલોસોફી'માં ભારતીય સંગીતની વિશેષતાનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે. એમણે ભારતીય સંગીતને દુનિયાનું સર્વશ્રેષ્ઠ સંગીત બતાવ્યું છે. એમના મતે ગીતોની સરગમમાં દિવ્યતાનો ભાવ રહે છે, જે વ્યક્તિના આંતરિક ભાવોને સક્રિય અને જાગૃત કરે છે. આ કિસ્સામાં ફક્ત શાસ્ત્રીય સંગીત જ સમર્થ છે. એટલું જ નહીં ભારતીય સંગીત સમસ્ત વિશ્વના સંગીતનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. એમાં ગૂઢ દર્શન છુપાયેલું છે. હેલર મેયર પોતે પણ ભારતીય ગીતોથી અભિભૂત હતાં. એમણે એક જગ્યાએ સ્પષ્ટ કર્યું છે કે ભારતનું સામાન્ય લાગતું લોકસંગીત કોઈપણ રેપ, પોપ વગેરે ગીતો કરતાં શ્રેયસ્કર છે. આ ગીતોમાં તાલ, લય અને છંદ વ્યક્તિના ભાવોને ઝંકૂત કરે છે અને એને દિવ્ય અનુભૂતિનું રસાસ્વાદન કરાવે છે.

નાદના આત્માનુભૂત શાસ્ત્રને હવે આધુનિક વિજ્ઞાનની ક્વાન્ટમ ભૌતિકી, જીવવિજ્ઞાન તથા ધ્વનિવિજ્ઞાનની શાખાઓ પણ ખૂબ ઝડપથી અપનાવી રહી છે. આધુનિક ધ્વનિવિજ્ઞાને હવે અશ્રાવ્ય તરંગો જેવા અલ્ટ્રાસોનિક અને સુપરસોનિક તરંગોની શોધ કરી લીધી છે, જેના પર કોઈપણ શબ્દ, નાદ કે સંગીતની તરંગોને રેકોર્ડ કરી શકાય છે. સંગીતના માધ્યમથી ઉપચારસંબંધી પ્રયોગો તીવ્ર ગતિથી કરવામાં આવી રહ્યા છે. આયુર્વેદમાં જ્યાં મંત્રોપચારનું વિસ્તૃત

વર્ણન મળે છે, ત્યાં શાસ્ત્રીય સંગીતમાં નાદની વિશિષ્ટતાનો ઉલ્લેખ થયો છે કે શાસ્ત્રીય સંગીત એક ગૂઢ વિજ્ઞાન છે. સ્વાસ્થ્ય પર એનો અલ્પહુણ પ્રભાવ છે. આ તથ્યને યૂનાની શાસ્ત્ર, ફારસી તથા હિબ્રૂના અનેક સ્વાસ્થ્ય ગ્રંથો સ્વીકાર કરે છે. આ ગ્રંથોમાં સંગીતના માધ્યમથી ઊંઘ, પાચન અને લોહીનું દબાણ વગેરેના ઉપચાર વર્ણવેલા છે. સ્વાસ્થ્ય અને સરગમ વચ્ચેનો પાપો આ શતાબ્દીના મધ્યભાગમાં પડી, આજકાલ તો મ્યુઝિક થેરેપીથી રોગોનો ઉપચાર ખૂબ પ્રચલિત થવા લાગ્યો છે. પ્રોફેસર રેહલોકે પદાર્થને ઊર્જાનું એક રૂપ માની તેના તરંગો તથા કંપનોની વ્યાખ્યા કરી છે. દરેક પદાર્થ તરંગની એક વિશેષ આવૃત્તિ હોય છે. આ આવૃત્તિ જ વ્યક્તિ પર સારો કે ખરાબ પ્રભાવ પાડે છે. ભાવપૂર્ણ ગીતોની આવૃત્તિ વ્યક્તિને સંવેદનાથી ઓતપ્રોત કરી દે છે, તો દેશભક્તિપૂર્ણ ગીતોથી નસો ફડકવા લાગે છે. આ બધો એ વિશિષ્ટ તરંગોનો કમાલ છે. મુનરો, માઉન્ટ લકિસન, કનિંધમ વગેરે શરીર-વિજ્ઞાનીઓએ સ્પષ્ટ કર્યું છે કે સંગીત નાડીની ગતિ, રક્તપરિચાલન તથા પાચનક્રિયા સંબંધી અનેક તંત્રોને પ્રભાવિત કરે છે. પ્રખ્યાત મનોવિજ્ઞાની એલ્વિન તથા બ્રૂયા સેવર્ટ સેને તો ત્યાં સુધી ઉલ્લેખ કર્યો છે કે સંગીત માનસિક અને ભાવનાત્મક સ્તર પર પણ તેનો પ્રભાવ છોડે છે. પ્રો. એલ્વિન અને ડૉ. બ્રાડીના મતે સંગીતની અસર મગજમાં સ્થિત 'લિંબિક સિસ્ટમ' પર પડે છે, જેનો સંબંધ આનંદ, ઉત્સાહ તથા ઉમંગ સાથે હોય છે. તેમના મતે સંગીતની સ્વર લહરીઓથી ભાવનાત્મક અનુભૂતિ ઉદ્દીપ્ત થઈ જાય છે.

સંગીત-ચિકિત્સાનું મુખ્ય કાર્ય છે — સ્નાયુસમૂહના પ્રાણને પ્રોત્સાહિત કરવું. એનાથી માંસપેશીઓ સક્રિય થઈ જાય છે. સંગીતમાં વિદ્યમાન સૂક્ષ્મ ધ્વનિ-તરંગો મનોદશા પર ઊંડી અસર કરે છે. એના આ ગુણને કારણે જ એને વૈજ્ઞાનિક ચિકિત્સાપદ્ધતિના રૂપમાં વિકસિત કરવામાં આવી રહી છે. શાસ્ત્રીય સંગીતથી લઈ બાબ, બલૂજ, મોજાર્ટ,

જાજ, રોક, રેપ સુધીના બધાં જ તન-મન પર પોતાનો જાદુઈ પ્રભાવ છોડે છે. આથી જ ચિકિત્સકો ઈસા પૂર્વે ચોથી શતાબ્દીથી લઈને અત્યાર સુધી સંગીતોપચારનો પ્રયોગ કરતા આવ્યા છે. જોકે વચગાળામાં એની કડીઓ લુપ્ત થઈ ગઈ હતી, જે હવે આધુનિક વિજ્ઞાને પુનર્જિવિત કરી દીધી છે. રાગ રિસર્ચ સેન્ટર ચેન્નઈએ શાસ્ત્રીય રાગો પર રોગોપચારની વિધિ શોધી કાઢી છે, તે મુજબ દરેક રાગનો પ્રભાવ જુદા-જુદા પ્રકારનો હોય છે. રાગ આનંદ-ભૈરવી હાઈપરટેશનને ઓછું કરે છે. આ જ રીતે રાગ શંકરભરણમ્ માનસિક રોગીઓને રાહત પહોંચાડે છે. રાગસેન્ટરના પ્રમુખ કે વિદ્યાનાથનું કહેવું છે કે ભારતીય શાસ્ત્રીય સંગીતમાં ચમત્કારિક શક્તિ ભરેલી પડી છે. એની યોગ્ય જાણકારી અને પ્રયોગની આવશ્યકતા છે.

રાગ રિસર્ચ સેન્ટરમાં રાગ શંકરભરણમ્નો પ્રયોગ કરવા માટે ૯૦ ભાવનાત્મક તજાવના રોગીઓને લેવામાં આવ્યા. એમને ત્રણ જૂથોમાં વહેંચવામાં આવ્યા. પ્રથમ સમૂહને ૨૦ મિનિટ સુધી પ્રતિદિન બે વાર બે સપ્તાહ સુધી શંકરભરણમ્ રાગ સંભળાવવામાં આવ્યો. બીજા વર્ગને આ અવધિમાં સંગીતની ફિલ્મ બતાવવામાં આવી. ત્રીજા વર્ગને આ બધામાંથી બાકાત રાખવામાં આવ્યો. પ્રયોગોપરાંત જ્યારે આ રોગીઓના સ્વાસ્થ્યનું પરીક્ષણ કરવામાં આવ્યું ત્યારે પ્રથમ વર્ગના ૩૦ માંથી ૨૨ રોગીઓનો તજાવ ઓછો થઈ ગયો હતો, જ્યારે બીજા વર્ગના માત્ર આઠ રોગીઓ જ ઓછા તજાવગ્રસ્ત જોવા મળ્યા. ત્રીજું દળ આ બાબતમાં અપ્રભાવિત રહ્યું. આપણા દેશના પ્રસિદ્ધ કેન્દ્ર ‘નેશનલ ઈન્સ્ટિટ્યૂટ ઓફ મેન્ટલ હેલ્થ એન્ડ ન્યૂરો સાયન્સ, ઍંગલોર’માં પણ સંગીત દ્વારા ઉપચારની પ્રક્રિયા ચલાવવામાં આવી રહી છે. અહીંના સાઈકિઆટ્રી પ્રોફેસર ડૉ. બી. એન. મંજુલાની માન્યતા એ છે કે સંગીત થેરેપી સાઈકોસિસ કરતાં ન્યૂરોસિસમાં વધુ લાયદાચક હોય છે. ડૉ. મંજુલાએ આગળ સ્પષ્ટ કર્યું છે કે ઝણગણવાથી પણ અવસાદમાં ઘટાડો થાય છે.

ભાવપૂર્ણ અને મોહક ગીત ઍકજાઈટીન્યૂરોસિસને દૂર કરે છે. જ્યારે માનિયામાં તીવ્ર સંગીતની આવશ્યકતા અનુભવવામાં આવે છે. ડૉ. રોલ્ફ સ્પીજે જર્મનીના પેન ક્લિનિકમાં ૯૦ હજાર રોગીઓ પર પ્રયોગ કર્યો છે. એમાં એમને ૬૯ ટકા સફળતા મળી છે. પ્રયોગમાની એ સફળતા જોઈને ત્યાંના ન્યૂરોલોજિસ્ટોએ સંગીત ઉપચારને દૈવી ચમત્કાર કહ્યો છે.

ન્યૂરોલોજિસ્ટોના મતે સંગીતનો સંબંધ મગજના જમણા ભાગ સાથે હોય છે, સંગીતના સૂરોથી પિટ્યૂટરી ગ્રંથિમાંથી એન્ડોર્ફિન હોર્મોનનો ત્રાવ થાય છે. શ્રેષ્ઠ સંગીતથી શરીરમાં મેટાકોલામાઈન્સ અને એન્ડ્રેનેલીનનો સ્તર ઓછો થઈ જાય છે. એનાથી વધી ગયેલી હૃદયની ગતિ, ઉચ્ચ લોહીનું દબાણ તથા સંગ્રહિત ફેટી એસિડ અને લેક્ટેટ નામના વિષનો સ્તર ઓછો થાય છે. સારું સંગીત સાંભળવાથી માર્ઝેન તથા તજાવ ઓછો થઈ જાય છે. અર્ધવિક્ષિપ્ત મગજ, સીજોફેનિયા તથા હિસ્ટીરિયાના રોગીઓ પર આનો આશ્ચર્યજનક લાભ થાય છે. સંગીતની સૌથી વધુ અસર અંતર્મુખી વ્યક્તિઓ પર થાય છે. મ્યુઝિક થેરેપી પ્રસવ પીડામાં પણ ઘણી જ રાહત આપે છે. એના માધ્યમથી ઉદર રોગ, નેત્ર તથા હૃદય પર તત્કાળ અસર થાય છે. સાઉન્ડ થેરેપીના વિશેષજ્ઞોએ તો રૂધિર સ્ત્રાવ વગર મોતિયાબિંદનું સફળ ઓપરેશન કર્યું છે.

ધ્વનિવિશેષજ્ઞોએ ઓરોટોન નામક એક ધ્વનિ-ચંત્રનો આવિષ્કાર કર્યો છે, જે સપ્તસ્વરોની સાથે સાત રંગોને પણ ઉત્સર્જિત કરે છે. આ સપ્તસ્વરોના તરંગો પોતાના વિશિષ્ટ રંગોની સાથે વ્યક્તિના તન-મન પર વિશિષ્ટ પ્રભાવ નાંખે છે. રોગપીડિત વ્યક્તિને જરૂરિયાત મુજબ આ રંગોના સ્વરો સંભળાવવામાં આવે છે, જે ખૂબ જ આશાજનક પરિણામ પ્રસ્તુત કરી રહ્યું છે. મ્યુનિખના ગ્રાસ હેડર્ન હોસ્પિટલમાં વૈજ્ઞાનિકોએ જોયું છે કે કીમોથેરેપી દરમ્યાન સંગીત સાંભળવાથી કેન્સરના રોગીઓનો ભય ઓછો થાય છે. રુસી

અનુસંધાનકર્તા કુદ્રયાવલ્લેવે પોતાની શોધના આધાર પર બતાવ્યું છે કે સંગીતની તરંગો અંતઃસ્ત્રાવી ગ્રંથિઓને સક્રિય કરી દે છે. આ જ રીતે રસાયણશાસ્ત્રીઓએ તો ધ્વનિરસાયણ નામના વિજ્ઞાનની એક નવી શાખાનો વિકાસ કર્યો છે. એના માધ્યમથી સંગીતના મધુર, કર્કશ તથા શોરબકોરથી મુક્ત સ્વરોનું પરીક્ષણ કરવામાં આવે છે. સારા ગીતોના તરંગો વધુ પ્રભાવશાળી હોય છે એવું કહેવામાં આવ્યું છે. કિંગસ્ટન યુનિવર્સિટીના મ્યુઝિક અને સાઈકિઆટ્રી પ્રોફેસર પોલ રોબર્ટસનનું કહેવું છે કે સંગીત સાથે મગજનો ખૂબ જ ઘનિષ્ઠ સંબંધ છે. એમણે સંગીતને મગજની ન્યૂરોનની અભિવ્યક્તિ કહી છે. આ જ તથ્યને ડૉ. એન્થોનીસ્ટારે ‘મ્યુઝિક એન્ડ માર્નડ’માં લખ્યું છે કે જ્યારે વ્યક્તિ ભાવુક હોય છે, ત્યારે પોતે જ ગીત ગણગણવા લાગે છે. એનાથી મગજનો ડાબો હેમીસ્ફિયર સક્રિય બને છે. ભાવપૂર્ણ ગીત મગજના સ્નાયુકોષોને સક્રિય તથા મજબૂત બનાવે છે.

વિજ્ઞાનની પ્રસિદ્ધ પત્રિકા ‘ન્યૂ સાઈન્ટીસ્ટ’ પત્રિકાના એક શોધપત્રમાં સંગીતને માનસિક વિકાસનું સર્વોત્કૃષ્ટ સાધન માન્યું છે. વિશેષજ્ઞોના મતે એનાથી બાળકોના બૌદ્ધિક વિકાસ તથા તાર્કિક ક્ષમતામાં વધારો થાય છે. પીડમેન્ટ હોસ્પિટલ જોર્જિયાના ડૉક્ટર ફેડ સ્વાર્જે જન્મપૂર્વે કે જન્મ થયા પછીના શિશુઓ માટે ગર્ભાશય સંગીતનો આવિષ્કાર કર્યો છે, તેમના મત મુજબ ગર્ભાશયની અંદર ૮૦ થી ૯૫ ડેસિબલ જેટલો ધ્વનિ ઉત્પન્ન થાય છે, જે કોઈ મંદિરમાં થઈ રહેલ સંકીર્તન ધ્વનિ જેટલો હોય છે. આ સંગીતનું પરિણામ જાણવા માટે સ્વાર્જે સર્વપ્રથમ પોતાના જ બાળકો પર એનો પ્રયોગ કર્યો. આ સંગીત સાંભળી બાળકો જલદી સૂઈ જાય છે. તે પછી સમયપૂર્વે જન્મેલાં ૧૭ બાળકોને આ સંગીત સંભળાવવામાં આવ્યું. પ્રયોગ પછીનો નિષ્કર્ષ ચોંકાવનારો હતો. એનાથી બાળકોનો થાક દૂર થઈ ગયો. તેઓ પહેલાં કરતાં વધુ શાંત બની ગયાં અને

ધારણા કરતાં વધુ વખત સુધી સૂતા રહ્યાં. બાળકોના શ્વાસના પ્રમાણમાં વધારો થયો તથા લોહીનું દબાણ અને હૃદયના ધબકારામાં ઘટાડો થયો. એમના વિકાસમાં આ ખૂબ જ સહાયક સિદ્ધ થયો છે.

પ્રોફેસર હરિ શર્મા તથા એમના સહયોગી કોફમેન અને એલન એલ. સ્ટીફનના અનુસંધાનથી જાણવા મળે છે કે એક તરફ જ્યાં સારાં ગીતોથી લાભ થાય છે, ત્યાં અણગમતા ગીતોથી નુકસાન પણ થઈ શકે છે. એમના મતે રોક સંગીતથી હૃદય તથા કેન્સર વગેરે રોગોમાં વધારો થઈ શકે છે. લંકાશાયર હોસ્પિટલ તથા મહર્ષિ આયુર્વેદ ફાઉન્ડેશનના સંયુક્ત પ્રયાસો દ્વારા સામવેદના ગાયન મંત્ર તથા બ્લેક એન્ડ બ્લેક સંગીતનું તુલનાત્મક અધ્યયન કરવામાં આવ્યું. આ શોધના નિષ્કર્ષે પશ્ચિમના જગતના વૈજ્ઞાનિકોની ઊંઘ હરામ થઈ ગઈ. બ્લેક સંગીત મગજ, સ્તન, આંતરડાં, ફેફસાં અને ત્વચાના કેન્સરની કોશિકાઓમાં રપ ટકા વધારો કરી દે છે. જ્યારે એથી વિપરીત સામવેદનું ગાયન ૬૫ રોગોમાં રપ ટકાનો ઘટાડો કરે છે તથા મનમાં ઉમંગ અને શાંતિ લાવે છે. કર્ણકટુ સંગીત મ્યુઝિકોજેનિક મિરગી માટે મરણતોલ સિદ્ધ થઈ શકે છે. ન્યૂયોર્કમાં સ્થિત માઉન્ટ સિનોય હોસ્પિટલના ડૉ. જોન ડાયમંડની માન્યતા છે કે તેજ તથા હાઈબીટ સંગીત સ્વાસ્થ્ય પર પ્રતિકૂળ અસર કરે છે, જ્યારે લો બીટ અને સારાં ગીત શરીર અને મન પર દરેક રીતે લાભપ્રદ હોય છે.

ગમે તે હોય, આ એક નિર્વિવાદ સત્ય છે કે સંગીત મનુષ્ય માટે દેવી વરદાન છે. આનો હંમેશાં શ્રેષ્ઠ સાધનના રૂપમાં સદુપયોગ કરવો જોઈએ. એનાથી સામાજિક, સાંસ્કૃતિક તથા વૈયક્તિક લાભ પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. આપણે એવા સંગીતની પસંદગી કરવી જોઈએ કે જેથી માનસિક કુંઠા તથા ઉત્તેજના વધી ન શકે અને આશા, ઉત્સાહ તથા ઉમંગમાં અભિવૃદ્ધિ થાય. સદૈવ ભાવપૂર્ણ અને સુંદર ગીતોની પસંદગી કરવી તે શ્રેયસ્કર છે. આ જ શારીરિક તથા માનસિક સ્વાસ્થ્યનો પરિચાયક છે.

રંગોમાંથી હવે મનુષ્ય શાંતિ અને સ્વાસ્થ્ય મેળવશે

રંગોની પોતાની અલગ દુનિયા છે. દરેક વ્યક્તિનો પોતાનો મનગમતો રંગ હોય છે. જીવનનાં લગભગ બધાં ક્ષેત્રોમાં રંગોની મહત્વપૂર્ણ ભૂમિકા અને વિશિષ્ટ પ્રભાવ છે. હવે તો ચિકિત્સા અને મનોવિજ્ઞાનનાં ક્ષેત્રોમાં પણ રંગોનો પ્રયોગ કરવામાં આવી રહ્યો છે. મનગમતા રંગો જ્યાં માનવીય વિકારોને દૂર કરી મનમાં શાંતિ, પ્રસન્નતા વગેરે અનેક ભાવોને જાગૃત કરે છે, ત્યાં મેળ વિનાના રંગોનો પ્રભાવ ઘાતક સિદ્ધ થઈ શકે છે. વ્યક્તિની મનઃસ્થિતિ પર નિશ્ચિતપણે રંગોનો ઊંડો અને સીધો પ્રભાવ પડે છે. એનાથી મનુષ્યની કાર્યક્ષમતા પ્રભાવિત થયા વિના રહેતી નથી. રંગોની પસંદગીનાં આધાર પર માનવીય પ્રકૃતિનું સમગ્ર અને સાર્થક વિશ્લેષણ શક્ય છે. આ આધાર પર એમને વ્યક્તિના પડછાયાના રૂપમાં પરિભાષિત કરી શકાય છે.

કોઈપણ રીતે જાણવા ચાહો તો પણ પરિણામ એ જ આવશે કે રંગોની ધાર્મિક, સામાજિક અને મનોવૈજ્ઞાનિક મહત્તા અશુભ છે. મનુષ્યના જીવન સાથે એમનો અતૂટ સંબંધ છે તે વાસ્તવિકતા પણ છે. પ્રકૃતિ તો કાયમ પોતાને દરેક જગ્યાએ સુંદર અને મનને લુભાવે તેવા રંગોના માધ્યમથી અભિવ્યક્ત કરતી રહી છે. વ્યક્તિ અને સમાજ જ નહીં, રાષ્ટ્ર પણ એમનાથી પ્રભાવિત થાય છે. આપણા દેશમાં 'ભગવો' રંગ એક વિશેષ જીવનપદ્ધતિનો પરિચાયક રહ્યો છે. મિસર, યૂનાન અને રોમના લોકો પોતાના દેવતાઓને એક વિશિષ્ટ રંગના માધ્યમથી પૂજતા હતા. મિશ્ર (મિસર)ના લોકો લાલ રંગને વિશેષ મહત્વ આપે છે. ચીનના પ્રેમીયુગલો એકબીજા પ્રત્યે આકર્ષણ પેદા કરવા માટે રંગોનો વિશેષ ખ્યાલ રાખે છે. ચીની છોકરીઓ એમાં કુશળ હોય છે. તેઓ પોતાના સાથીને આકર્ષિત કરવા માટે રંગોના પ્રભાવનો ઉપયોગ કરે છે.

રંગોનું વૈજ્ઞાનિક વિશ્લેષણ ખૂબ રોચક છે. વિજ્ઞાન તો રંગોના અસ્તિત્વને જ માનતું નથી. વિજ્ઞાન મુજબ રંગો પ્રકાશ તરંગોના આધારે જ વિનિર્મિત થાય છે. આથી રંગો અને પ્રકાશ-તરંગોમાં અન્યોન્યાશ્રિત સંબંધ છે. બધા રંગોનો અભાવ કાળો અને બધાનું મિશ્રણ શ્વેત રંગ છે. ચિકિત્સાક્ષેત્રમાં વિભિન્ન પ્રકારની ફિક્વન્સીવાળાં પ્રકાશકિરણોથી વિશિષ્ટ રંગોનું નિર્માણ કરવામાં આવે છે અને વિશેષ તકનીક દ્વારા રોગોપચાર કરવામાં આવે છે. એનો ઉપયોગ માંસપેશીઓની પીડા દૂર કરવા, આંખોનો ઈલાજ કરવા વગેરેમાં બહોળા પ્રમાણમાં કરવામાં આવી રહ્યો છે. ભૂરો પ્રકાશ પેટના કેન્સરમાં, આંખોના રોગો અને સ્ત્રીઓના ગુપ્ત રોગો માટે અત્યંત લાભદાયક માનવામાં આવે છે. લાલ પ્રકાશ લોહીની વૃદ્ધિ તથા યકૃત અને હૃદયની બીમારી માટે અને જાંબલી પ્રકાશ ટાલ દૂર કરવાના ઉપયોગમાં વપરાય છે.

રંગ પરીક્ષણ શારીરિક રોગની સાથે જ માનસિક વિકારને દૂર કરવામાં સહાયક હોય છે. શરીરની ત્વચાનો રંગ જોઈને રોગો ઓળખી શકાય છે. ભૂરી અને જાંબલી રંગની ત્વચા લોહીમાં ઓક્સિજનની ઊણપ દર્શાવે છે. આ પ્રકારની વ્યક્તિ હૃદય તથા ફેફસાંના રોગથી પીડિત હોય છે. અત્યધિક લાલ ત્વચા બતાવે છે કે ઓક્સિજનનો ઝેરીલો પ્રહાર શરીર પર થઈ ચૂક્યો છે. પીળી ત્વચા V + 6 ની ઊણપની ઘોતક છે. રંગોના આ પરીક્ષણ દ્વારા રોગોની પૂર્વ અવસ્થા ઓળખીને તેના નિવારણ માટે આવશ્યક ઉપાય કરી શકાય છે. એટલું જ નહીં, આપણા અવચેતન મગજ તથા મનોભાવો પર રંગોનો ઊંડો પ્રભાવ પડે છે. દિલ્લીમાં થયેલ એક સર્વેક્ષણથી જાણવા મળે છે કે કાળા રંગની ગાડીઓ બીજા રંગની ગાડીઓ

કરતાં વધુ દુર્ઘટનાગ્રસ્ત થાય છે. આ પ્રકારનો જ એક અહેવાલ સ્વીડનના રંગવિશેષજ્ઞ સિગવર્ડ વિવર્ગે પણ આપ્યો હતો. લગભગ ૩૧,૦૦૦ મોટર દુર્ઘટનાઓના અધ્યયન પછી તેઓ એ નિષ્કર્ષ પર પહોંચ્યા હતા કે દુર્ઘટનાગ્રસ્ત કારોમાં કાળા રંગની કારોની સંખ્યા ૨૨.૪ ટકા હતી.

પ્રકૃતિમાં જેટલા પણ રંગો છે તે ચૂર્ણ, દ્રવ, તૈલીય અને બાષ્પ રૂપમાં ઉપલબ્ધ છે. હવે તો દરેક રંગની પ્રતિકૃતિ તૈયાર કરી લેવામાં આવી છે. આ રીતે રંગોની સંખ્યા લાખોમાં પહોંચી ગઈ છે. આમ મુખ્ય રૂપથી મૂળ રંગો ત્રણ જ છે, પરંતુ વિજ્ઞાનવેત્તા પ્રકૃતિમાં આઠ રંગોનું વિવરણ આપે છે. સૂર્યનાં કિરણોમાં સાત રંગોનું સમ્મિશ્રણ હોય છે. એમાંથી સૌથી મહત્ત્વપૂર્ણ રંગ લાલ છે. લાલ રંગ ઉગ્ર પ્રેમ, ઉગ્ર વિચાર અને તીવ્ર ભાવુકતાનું પ્રતીક છે. એનાથી શક્તિ અને સ્ફૂર્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. આ રંગ પસંદ કરનાર વ્યક્તિઓ અનુકૂળ પરિણામ તથા સફળતા પ્રાપ્તિમાં વિશ્વાસ રાખે છે. સંઘર્ષોથી લડવું, પડકારોને સ્વીકારવા, નેતૃત્વ કરવું, શોધ તથા અન્વેષણની મનોવૃત્તિ લાલ રંગની પસંદગીથી જોડાયેલી છે. આવી વ્યક્તિઓ પોતાના વિષયમાં સાવધાન તથા સ્વતંત્ર નિર્ણય લેનાર હોય છે. પોતાની ઈચ્છાશક્તિ અને દૃઢ મનોબળ દ્વારા દરેક પરિસ્થિતિનો સામનો પોતાના બળે કરવાના પક્ષધર હોય છે. જે વ્યક્તિ લાલ રંગને પોતાના જીવનમાં સૌથી વધુ પ્રાથમિકતા આપે છે તેમનામાં સામૂહિક નેતૃત્વ, સૃજનશીલતા, વિકાસોન્મુખતા વગેરે ગુણો વધુ પ્રમાણમાં હોય છે.

લાલ રંગ નાડીને ગતિ પ્રદાન કરે છે. સ્વૈચ્છિક માંસપેશીઓ, જનનેન્દ્રિયો પર આ રંગનું આધિપત્ય માનવામાં આવે છે. આ રંગ શરદીની બીમારીઓ માટે ફાયદાકારક હોય છે તથા એમને ઉષ્મા પ્રદાન કરે છે. ચર્મ રોગો માટે આ લાભકારી છે. જન્મજાત ઉદાસીનતા અને પરિવેશજનિત ક્રુદ્ધા તથા નિરાશાથી પીડાતી વ્યક્તિઓને આ રંગ માનસિક ઊર્જા પ્રદાન કરે છે.

આ રંગને અપનાવવાથી શારીરિક દુર્બળતા તથા હૃદય સંબંધી વિકાર વગેરે દોષોનું પણ નિરાકરણ થાય છે. આજકાલ તો કલરડિસ્કનું પ્રચલન ચાલી રહ્યું છે, જેનાથી કોમોલેન્સના માધ્યમથી પ્રતિબિંબિત થતાં કિરણો દ્વારા દરેક બીમારીનો ઈલાજ કરવાના પ્રયાસ કરવામાં આવી રહ્યા છે. આ વિધિથી લાલ રંગનો પ્રયોગ ખૂબ જ ઉપયોગી સિદ્ધ થઈ રહ્યો છે.

ભૂરો રંગ શાંત, શુદ્ધ, સાત્ત્વિક, સ્નેહ અને વૈરાગ્યનું ધોતક માનવામાં આવે છે. આ રંગ ક્ષાંક-ક્ષાંક તામસિક વિચારોના રૂપમાં પણ પ્રદર્શિત થાય છે. આમ સામાન્ય રીતે આ રંગમાં સત્ય, પ્રેમ, ત્યાગ, સમર્પણ, અનુરાગ, ઊંડાપણું, વિશ્વાસ વગેરે ભાવો નિહિત છે. આ જીવનનાં સ્થિર મૂલ્યોનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. ઘેરા ભૂરા રંગને શાંતિની પૂર્ણતાનું પ્રતીક માનવામાં આવે છે.. આ રંગને પોતાના જીવનમાં પ્રાથમિકતા આપનાર વ્યક્તિઓના વિચારો અને ભાવનાઓનો સારો સંબંધ તથા વિકાસ થાય છે. આ રંગથી કરોડરજજીવનું હાડકું, આમાશય અથવા કોઈપણ અંગનો પ્રદાહ શાંત થાય છે. આ રંગ વ્યક્તિની મૂળભૂત જરૂરિયાતો જેવી કે શારીરિક વિશ્રાંતિ, માનસિક સંતુષ્ટિ વગેરેની પૂર્તિ કરે છે. આ રંગની ઊણપથી વ્યક્તિત્વમાં વિશ્વાસ, સદ્ભાવના તથા સહયોગની વૃત્તિમાં ઘટાડો થાય છે.

લીલો રંગ બૌદ્ધિક ક્ષમતાઓને સક્રિય બનાવી માનસિક શાંતિ આપે છે. જોકે ઘેરા લીલા રંગને શંકા, ઈર્ષ્યા, દ્વેષ અને ક્રિયાશીલતા સાથે જોડવામાં આવે છે. લીલો રંગ જો ખૂબ મેલો થઈ જાય, તો મનના વિચારોને દૂષિત કરી દે છે. આ કારણથી જ આને દ્વૈત રંગ એટલે કે બે વિચારોવાળો રંગ કહેવામાં આવ્યો છે. આરામ અને થાક, તાજગી અને ચંચળતા, સ્ફૂર્તિ અને આરામ બંનેનો અદ્ભુત સંગમ આ રંગમાં જોઈ શકાય છે. આ રંગ મહત્વાકાંક્ષાના ભાવને જન્મ આપે છે. એવી વ્યક્તિ ઈચ્છે છે કે સમાજમાં એનું વિશિષ્ટ સ્થાન હોય. સંઘર્ષ, વિરોધ અને પ્રતિરોધો છતાં એ પોતાની લક્ષ્યપ્રાપ્તિ

માટે પ્રયત્નશીલ રહે છે. ચિકિત્સાની દૃષ્ટિએ આ રંગને પસંદ કરનારાઓને મોટેભાગે ગેસ્ટ્રીક અલ્સર તથા પાચનસંબંધી અનેકાનેક બીમારીઓની સંભાવના રહે છે. આમ છતાં લીલો રંગ ચર્મરોગો, શારીરિક ઈજાઓ તથા માનસિક વિષાદોમાં આશ્ચર્યજનક રીતે આરામ પહોંચાડે છે. આની ઊણપ ઉદ્વિગ્નતા તથા અશાંતિમાં વધારો કરે છે. ક્યારેક આની ઊણપથી શારીરિક દુર્બળતા પેદા થઈ જાય છે. આવી વ્યક્તિ પરછિદ્રાન્વેષી અને બીજાની આલોચના જેવા મનોવિકારથી પ્રસિત થઈ જાય છે. આનો પ્રભાવ કેટલીક વ્યક્તિઓમાં અકર્મણ્યતાનો ભાવ ભરી દે છે, જેથી વ્યક્તિઓમાં હીનતા ધર કરી જાય છે.

પીળો રંગ પ્રકૃતિમાં સૂર્યપ્રકાશના રૂપમાં દૃષ્ટિગોચર થાય છે. આ રંગ આકાંક્ષાઓની પૂર્તિ માટે કરવામાં આવેલા શ્રમનો સંકેતક છે. લીલા રંગમાં જ્યાં સમૃદ્ધિ છે ત્યાં પીળા રંગમાં વિશ્રામ છે. આ રંગની ભાવનાત્મક સંતુષ્ટિ ચંચળ અને સંવેગી આશાઓમાં સમાહિત છે. લક્ષ્યસિદ્ધિની અદમ્ય ઈચ્છા તથા તીવ્ર વૈચારિક ક્ષમતા આ રંગના પ્રભાવથી પ્રાપ્ત થાય છે. આ રંગને પસંદ કરનાર વ્યક્તિઓમાં સુખ-શાંતિની ઈચ્છા પ્રબળ હોય છે. તેઓ સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ સંપન્ન તથા જાગરૂક હોય છે. સ્વભાવથી નમળતાવડા તથા કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં પોતાને અનુકૂળ સમાધાન શોધવામાં કુશળ હોય છે. પીળો રંગ યકૃતના બધા રોગોને નિયંત્રિત કરે છે. આ સ્ત્રીઓ માટે પણ લાભદાયક હોય છે. જોકે પીળો રંગ શુદ્ધ રૂપમાં જ પોતાના ગુણોનો પ્રભાવ નાંખે છે. અન્યથા આ નિષ્ક્રિયતા, કાયરતા તથા દુર્બુદ્ધિજન્ય મનોરોગોને જન્મ આપે છે.

જાંબલી રંગ લાલ અને ભૂરો બે મૌલિક રંગોનું મિશ્રણ છે. આ અતિભાવુકતાનું ઘોતક છે. આથી આવુક વ્યક્તિઓ આ રંગને વધુ પસંદ કરે છે. એનાથી અસંતોષ વગેરે ભાવોને જીતી શકાય છે. રંગ ચિકિત્સકોની માન્યતા છે કે સ્ત્રીઓ ગર્ભાવસ્થા દરમ્યાન જાંબલી રંગ પ્રત્યે વિશેષ ખેંચાણ અનુભવ કરે છે. આ

ખેંચાણ એ સ્ત્રીઓમાં વધુ હોય છે, જે ભાવનાત્મક દૃષ્ટિકોણથી પોતાને સુરક્ષિત અનુભવ કરે છે. કથ્થાઈ રંગ એકતાની ભાવના, ઈમાનદારી, સારાશ, ભલાઈ તથા ઉચ્ચ ભાવનાના સહયોગનો ભાવ જગાડે છે. ચિકિત્સાના ક્ષેત્રમાં કથ્થાઈ રંગને સારો માનવામાં આવતો નથી. આ રંગ લોહીવિકાર, દુર્દશા અને અસ્વસ્થતાનો સંકેત આપે છે. ઘેરા કથ્થાઈ રંગને વધુ પસંદ કરનારા લોકો શારીરિક રૂપથી અસ્વસ્થ જોવા મળે છે. ધૂળિયા, માટી જેવા રંગો ગંભીરતા, વિનમ્રતા, સૌજન્યતા તથા લજજાની સાથે સાથે કર્મઠ ક્રિયાશીલતાનાં પ્રતીક છે, પરંતુ આ રંગની સૌથી મોટી વિશેષતા છે કે બહારના ઉત્તેરકના અભાવમાં એ નિર્બળ બની જાય છે.

શ્વેત રંગમાં શાંત સ્વભાવ, સાદગી, ઉચ્ચ વિચાર, તેજસ્વિતા અને સાત્ત્વિકતા વગેરે ઉત્કૃષ્ટ ગુણો હોય છે. આ રંગમાં બધા સાતેય રંગોનું સમ્મિશ્રણ હોય છે, તેથી આ અત્યંત લાભપ્રદ હોય છે. સફેદ કપડાં પહેરીને સવારે તડકામાં ટહેલવાથી શરદી સળેખમમાં લાભ થાય છે, કાળો રંગ શોકનો ઘોતક છે. આ શોક-દુઃખ જેવા ભાવોને જગાડનાર, પલાયનવાદી, સ્વાર્થી, આત્મકેન્દ્રિત તથા અંતર્મુખી બનાવે છે. આ રંગ નિરાશા અને પતનને પણ દર્શાવે છે. રંગ વિસ્તાર તથા વિકાસથી બિલકુલ વિપરીત છે. તેમ છતાં આ રંગને બીજા સારા અને સ્વચ્છ રંગોમાં ભેળવી દેવાથી આ વ્યવહાર-કુશળતાનું રૂપ અપનાવી લે છે.

જર્મનીના વિખ્યાત ડોક્ટર મેક્સલૂશરે પોતાના પુસ્તક 'દ લૂશર કલર ટેસ્ટ'માં રંગોના વિભિન્ન ગુણો તથા પ્રભાવોનું વર્ણન કર્યું છે. તેમના મતાનુસાર ભૂરો રંગ પૂર્ણ શાંતિનો, લીલો રાજસી ઠાઠ અને નિરંકુશ પ્રવૃત્તિનો, લાલ શક્તિ અને સ્ફૂર્તિનો તથા પીળો સંતોષની ભાવનાનો ઘોતક છે. એમનું કહેવું છે કે જીવનને સરસ અને સુંદર બનાવવા માટે મનોનુકૂળ તથા ઉત્તમ રંગોની પસંદગી કરવી જોઈએ. જેરી રોડ્સ

અને સ્યુથેમે પોતાના પ્રસિદ્ધ પુસ્તક 'દ કલર્સ ઓફ થોર માઈન્ડ'માં પણ રંગોના પ્રભાવનો ઉલ્લેખ કર્યો છે. તેમના મતે વિભિન્ન રંગોથી પ્રભાવિત થતા સામાજિક વ્યક્તિત્વનો સમૂહ જુદા-જુદા પ્રકારનો હોય છે. ઘેરો ભૂરો અને ઘેરો લાલ રંગ પસંદ કરનારાઓમાં એન્જિનિયર, બેંક કલાર્ક, પ્રયોગશાળાના કર્મચારી, એકાઉન્ટન્ટ વગેરે આવે છે. હલકા ભૂરા તથા હલકા લાલ રંગને સેલ્સમેન, શિક્ષક, નર્સ તથા સામાજિક કાર્યકર્તાઓ પસંદ કરે છે.

હલકા લાલ અને ઘેરા લાલ રંગની પસંદગી કરનારાઓમાં કલાકાર, સંગીતકાર, ડોક્ટર, માળી આર્કિટેક્ટ, સચિવ, દુકાનદાર, સેલ્સ આસિસ્ટન્ટ, રિપોર્ટર, બાયોગ્રાફર, પોલીસ તથા વકીલોનો સમાવેશ થાય છે. હલકા લાલ તથા ઘેરા લીલા રંગને વિજ્ઞાપન કોપીરાઈટર, બેરિસ્ટર, પત્રકાર તથા ઉપન્યાસકાર પસંદ કરે છે. માર્કેટિંગ મેનેજર, કંપની ડાયરેક્ટર તથા કવિ હલકા લીલા અને હલકા લાલ રંગને પ્રાથમિકતા આપે છે. આ રીતે ઉપરોક્ત રંગોનું સમ્મિશ્રણ વધુ પ્રભાવી તથા લાભપ્રદ જોવા મળ્યું છે. આ રંગો વચ્ચે એક મનોવૈજ્ઞાનિક સંતુલન પેદા થાય છે. એક અન્ય પરીક્ષણમાં મેળ વગરના રંગોનું સમ્મિશ્રણ લેવામાં આવ્યું તથા એનું સર્વેક્ષણ કરવામાં આવ્યું. એ રંગો છે, ઘેરો ભૂરો અને ઘેરો લીલો, હલકો ભૂરો અને હલકો લીલો, ઘેરો લાલ અને ઘેરો લીલો, ઘેરો ભૂરો અને ઘેરો લીલો. સમાજના નેત્રું ટકા લોકોએ આ સમ્મિશ્રણને નાપસંદ કરી દીધું. સારી રીતે પ્રયોગપરીક્ષણ કરવાથી એ નિષ્કર્ષ નીકળ્યો કે એક નિશ્ચિત રંગોનું અને યોગ્ય પ્રમાણમાં કરવામાં આવેલ મિશ્રણ મનને પ્રભાવિત કરી શકે છે, અન્યથા મેળ વગરના રંગો માનસિક રૂપથી કષ્ટપ્રદ સિદ્ધ થાય છે. રંગોની પસંદગી પણ એક પ્રકારની કળા છે.

ધ્વનિ પ્રદૂષણ રોકવામાં પણ રંગોનો ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. આ વિશે સોવિયત ધ્વનિ વિશેષજ્ઞોએ ગહન શોધ-અનુસંધાન કર્યું છે. તેમના મતે વિભિન્ન

રંગોના ધ્વનિ-અવરોધક ગુણોમાં વિશેષ તફાવત જોવા મળે છે - હલકો લીલો તથા ભૂરો રંગ ધ્વનિના સૌથી ઉપર્યુક્ત અવરોધક છે. અત્યાધિક પ્રદૂષણવાળાં ક્ષેત્રોમાં નજીકનાં કમરાઓમાં હલકો લીલો અને હલકો ભૂરો રંગ લગાડવાથી ઘણી રાહત અનુભવવામાં આવી. રંગોનો પ્રભાવ દૃશ્ય તથા સૂક્ષ્મ પણ છે. એમનું સારી રીતે વિશ્લેષણ કરી શકાય તો જીવનનાં વિવિધ ક્ષેત્રોમાં વરદાન સિદ્ધ થઈ શકે છે. સાચાં અને ઉપર્યુક્ત રંગોનું નિર્ધારણ અનેક મનોરોગોથી મુક્તિ અપાવી શકે છે. આથી જીવનને સુખી, સ્વસ્થ, શાંત અને પ્રસન્ન રાખવા માટે મનપસંદ રંગોની પસંદગી કરવી જોઈએ.

પુત્રે પિતાને પૂછ્યું કે પિતાજી,
 “વૃક્ષોને શંકર ભગવાનની ઉપમા કેમ
 આપવામાં આવે છે ?” પિતાએ કહ્યું
 — બેટા “સમુદ્રમંથન થયું ત્યારે એમાંથી
 વિષ પણ નીકળ્યું, જ્યારે એને કોઈએ
 ગ્રહણ ન કર્યું, તો શંકરજીએ પી લીધું
 અને માનવતાનું રક્ષણ કર્યું. શંકરજીએ
 તો આવું એક જ વાર કર્યું પરંતુ આ
 ધરતીના જેટલા પણ જીવધારીઓ
 પોતાના ગંદા શ્વાસનું ઝેર બહાર કાઢે
 છે તે બિચારાં વૃક્ષો પીને બદલામાં
 સ્વચ્છ ઓક્સિજન આપે છે. જેથી
 એમનું જીવન સુરક્ષિત બની રહે છે.
 પુત્ર બોલ્યો — “તો પછી વૃક્ષ મહાશંકર
 કહેવાય પિતાજી.”

આયુર્વેદના મતે આપનું સ્વાસ્થ્ય

આયુર્વેદ એક વિજ્ઞાનસંમત ચિકિત્સાશાસ્ત્ર હોવાની સાથે સાથે સંપૂર્ણ જીવન વિજ્ઞાન પણ છે, જે પ્રાચીનકાળથી આ દેશમાં માનવજીવનને આધિદૈવિક, આધિભૌતિક અને આધ્યાત્મિક રૂપથી આરોગ્ય પ્રદાન કરતું આવ્યું છે. ચિકિત્સાવિજ્ઞાનના રૂપમાં આયુર્વેદના મૂળિયાં જેટલાં ઊંડાં ફેલાયેલાં છે તેટલાં કોઈ ચિકિત્સાવિજ્ઞાનના નથી. વસ્તુતઃ સાચું કહીએ તો આયુર્વેદ વ્યક્તિને યૌવન આપનાર તથા યશસ્વી બનાવનાર શાસ્ત્ર છે. આ ચિકિત્સાપદ્ધતિ માનવજીવનની સર્વવિધ સમસ્યાઓનું સમાધાન પ્રસ્તુત કરે છે.

આજના પરિપ્રેક્ષ્યમાં આયુર્વેદની ભૂમિકા મહત્વપૂર્ણ છે, કેમ કે આયુર્વેદ બધા દેશોની ચિકિત્સાપદ્ધતિઓમાં અગ્રણી તથા સૌથી જીવંત પદ્ધતિ છે. આયુર્વેદની પરિભાષાથી આપણને જ્ઞાત થાય કે –

હિતાહિતં સુખં દુઃખમાયુસ્તસ્ય હિતાહિતમ્ ।

માનંચ તસ્ય યત્રોક્તમાયુર્વેદઃ સ ઉચ્યતે ॥

અર્થાત્ જે ગ્રંથમાં હિતાયુ, અહિતાયુ, સુખાયુ અને દુખાયુ આ ચારેય પ્રકારના આયુષ્ય માટેનાં હિતો (પથ્ય), અહિતો (અપથ્ય), આ આયુષ્યનું માન (પ્રમાણ અને અપ્રમાણ) તથા આયુષ્યનું સ્વરૂપ બતાવવામાં આવ્યું હોય, તેને આયુર્વેદ કહે છે.

આયુર્વેદનો મૂળ ઉદ્દેશ્ય જો જાણવાનો પ્રયત્ન કરીએ, તો શાસ્ત્ર કહે છે – “સ્વસ્થસ્ય સ્વાસ્થ્યરક્ષણમા-તુરસ્ય વિકાર પ્રશમનં ચ ।” અર્થાત્ સ્વસ્થ વ્યક્તિના સ્વાસ્થ્યનું પરીક્ષણ તથા રોગીના વિકારોનું પ્રશમન કરવું એ જ આયુર્વેદનો મૂળ ઉદ્દેશ્ય છે. આયુર્વેદ અનુસાર સ્વસ્થ વ્યક્તિનાં લક્ષણો છે –

સમદોષઃ સમાગ્નિશ્ચ સમધાતુમલ ક્રિયઃ ।

પ્રસન્નાત્મેદ્રિયમનાઃ સ્વસ્થ ઈત્યભિધીયતે ॥

જે પુરુષના દોષ, ધાતુ, મળ તથા અગ્નિવ્યાપાર સમ હોય અર્થાત્ સામાન્ય (વિકારરહિત) હોય તથા જેની ઈન્દ્રિયો, મન તથા આત્મા પ્રસન્ન હોય, એ જ સ્વસ્થ છે. આ રીતે આપણા ઋષિગણોની આ વિદ્યા પાછળ કેટલી સર્વાંગપૂર્ણ દષ્ટિ રહેલી છે તે સ્પષ્ટ થાય છે.

આયુર્વેદમાં વાત, પિત્ત અને કફ આ ત્રણેયનું ખૂબ મહત્વ છે. એમની સામ્યાવસ્થામાં વ્યક્તિ નીરોગી રહે છે અને એમાં દોષ ઉત્પન્ન થઈ જવાથી રસ, ધાતુ વગેરેનું નિર્માણ સારી રીતે થઈ શકતું નથી તથા મળનું નિષ્કાસન પૂર્ણરૂપથી થઈ શકતું નથી. જેથી રોગ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. દિનચર્યા, રાત્રિચર્યા તથા ઋતુચર્યાના નિયમોનું વિધિવત્ પાલન કરવાથી વ્યક્તિ નીરોગી રહે છે. વર્તમાન સમયમાં અસ્તવ્યસ્ત દિનચર્યા, રાત્રિચર્યા તથા ઋતુ અનુસાર આહાર, નિદ્રા અને બ્રહ્મચર્ય વગેરે નિયમોનું સારી રીતે પાલન ન કરવાથી અનેક રોગો ઉત્પન્ન થઈ રહ્યા છે.

સૌપ્રથમ દિનચર્યા લઈએ. દિનચર્યામાં બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં ઊઠવું, આત્મબોધની સાધના, પૃથ્વી માતાને નમસ્કાર, ઊષ્ણપાન, શૌચ, દાંતની સફાઈ, અભ્યંગ (તેલ માલિશ) પ્રાતભક્ષણ, વ્યાયામ, કૌરકર્મ, સ્નાન, વસ્ત્રધારણ, સંધ્યોપાસના, સ્વાધ્યાય, ભોજન વગેરે કાર્યો આવે છે.

દિનચર્યા કે ‘ડેઈલી રૂટીન’ ઋષિઓની દષ્ટિએ શું હોય, તેને સમજવાનો પ્રયાસ કરીએ.

“બ્રાહ્મો મુહૂર્તે સ્મૃત્તિષ્ઠેજજ્ઞાણાં નિરૂપયન રક્ષાર્થ માયુષઃ સ્વસ્થો ।” (અ.સૂ.૩)

બ્રાહ્મો મુહૂર્તે બુદ્ધ્યેત સ્વસ્થો રક્ષાર્થમાયુષઃ ।

(ભા.પ્ર.૧/૨૪)

સ્વસ્થ મનુષ્યે આયુષ્યની રક્ષા માટે રાતનું ભોજન પચવા કે ન પચવાનો વિચાર કરતાં બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં ઊઠવું જોઈએ.

મહર્ષિ મનુએ કહ્યું છે -

બ્રાહ્મ મુહૂર્તે બુદ્ધ્યેત ધર્માર્થોચ્ચાનુચિંતયેત્ ।

કાયકલેશાંશ્ય તન્મૂલાન્વેદ તત્વાર્થમેવ ચે ॥

(મનુ. ૪/૯૨)

દરેક મનુષ્યે બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં ઊઠી ધર્મ અને અર્થનું ચિંતન તથા શરીરના રોગ અને તેના કારણોનો વિચાર અને વેદનાં રહસ્યોનો વિચાર-ચિંતન કરવું જોઈએ.

આજે મોડી રાત સુધી ભોજન કરવાનું, ટેલિવિઝન ફિલ્મો જોવાનું પ્રચલન છે. આવામાં સવારે વહેલા કોણ ઊઠે પરંતુ રોગોથી દૂર રહી પ્રસન્નતા મેળવવી છે, તો આ કમને બદલવો જ પડશે. સવારે બ્રાહ્મમુહૂર્તમાં પથારીનો ત્યાગ અવશ્ય કરવો જોઈએ. ચોવીસ કલાકમાં બ્રાહ્મમુહૂર્ત જ સર્વશ્રેષ્ઠ છે. મનુષ્યજીવન ભાગ્યથી પ્રાપ્ત થાય છે. એની દરેક ક્ષણ બહુમૂલ્ય છે એ માની 'દરેક દિવસે નવો જન્મ'નો ભાવ લઈ આખા દિવસનો જીવનક્રમ નિર્ધારિત કરવો જોઈએ.

પ્રાતઃકાળે સૂર્યોદય થવાની સાથે જ કમળો ખીલી ઊઠે છે, પંખીઓ મધુર ગાન કરવા લાગે છે, મંદ-મંદ સમીર વહેવા લાગે છે. સૃષ્ટિમાં એક નવજીવન, નવચેતન-સ્ફૂર્તિ જોવા મળે છે. આવા સુઅવસરની ઉપેક્ષા તો મૂર્ખતા જ કહેવામાં આવશે. શારીરિક સ્વાસ્થ્ય-મન બુદ્ધિ, આત્માનો બહુમુખી વિકાસ - બધી દૃષ્ટિએ બ્રાહ્મ-મુહૂર્તમાં ઊઠવું જોઈએ. આ સમયે પ્રકૃતિ મુક્ત હસ્તે સ્વાસ્થ્ય, પ્રસન્નતા, મેઘા-બુદ્ધિ તથા આત્મિક અનુદાનોની વર્ષા કરે છે.

આયુર્વેદના ગ્રંથોમાં એક કથન આવે છે -

વર્ષ કીર્તિ મતિ લક્ષ્ણી સ્વાસ્થ્ય માયુશ્ય વિંદતિ ।

બ્રાહ્મ મુહૂર્તે સંજ્ઞાચ્ચિંત્યં વ પંકજં યથા ॥

અર્થાત્ સવારે વહેલા ઊઠવાથી સૌંદર્ય, યશ, બુદ્ધિ, ધન-ધાન્ય, સ્વાસ્થ્ય અને દીર્ઘાયુષ્યની પ્રાપ્તિ થાય છે, શરીર કમળ જેવું ખીલી ઊઠે છે. પ્રાતઃકાળે ઊઠીને ઈશ્વર ચિંતન તથા આત્મબોધની સાધનાની સાથે આપણને જન્મ આપનાર પૃથ્વી માતાને નમસ્કાર કરવાં જોઈએ.

આત્મબોધની સાધના સવારે ઊઠતાંની સાથે જ પૂરી કરવામાં આવે છે. રાત્રે ઊંઘ આવતાં જ આ દૃશ્યજગત સમાપ્ત થઈ જાય છે. મનુષ્ય સ્વપ્ન-સુષુપ્તિની કોઈ અન્ય દુનિયામાં રહે છે. આ દુનિયામાં રહીને સ્થૂળશરીર સાથેનો એનો સંપર્ક નામમાત્રનો કામચલાઉ રહી જાય છે. જાગતાંની સાથે જ ચેતનાનો શરીર સાથે સંપર્ક બને છે, આ જ નવા જન્મ જેવી સ્થિતિ છે.

જાગતાં જ પલાંઠી વાળીને બેસવું જોઈએ, ઠંડી હોય તો વસ્ત્રો ઓઢી રાખવાં. બન્ને હાથ ખોળામાં રાખવા, સૌપ્રથમ લાંબો શ્વાસ ખેંચી નીલવર્ણ પ્રકાશનું ધ્યાન કરવું. નાકથી શ્વાસ છોડી દેવો, બ્રીજ શ્વાસમાં પીળા પ્રકાશનું ધ્યાન કરતી વખતે પહેલા જેવી જ ક્રિયા ફરીથી કરવી. ત્રીજી વખતે ફરીથી રક્તવર્ણ પ્રકાશનું ધ્યાન કરતાં ઊંડો શ્વાસ લઈ, ધીમે-ધીમે નાકથી જ શ્વાસ છોડી દેવો. સ્વસ્થ-પ્રસન્નચિત્ત થઈને અનુભવ કરવો કે પરમાત્માએ કૃપા કરીને આપણને નવો જન્મ આપ્યો છે. આનો અવધિ ફરીથી નિદ્રાના ખોળામાં જવા સુધીનો છે. દાતાની દૃષ્ટિ આપણા પર છે કે આપણે એના પુત્ર એની આપેલી વિભૂતિઓનો - આ જીવનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરી રહ્યા છીએ.

એ પછી પૃથ્વી માતાને નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. તે વખતે માતૃભૂમિ પ્રત્યે ગૌરવનો તથા તેના ગુણોને ધારણ કરવાનો ભાવ હોવો જોઈએ. શ્લોક આ પ્રમાણે છે -

સમુદ્ર મેખલે દેવી પર્વતસ્તન મંડલે ।

વિષ્ણુ પત્ની નમસ્તુભ્યં પાદસ્પર્શ ક્ષમસ્વ મે ॥

મેખલા (કંદોરો)ની જેમ બધી બાજુએથી સમુદ્રથી ઘેરાયેલી, પર્વત રૂપી સ્તનોથી સુશોભિત, વિષ્ણુ પત્ની— પૃથ્વી માતાને નમસ્કાર છે. પગથી સ્પર્શ કરવાની ધૃષ્ટતા માટે (તમારા પર પગ મૂકી હું મારી જીવનયાત્રાનો આરંભ કરી રહ્યો છું) તમે મને ક્ષમા કરો.

દિનચર્યામાં આ પછી ઉષ:પાનનો ક્રમ આવે છે. ઉષ:પાન શૌચ જતાં પહેલાં જ કરવું જોઈએ. આયુર્વેદમાં ઉષ:પાન કરવાનું વિધાન છે. કહ્યું છે — “સવારે ઊઠી જે નિત્ય ઉષ:પાન કરે છે, તે પોતાના શરીરને સ્વસ્થ બનાવી રોગોથી પોતાના શરીરની રક્ષા કરે છે.” ઉષ:પાનમાં શીતળ જળનું સેવન કરવું સૌથી ઉત્તમ છે. દુર્ભાગ્યથી આજે ભારતવર્ષમાં મોટાભાગના લોકોને ‘બેડ ટી’ કે કોફી પીવાની આદત પડી ગઈ છે, જે આપણા સ્વાસ્થ્યના નિયમોથી વિરુદ્ધ છે અને કોઈપણ રીતે લાભદાયક નથી. શીતળ જળ આપણા દાંત માટે પણ લાભકારી છે તથા પાચન-સંસ્થાને બળ આપે છે. આપણી અંદર રહેલો પાચકાગ્નિ શીતળ વસ્તુને ઉષ્ણ તો બનાવી લે છે પરંતુ ઉષ્ણ પદાર્થને અંદર ઠંડું કરવાની કોઈ પ્રક્રિયા નથી. અત્યધિક ઉષ્ણ પદાર્થ લેવાથી આપણાં મોંઢામાં તથા અન્નનળી વગેરેમાં રહેલાં પાતળાં પારદર્શક પડો બળી જાય છે. તેના પરિણામસ્વરૂપે વૃણ બની શકે છે જે વધારે દિવસો સુધી રહે તો કેન્સરનું રૂપ ધારણ કરી લે છે.

શીતળ જળના સેવનથી રાત્રિના ભોજનને કારણે પેદા થયેલો અપચો તથા અજીર્ણ પણ નષ્ટ થઈ જાય છે. ભાવપ્રકાશમાં લખ્યું છે કે —

સવિતુઃ સમુદય કાલે પ્રસૂતિ સલિલસ્ય વિવેદષ્ટૈ ।

રોગ જરા પરિમુક્તો જીવેદ વત્સરશતં સાગ્રમ ।

અર્થાત્ ‘સૂર્યોદય સમયે જે વ્યક્તિ પ્રતિદિન આઠ અંજલિ જલપાન કરે છે, તે રોગમુક્ત થઈ જાય છે. તેની પાસે વૃદ્ધત્વ આવતું નથી અને તે સો વરસથી વધુ આયુષ્ય પ્રાપ્ત કરે છે.’ વસ્તુતઃ ઋષિયુગમાં આવું થતું પણ હશે.

ઉષ:પાનથી મળતી સારી રીતે શુદ્ધિ થઈ જાય છે. શરીર અને મનમાં ઉત્સાહનો વધારો થાય છે તથા વીર્ય સંબંધી રોગો દૂર થઈ જાય છે. નિત્ય સેવન કરવાથી કામવિકાર, શારીરિક ઉષ્ણતા, મસા, ઉદર રોગ, વિબંધ, માથાનો દુ:ખાવો, નેત્રવિકાર દૂર થઈ જાય છે.

આ જળ જો મુખ કરતાં નાસિકા દ્વારા પીવાનો અભ્યાસ કરી શકાય તો અતિ ઉત્તમ છે. દરરોજ એક ગ્લાસ જળ નાસિકા દ્વારા પીવાથી ખૂબ જ લાભ થાય છે. નાસિકા દ્વારા જળપાનના ગુણોનું વર્ણન કરતાં આયુર્વેદના ગ્રંથોમાં કહ્યું છે —

વિગત ધન નિશીથે પ્રાતરુત્થાય નિત્યમ્,

પિવતિ ખલુ નરો યો દ્રાણરન્દ્રેણ વારિ ।

સ ભવતિ મતિ પૂર્ણશય, ક્ષુપાઃ તાર્ક્ષ્યતુલ્યો,

વલિ પલિત વિહિના સર્વરોગેર્વિમુક્તઃ ।

અર્થાત્ ‘રાતનું અંધારું દૂર થઈ ગયા બાદ જે મનુષ્ય સવારે ઊઠીને નાસિકા દ્વારા જળપાન કરે છે, તે બુદ્ધિમાન બની જાય છે, તેની નેત્રજ્યોતિ સતેજ થઈ જાય છે, તેના વાળ કસમયે સફેદ થતા નથી તથા સંપૂર્ણ રોગોથી મુક્ત રહે છે.’ નાસિકા દ્વારા જળપાન કરનારાઓએ શિયાળામાં ઠંડા પાણીને સહેજ હૂંફાળું કરી લેવું જોઈએ.

ઉષ:પાન પછી દિનચર્યામાં શૌચનો ક્રમ આવે છે. સુશ્રુત લખે છે —

આયુષ્યમુષસિ પ્રોક્તં મલાદીનાં વિસર્જનમ્ ।

પ્રાતઃકાળે સૂર્યોદય પૂર્વે મળત્યાગ કરવાથી દીર્ઘાયુ પ્રાપ્ત થાય છે. હાજતે બેસવાની ભારતીય વિધિ જ સર્વોત્તમ છે. યોગ્ય વખતે મળવિસર્જનનું જે લોકો ધ્યાન રાખતા નથી, તેમના શરીરમાં વિકાર સંગ્રહ થઈ રોગો ઉત્પન્ન થવા લાગે છે. દરરોજ સવારે આત્મબોધ સાધના પછી તથા સાંજે એમ બે વાર દરેક વ્યક્તિએ શૌચ માટે અવશ્ય જવું જોઈએ. ઘણા લોકો મળ-મૂત્રના વેગોને

રોકી રાખે છે. આમ કરવું તે શરીર માટે ખૂબ જ હાનિકારક છે, એનાથી રોગ ઉત્પન્ન થાય છે.

ઘણા લોકોને સવારે શૌચ સાફ આવતો નથી અથવા સવારમાં બે કે ત્રણ વાર જવું પડે છે. જે લોકોને કબજિયાત રહે છે, એમણે નિયમિત વ્યાયામ તથા આંતરડાં ઠીક રાખવા માટે યોગાસનો કરવા લાભદાયક છે. ભોજનમાં જાડા લોટની થૂલાવાળી રોટલી તથા લીલાં શાકભાજી વધુ પ્રમાણમાં લેવાં જોઈએ. દાળ (સદાય ફોતરાંવાળી) તથા અંકુરિત અનાજ લેતા રહેવાથી કબજિયાત રહેતી નથી.

તેમ છતાં પણ કબજિયાત રહે તો એમને નિયમિત ઉંચ:પાન કરવું લાભદાયક થશે. કબજિયાત દૂર કરવા માટે સપ્તાહમાં એક વાર એનિમાનો પ્રયોગ પણ કરી શકાય છે અથવા રાત્રે સૂતાં પહેલાં હરડે ચૂર્ણ એક ચમચી કે ત્રિફળા ચૂર્ણ એક ચમચી ગરમ પાણી સાથે લેવાથી પણ ઝાડો સાફ આવે છે. શૌચ થયા બાદ હાથ, પગ, મોંદું ધોવાં જોઈએ. આવું કરવાથી સફાઈ ઉપરાંત થાક દૂર થાય છે અને નેત્રજ્યોતિ વધે છે.

દિનચર્યામાં 'દાંતની સફાઈ'ને ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ સ્થાન પ્રાપ્ત છે. ઋષિઓ જાણતા હતા કે આ નિયમની ઉપેક્ષા-અવહેલના કરવામાં રોગોનાં મૂળ છુપાયેલાં છે. દાંતોને મોતીઓની ઉપમા આપવામાં આવે છે. મોતીઓનું સૌંદર્ય, તેમની ચમક-દમક, આભા તથા લાવણ્ય પોતાના તરફ આકર્ષિત કરે છે. દાંત શરીરના નિર્માતા અને રક્ષકરૂપી દ્વાર પર સ્થિત છે. દાંત સ્વસ્થ રહેવાથી શરીર સ્વસ્થ રહે છે. દાંત વિના મુખની શોભા અને સુંદરતા વિલીન થઈ વ્યક્તિ સૌંદર્યવિહીન બની જાય છે. આપણા શરીરમાં દાંત જન્મ થયા બાદ કેટલાક મહિના પછી આવે છે અને ખાન-પાન, સફાઈ, સ્વચ્છતાનું પૂરેપૂરું ધ્યાન ન રાખવાથી કસમયે ખરાબ થઈ જાય છે. દાંતની ખરાબ સફાઈ ન થવાને કારણે જ દાંત અને પેઢાંના રોગો ઉત્પન્ન થાય છે. દાંતોને સ્વસ્થ બનાવી રાખવા માટે

કેટલાક નિયમોનું પાલન કરવું આવશ્યક છે. દરરોજ જો આપણે દાંતોનું ધ્યાન રાખીએ તો દાંત હાલવાનો તથા પડી જવાનો પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી.

આપણા પ્રાચીન આયુર્વેદાચાર્યોએ દાંતણની ખૂબ જ પ્રશંસા કરી છે. લીમડો, બાવળ, સિહોરા, ખેર, કનેર, મહુડો, અર્જુન, બદામ, અકરંદાની દાંતણ સારાં માનવામાં આવે છે. મૌલશ્રીનું દાંતણ કરવાથી દાંત દઢ થઈ જાય છે. શાસ્ત્ર કહે છે -

અવેક્ષ્યર્તુ ચ દોષં ચ રસં વીર્યં ચ યોજ્યતે ।

કષાયં મધુરં તિક્તં કટુકં પ્રાતરુત્થિતઃ ॥

નિમ્બશ્ય તિક્તકે શ્રેષ્ઠઃ કષાયે ખદિરસ્તથા ।

મધૂકો મધુરે શ્રેષ્ઠઃ કરબ્જઃ કટુકે તથા ॥

(સુ.ચિ.અ. ૨૪)

સર્વદા કૃતુ, દોષ, રસ અને વીર્યને જોઈ કષાય, મીઠી, તીખું, કડવામાંથી યોગ્ય દાંતણ કરવું જોઈએ. તીખીમાં લીમડાનું, કષાય સ્વાદમાં ખેરનું, મધુરમાં મહુડાનું અને કડવીમાં કરંજનું દાંતણ શ્રેષ્ઠ છે. દાંત મોતી જેવા સુંદર તથા વજ્ર સમાન દઢ થઈ જાય છે.

સુશ્વતના મતાનુસાર કડવાં વૃક્ષોમાં લીમડાનું, કષાયમાં ખેરનું, મીઠીમાં મહુડાનું અને ચરપરા સ્વાદવાળાં વૃક્ષોમાં કનેરનું દાંતણ સારું છે. લીમડાના દાંતણથી કીડા લાગતા નથી, મોંઢાની દુર્ગંધ, દાંતનો મેલ અને કફનો નાશ થઈ જાય છે.

દાંતણ કરવાની પણ એક કળા છે. દાંતણ હમેશાં બેસીને જ કરવું જોઈએ. દાંતણ કરતી વખતે લોકો સાથે વાતચીત કરવી તથા આમતેમ થૂંકતા રહેવું સારું નથી. દાંતણ બાર આંગળ લાંબું તથા કનિષ્ઠિકા આંગળી જેવું જાડું હોવું જોઈએ. દાંતોથી ચાવીને સારી રીતે કૂચો બનાવી એ કૂચાથી ઉપર-નીચે દાંતોનું ઘર્ષણ કરવું જોઈએ. દાંતોની સફાઈ કર્યા પછી દાંતણને ઘોઈ વચ્ચેથી ફાડી લેવું જોઈએ તથા તેનાથી જ જીભના પાછળના ભાગમાં ભેગા થયેલ મેલની સફાઈ કરવી જોઈએ. તે

પછી જમણા હાથના અંગૂઠાથી તાળવાનું ઘર્ષણ કરવાથી તાળવાની સફાઈ થઈ જાય છે. જેટલું દાંતોનું અને પેઠાંની સફાઈનું મહત્ત્વ છે તેટલું જ જીભ તથા તાળવાની સફાઈનું પણ મહત્ત્વ છે.

જિહ્વાનિર્લેખનં રોપ્યં સૌવર્ણ વાર્કભેવ ચ ।

તન્મલાપહરં શસ્તં મૃદુશલક્ષણં દશાંશુભમ્ ॥

(સુ.ચિ.અ. ૨૪)

અર્થાત્ ‘જીભનો મેલ દૂર કરવા માટેની જીભ-છોલની ચાંદી, સોનું કે લાકડીની ત્રાંસી, મુલાયમ, ચીકણી અને દસ આંગળ લાંબી હોવી જોઈએ.’ જે લોકોને દાતણ ઉપલબ્ધ ન હોય તેઓ મંજન અને પેસ્ટનો ઉપયોગ કરી શકે છે, પરંતુ તેનો પ્રયોગ દાતણ જેવો જ કરવો જોઈએ. માત્ર ચિહ્ન-પૂજા કરવાથી ચાલશે નહીં.

મંજનમાં પ્રયુક્ત થતી કેટલીક ઔષધિઓ છે,

જેવી કે સિંધવ નમક અને સરસિયાનું તેલ, સૂંઠ અને નવસાર, મૌલશ્રીની છાલનું ચૂર્ણ, કાયફળ ચૂર્ણ, જામફળનાં લીલાં પાંદડાંનું ચૂર્ણ, ત્રિકળા ચૂર્ણ વગેરે. મંજન સદૈવ વચ્ચેની આંગળી (મધ્યમા)થી જ કરવું જોઈએ. બ્રશને નીચે-ઉપરની દિશામાં ચલાવવું જોઈએ. પેસ્ટ વાપરનારા લોકો સ્ટીલના ઊલિયાથી જીભની સફાઈ કરી શકે છે. જેટલી વખત દાંતથી કંઈ ખાવા-પીવામાં આવે તેટલી વાર દાંતોની આંગળીથી સફાઈ કરવી જોઈએ. ક્યારેક દાંતો વચ્ચે અન્નના કણ ફસાઈ જાય છે તેને લીમડાની સળી, ટૂથ પ્રિકની મદદથી કાઢી સારી રીતે કોગળા કરવા જોઈએ. મોટાભાગના લોકો રાત્રે સૂતા પહેલાં દૂધ પીતા હોય છે. દૂધ પીને દાંતોની સફાઈ ન કરવાથી દાંતમાં કીડા લાગી જાય છે. તેથી સૂતાં પહેલાં દાતણ કે બ્રશ વગેરેથી દાંતોની નિયમિત સફાઈ થતી રહે, તો નીરોગીતા વરદાનરૂપે મળે છે.

(કમશઃ)

સુકરાત મરવા લાગ્યા ત્યારે કોઈએ પૂછ્યું કે તમે ગભરાઈ રહ્યા તો નથી ને ? સુકરાતે કહ્યું — ગભરાવું શા માટે ? જેમ આસ્તિક લોકો કહે છે કે આત્મા અમર છે, તો ગભરાવાની કોઈ જરૂર જ નથી અને જો નાસ્તિક સાચા છે કે આત્મા મરી જાય છે અને પછી જન્મતો જ નથી તો કોઈ ઝંઝટ છે જ નહીં. આથી મારા બન્ને હાથમાં લાડુ છે. હું નિશ્ચિત છું. મને ભરોસો છે. જેમને કોઈની વાત પર ભરોસો કે વિશ્વાસ નથી તેઓ ગભરાય છે, તેમની જ નાવ ડગમગાય છે.



જેઓ અમારા આંખ સામેથી અદૃશ્ય થયા બાદ સ્નેહ-સહયોગ ન મળી શકવાની વાત વિચારે છે, તેમણે સૂક્ષ્મનું-પરોક્ષનું પણ મહત્ત્વ સમજવું જોઈએ. શરીર પ્રત્યક્ષ અને પ્રાણ પરોક્ષ છે, તેમ છતાં પણ આપણે પ્રાણનું સાન્નિધ્ય અનુભવીએ છીએ અને તેના સહારે જીવિત રહીએ છીએ. આપણે બધાં જે સુદૃઢ સાંકળ સાથે મજબૂતીથી બાંધેલા કે બાંધવામાં આવ્યા છીએ તે કાચી દોરીની જેમ થોડો આઘાત લાગતાં જ તૂટી જાય એવી નથી. આવી મિત્રતા તો સ્વાર્થીઓમાં હોય છે. અમારો અને પરિજનો વચ્ચેનો સંબંધ આદર્શો અને ઉદ્દેશ્યો પર અવલંબિત છે. જ્યાં સુધી તેઓ પોતાના યોગ્ય સ્થાને રહેશે ત્યાં સુધી કોઈએ પણ નિકટતા કે દૂરત્વને કારણે કોઈ પ્રકારની ગરબડ થવાની આશંકા કરવી ન જોઈએ.

ત્યાગ સાથે ભોગવ

ૐ ઈશાવાસ્યમિદં સર્વયત્કિંચ જગત્યામ્ જગત્ ।
તેન ત્યક્તેન ભુંજથા મા ગૃધઃ કસ્યસ્વિદ્ધનમ્ ॥
આ પરિવર્તનશીલ (પંચભૌતિક) જગતમાં જે કંઈ
પણ છે, તે બધામાં ઈશ્વરનો વાસ છે. ત્યાગભાવથી
તેનો ઉપયોગ કરો, લાલચ ના કરો, આ ધન સૌનું છે.

આ મંત્ર આપણને અપરિગ્રહનું શિક્ષણ આપે છે.
ઈશા વાસ્યમ્ ઈદં સર્વમ્ - આ બધામાં (એના
કણેકણમાં) ઈશ્વર (સૌના કલ્યાણની ભાવના, પ્રેમ અને
આનંદ)નો વાસ છે.

યત્કિંચ જગત્યામ્ જગત્ - જે કંઈ આ
પરિવર્તનશીલ જગતમાં છે. તેનત્યક્તેન ભુંજથા -
આપણે વસ્તુનું ઉત્પાદન કરીએ કે તેને પ્રાપ્ત કરીએ
અને ત્યાગભાવથી તેનો ઉપયોગ કરીએ. એનો ભાવાર્થ
એ છે કે આખા જગતમાં અનેકવિધ પદાર્થો છે, આપણે
તેનું ઉત્પાદન કરીએ. ધન પ્રાપ્ત કરીએ, પછી
ત્યાગભાવથી જે આપણા માટે આવશ્યક છે તેટલું પાસે
રાખી બાકીનું આપણે અભાવગ્રસ્ત વ્યક્તિઓને ઉપર
લાવવા માટે તેમના કલ્યાણ માટે ઉપયોગ કરીએ.
ભૂખ્યો પુત્ર ભોજન માંગે છે, પત્ની તન ઢાંકવા માટે
કપડાં માંગે છે, પુત્ર દુઃખરૂપ છે, પત્ની દુઃખરૂપ છે
આવું કહીને ઘર છોડી જતા રહેવું - એ કોઈ ત્યાગ
નથી. આ અકર્મણ્યતા (આપણા પવિત્ર કર્તવ્ય પ્રત્યે
ઉદાસીનતા) કે મૂર્ખતા છે.

મા ગૃધઃ - ગીધની જેમ લાલચ કે સ્વાર્થ ન રાખો.

કસ્યસ્વિદ્ધનમ્ : આ ધન કોઈ એકનું નથી, આ
બધાં માટે છે. આ મંત્ર આપણને પ્રેરણા આપે છે કે આ
જગતની દરેક વસ્તુ પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ,
આકાશ, વૃક્ષ વગેરે અસીમ ઐશ્વર્યથી પૂર્ણ સૌને ઉપર
ઉઠાવવા માટે સુખશાંતિ આપવા માટે છે. એમને સારી
રીતે સમજીને આપણે એમનો વિકાસ કરીએ અને સૌના
કલ્યાણ માટે એમનો ઉપયોગ કરીએ. આ ઐશ્વર્ય સૌને
માટે છે.

ઈતિહાસ સાક્ષી છે કે આપણે અધ્યાત્મવાદના
નામે આપણા પરિવારથી, કૃષિક્ષેત્રોથી, ઉદ્યોગ વગેરેથી
વિમુખ થઈ ગયા અને અનેકાનેક અંધવિશ્વાસોમાં ફસાઈ
ગયા, જેનું દુષ્પરિણામ એ થયું કે આપણે આપણી
મૌલિક આવશ્યકતાઓ - ભોજન, વસ્ત્ર અને શિક્ષણ
પ્રાપ્ત કરી ન શક્યા અને આપણે લગભગ આઠસો
વરસ વિદેશીઓના પગ તળે કચડાતા રહ્યા. આ લાંબી
ગુલામીમાં આપણી બધી ધાર્મિક, રાજનૈતિક અને
આર્થિક વ્યવસ્થા નષ્ટ થઈ ગઈ. સમાજમાં મોટાભાગની
બુરાઈઓ ઊંચ-નીચની ભાવના, નારીદમન તથા
અશિક્ષણ, પડદાપ્રથા, આત્મહીનતા, ભાગ્યવાદ,
કાયરતા, સ્વાર્થપરતા, બેઈમાની, ઈર્ષ્યા, દ્વેષ વગેરે
આ લાંબી ગુલામીની જ દેન છે. એના કારણે આપણે
નિષ્ક્રિય બની ગયા અને પોતાનો આત્મવિશ્વાસ ગુમાવી
પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યા કે ભગવાન અથવા કોઈ અવતાર
આવીને આપણી બધી સમસ્યાઓનું સમાધાન કરશે,
આપણે કશું કરી શકતા નથી. આપણે ધર્મના મૂળ
તત્ત્વને ભૂલી જઈ કેવળ અંધવિશ્વાસ રૂઢિઓમાં ફસાઈ
ગયા.

મનુષ્યજીવનની સાર્થકતા ફક્ત પોતે જ ખાવામાં
નથી, બીજાને ખવડાવવામાં છે. આપણી સંસ્કૃતિમાં જે
વ્યક્તિ બીજાને કશું આપ્યા વગર પોતે જ ખાય છે,
તેને ચોર કહેવામાં આવ્યો છે.

આપણે હવે બધા ભારતીયોમાં ક્રિયાશીલતા,
એકબીજા પ્રત્યે પ્રેમ, સદ્ભાવ તથા વિજ્ઞાનમાં રૂચિ
ઉત્પન્ન કરી તે આપણા બધાંનું કર્તવ્ય છે. આ મંત્ર
આપણને સમન્વય અને સહયોગનું શિક્ષણ આપે છે.
આ સંપૂર્ણ વિશ્વમાં એક જ પરમ તત્ત્વ, પરમ સત્ય
(સૌનું કલ્યાણ) વ્યાપ્ત છે. આ સંપૂર્ણ જગત એક જ
પરમ તત્ત્વની અભિવ્યક્તિ છે. એમાં કોઈ સંઘર્ષની
કલ્પના કરી શકાતી નથી.



ભાવિ પેઢીનું નિર્માણ અભિભાવકોના હાથમાં

ભાવિ પેઢીનું નિર્માણ કરો તેનો અર્થ છે 'બાળકોને સંસ્કારી બનાવો, કેમ કે થોડા સમય બાદ આપણી જગ્યાએ બાળકો જ મોટાં થઈને સમાજ અને રાષ્ટ્રનો સંપૂર્ણ ભાર પોતાના માથે લેશે.' જ્યારે એક સામાજિક અને રાષ્ટ્રીય ચેતનાથી સ્વાભાવિક રીતે આવતો ભાર જવાબદારી તરીકે સંભાળવામાં આવે છે ત્યારે તેનું સંચાલન સરળતા અને સુંદરતા સાથે કરી શકાય છે અને જ્યારે આવતો ભાર અચાનક આવી પડે ત્યારે એને સંભાળવાની યોગ્ય તૈયારી ન હોવાથી તે એક અસહ્ય બોજ બની જાય છે, જેનું વહન તો કરવું જ પડે છે, પરંતુ એમાં હોવી જોઈએ તેટલી સુંદરતા રહેતી નથી.

બાળકોને રાષ્ટ્રનો આત્મા કહી શકાય છે. જેનો આત્મા જીવંત, પ્રખર, પુષ્ટ તથા સક્રિય હશે, તેનું સંપૂર્ણ વ્યક્તિત્વ વિકસિત, ઊંચું અને ગતિશીલ હશે. આત્મા મૂર્ચ્છિત હશે, તો સ્વાસ્થ્ય, ધન, સ્મરણશક્તિ, માનસિક દક્ષતા બધું જ ધીમે-ધીમે નષ્ટ થઈ જાય છે. જે રાષ્ટ્રના બાળકોને સ્વસ્થ, સુશિક્ષિત, સુસંસ્કૃત તથા ઊંચા ચરિત્રના બનાવવાનું ધ્યાન રાખવામાં આવશે, એ રાષ્ટ્ર થોડા સમયમાં જ પ્રગતિનાં શિખર પર દેખાવા લાગશે. જ્યાં બાળકો કુપોષણ, કુશિક્ષણ, ભેદભાવ, અનીતિ, ઉપેક્ષા અને અનુચિત વ્યવહારના ભોગ બને છે, એ સમાજમાં દુર્બળતા, વિકૃતિ, વિષમતા, દુરાચરણ, પતન અને અરાજકતાની અવશ્ય વૃદ્ધિ થાય છે. આ દૃષ્ટિથી જોઈએ તો, આજે રાષ્ટ્રનો આત્મા આપણાં બાળકો ઉપેક્ષા અને કુશિક્ષણની ખાઈમાં દબાયેલા પડ્યાં છે. બાળકોને કુટુંબમાં, કીડાસ્થળોમાં

અને શૈક્ષણિક સંસ્થાઓમાં પણ સાચું માર્ગદર્શન મુલભ નથી.

રોજિંદા જીવનમાં આપણે જોઈએ તો માલુમ થશે કે આપણે પોતે જાણીજોઈને કે અજાણતાં પોતાના બાળકોને ખોટી ટેવોનો ભોગ બનાવી દઈએ છીએ. જેમ એક વ્યસની પિતા પોતાનાં બાળકો પાસે સિગારેટ, બીડી, દારૂ વગેરે મંગાવે છે અને બાળકો પાસેથી અપેક્ષા રાખે છે કે એ આ બધી વાતોથી દૂર રહે. આવી જ રીતે ખોટું બોલવાની ટેવ પણ આપતા હોય છે. એ ઘટનાં જોકના રૂપમાં અવારનવાર યાદ કરવામાં આવે છે. જેમાં એક બાળક આગંતુકને કહે છે — મારા પિતાએ કહ્યું છે કે કોઈ આવે ત્યારે કહેવું કે ઘરમાં નથી. વસ્તુતઃ અહીંથી જ બાળકના મનમાં કુસંસ્કારનું આરોપણ આરંભ થઈ જાય છે. પહેલી વાત તો એ છે કે માતાપિતા પોતે સાચું બોલે. માતાનું શિક્ષિત, અનુભવી અને પરિપક્વ હોવું આવશ્યક હોય છે.

માતા-પિતા અવારનવાર સિનેમા જોવા દોડી જતા હોય છે. સિનેમાની કહાની, સંવાદો અને તેમાં કામ કરનારાઓના અભિનય, વેશભૂષા પર કલાકો સુધી ચર્ચા કરે છે. બાળકો સામે શ્રેષ્ઠ આદર્શ ઉપસ્થિત કરવામાં, એમને સંસ્કૃતિનું સાચું સ્વરૂપ સમજાવવામાં ધોર ઉપેક્ષા વર્તતા લોકો કયા મોઢે બાળકોની ટેવોની ફરિયાદ કરે છે. બાળક જ્યારે સિનેમાનાં ગીતોની એક બે લીટીઓ જેમ તેમ ગાશે, ત્યારે મા-બાપ હસવા લાગશે. એ જ ઉત્સાહિત બાળક જ્યારે કોઈ ગીતની અશ્લીલ પંક્તિ ગાવા લાગશે ત્યારે એને ઠપકો આપી ધમકાવશે. આથી આપણે આપણાં બાળકોને જેવા

બનાવવા ઈચ્છીએ છીએ તેવાં પહેલાં પોતે બનવું જોઈએ. જેવો સાંચો હશે તેવી જ મૂર્તિઓનું નિર્માણ કરી શકાશે.

કોઈ વખતે માતા-પિતા આજીવિકાનું ઉપાર્જન કરવામાં એટલાં વ્યસ્ત રહે છે કે બાળકોને સાથે રાખી શકતાં નથી. થાકીને ઘેર આવે છે અને એમને એક મુસીબત માની નોકરીને સોંપી દેતા હોય છે. ઘણાં માતા-પિતા બાળકોને બોર્ડિંગ કે પ્રસિદ્ધ સ્કૂલમાં મોકલે છે કેમ કે બાળક ઘરમાં આજ્ઞાપાલન કરતું નથી, સારી રીતે ભણતું નથી. કેટલાય લોકો બાળકના હિત ખાતર બાળકને અન્યત્ર મોકલી દે છે. કારણ ગમે તે હોય, પરંતુ બાળક જ્યાં સુધી સમજવા લાયક બની જતો નથી ત્યાં સુધી એને કાચી ઉંમરમાં પોતાની છત્રછાયાથી દૂર રાખવું તે અભિભાવકોની ભારે ભૂલ છે. કોઈપણ સંસ્થા, સ્કૂલ, વિદ્યાલય, બોર્ડિંગ વગેરેમાં બાળકોને ભણવા, નિયમિત જીવન વિતાવવા તથા સદાચારનું બાહ્ય શિક્ષણ ભલે અપાતું હોય, પરંતુ એમને ઉત્કૃષ્ટ વ્યક્તિત્વ પ્રદાન કરવા, સફળ જીવન વિતાવવાનો માર્ગ પ્રશસ્ત કરવા માટે માતા-પિતા, અભિભાવક જે કંઈ કરી શકે છે, તે ક્યાંય થઈ શકતું નથી. પોતાના પરિવારના સભ્યોથી વધારે બાળકના ભવિષ્યની ચિંતા અને એ દિશામાં આવશ્યક પ્રયત્ન સાથે જ કોઈ કરી શકતો નથી. માતા-પિતાની ભાવના, એમના વ્યવહારનો પણ બાળકોના જીવન પર ઘણો મોટો પ્રભાવ પડે છે. વસ્તુતઃ ઘરની પાઠશાળામાં અભિભાવકોનું જીવન જ બાળકોનું પહેલું પુસ્તક હોય છે.

કોઈ વિચારકે કહ્યું છે કે “બાળકોની મનોભૂમિ એક કેનવાસ જેવી હોય છે, જેના પર અભિભાવક પોતાના આચરણ, વ્યવહાર અને વ્યક્તિત્વની પીંછી વડે અને કારીગરીથી કોઈ ચિત્ર બનાવે છે.” બાળકોનું વ્યક્તિત્વ જે કોઈ દિશામાં વળે છે અને જેવું બને છે,

તે એના અભિભાવકો પર જ નિર્ભર કરે છે. આ નિર્માણ કોઈ વિશેષ રોક-ટોક અને સૂચનો નિર્દેશો દ્વારા નહીં, પોતાના આચરણ વ્યવહારના પ્રભાવથી જ થાય છે.

સંસ્કારવાન માતા-પિતા બાળકોના ચરિત્રનો પાથો બાળપણથી જ નાંખે છે, જ્યારે દિશાહીન બનાવી આચરણહીન બનાવવામાં પણ એમનો જ મુખ્ય ફાળો હોય છે. કેટલાક ગુણો એવા હોય છે જે બાળકોના સ્વભાવમાં શરૂઆતથી જ સમ્મિલિત કરવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. (૧) શ્રમશીલતા, (૨) સ્વચ્છતા, (૩) સુવ્યવસ્થા, (૪) મિતવ્યયિતા, (૫) નિયમિતતા, (૬) શિષ્ટતા, (૭) ઉદારતા, (૮) સહકારિતા વગેરે ગુણો એવા છે, જેનાં ચમત્કારી પ્રતિફળ સમગ્ર સફળતાના રૂપમાં હાથોહાથ ઉપલબ્ધ થાય છે.

કેટલાક માતા-પિતા, પોતાના બાળકોના દોષ-દુર્ગુણોની, સ્વેચ્છાચાર, અનુશાસનહીનતા, ઉદંડતાની જવાબદારી બાળકોના મિત્રો પર નાંખી દે છે કે પછી પાડોશીઓ અને સમાજના વાતાવરણ પર નાંખી દે છે, પરંતુ સમાજનું આ દૂષિત વાતાવરણ આવું ક્યાંથી? છેવટે જેઓ એને દોષિત ગણે છે, એમનો સહયોગ પણ એમાં અભિન્ન રૂપથી જોડાયેલો છે. બધા અભિભાવક આ તરફ ધ્યાન આપે અને પોતાની જવાબદારી સમજી પોતાના સંતાનને સાચી દિશા આપવા લાગે, તો આજની નિંદા પ્રતિકૂળ અવસ્થાઓ એનીમેજે જ અનુકૂળ બની જશે.

કેટલીક માતાઓ પોતાના બાળકો પાસેથી ઘણી આશાઓ રાખે છે અને બાળકોને પોતાની મહત્વાકાંક્ષાને અનુરૂપ વિકસિત ન થતો જોઈ ખૂબ જ નિરાશ થઈ જાય છે અને પોતાનાં બાળકો પર કેટલીય જાતના નિષેધાત્મક પ્રતિબંધો લગાડે છે, જેના પરિણામે એ બાળકમાં કેટલીય રચનાત્મક શક્તિઓનો વિકાસ થતો રોકાઈ જાય છે, જ્યારે મધુર પ્રેમના આકર્ષણથી એને

અનુશાસનમાં બાંધીને મરજી મુજબ આજ્ઞાકારી બનાવી શકાય છે. બાળકોમાં એક નવો ઉત્સાહ જાગે છે. એને ઈચ્છે તે દિશામાં નિયોજિત કરી શકાય છે. એક પક્ષ સર્જનાત્મક છે જ્યારે બીજો ધ્વંસાત્મક. વર્તમાન સમાજના નિર્માણમાં એમની પાસે નવી આશાઓ રાખી શકાય છે. માતા-પિતાનું કર્તવ્ય ફક્ત બાળકો માટેનું સુખ, સાધન, વસ્ત્ર વગેરે આવશ્યકતાઓ પૂરી કરવાનું જ નહીં, પરંતુ એમના પર રાષ્ટ્રને સુયોગ્ય નાગરિક આપવાની જવાબદારી પણ છે. આજે એવા પરિવારોની આવશ્યકતા છે જ્યાં એ વાત પર વિચાર કરવામાં આવતો હોય કે વાસ્તવમાં આપણે પોતાના બાળકોમાં કયા પ્રકારના સંસ્કારો વિકસિત કરવા છે.

દરેક માતાપિતા પોતાનાં બાળકોને રામ, કૃષ્ણ અને શ્રવણના રૂપમાં જોવા ઈચ્છે છે પરંતુ એ ઈચ્છા પૂરી કરવા માટે દશરથ, વાસુદેવ જેવું મૂલ્ય ચૂકવવું પડે છે તે વિચારતા નથી. ગુણ, કર્મ, સ્વભાવની દૃષ્ટિએ પોતાને એટલા યોગ્ય બનાવવા જોઈએ કે બાળકો પણ શ્રેષ્ઠ આચરણ કરે. વાણી કરતાં પોતાનું અનુકરણીય

આચરણ તેમની સામે પ્રસ્તુત કરવાથી બાળકોમાં આસાનીથી સુધારો કરી શકાય છે. કુટુંબ એક જાતની નર્સરી છે. જેમ ફૂલોના છોડ ઉગાડાય છે, મોટાં થયા બાદ એ જ છોડ બંગલા, ઉદ્યાનોની શોભા વધારે છે. તેવી જ રીતે કુટુંબમાં જે બાળકો જન્મ લે છે, પોષણ મેળવે છે અને શિક્ષણ મેળવી મોટાં થાય છે, એ જ બાળકો આગળ વધીને દેશના ઉત્તમ નાગરિક બને છે જેમની કાર્યકુશળતા, ઈમાનદારી અને કર્તવ્યપાલન પર દેશનું ભાગ્ય આધારિત હોય છે. તમે આ રીતે રાષ્ટ્રની શાનદાર ઈમારતની ઈંટ તૈયાર કરો છો.

સૌપ્રથમ આપણે સ્વયં આપણા સમાજને કયા રૂપમાં જોવા ઈચ્છીએ છીએ? પ્રગતિ અને શ્રેષ્ઠતાની આપણી શું કલ્પના છે? ભારતીય સભ્યતા સંસ્કૃતિ શું છે? એની આંતરિક શક્તિ અને અક્ષય પ્રેરણાને જાણવી, ઓળખવી તથા અપનાવવી જોઈએ. એની મૂળ પ્રેરણાઓને કેવી રીતે સુરક્ષિત રાખી શકાય? તેને અનુરૂપ પોતાને ઢાળી બાળકોના જીવનનું પણ ઘડતર કરવું જોઈએ.

મન, બુદ્ધિ, ચિત્ત, અહંકાર અને પ્રાણ આ પાંચ દેવતા પાંચ શક્તિઓનો અધિકારી છે. એમને પણ ઈન્દ્રિયોની જેમ જ સંભાળવા પડે છે. મનની ચંચળતા અયોગ્ય ભોગવિલાસ માટે ભટકવા ન પામે, વાસનાઓમાં વિચરવા ન લાગે. તૃષ્ણાથી અયોગ્ય માર્ગે સંપત્તિ અને સુખસામગ્રી એકત્રિત કરવા માટે ઉત્સુક ન બને. આ નિયંત્રણથી મનને નિયંત્રિત કરવામાં આવે છે. બુદ્ધિ પોતાની સાથે પક્ષપાત, બીજાની સાથે અન્યાય, રુચિકરનું સમર્થન, અરુચિકરનો વિરોધ કરવા લાગે છે. તરતનો લાભ જોવાની અને દુરવર્તી પરિણામો તરફ આંખ બંધ કરી લેવાનો દોષ આવી જવાથી બુદ્ધિની પવિત્રતા પાપમુક્ત થઈ જાય છે. ચિત્તની પ્રવૃત્તિ શ્રેષ્ઠતાની અભિરુચિ છોડીને અભિવ્યક્તિઓમાં ભટકવા લાગે તો સમજવું જોઈએ કે એની દિવ્ય શક્તિઓનો નાશ થવાનો. અહંતા પોતાને ઈશ્વરનો દિવ્ય અંશ, સૃષ્ટિની સુવ્યવસ્થાના અધિકારી, આદર્શોના પ્રતિસ્થાપક માનવાના સ્થાને શરીર અને સંપત્તિનો અહંકાર કરનાર, ઉદ્ભવ અને ઉચ્છૃંબલ આચરણ કરનાર બની જાય તો માનવું જોઈએ કે એનું દેવત્વ પણ નાશ પામ્યું. પ્રાણનું સ્વરૂપ છે સન્માર્ગ પર ચાલવાનું સાહસ અને કુમાર્ગ પર કોઈપણ ભય કે લોભને કારણે ઉત્પન્ન થનારા આકર્ષણને ટુકરાવી દેવાની દૃઢતા. જીવન ઉદ્દેશ્યની પૂર્તિ અને ઈશ્વરની આજ્ઞા પાળવામાં મોટામાં મોટો ત્યાગ અને બલિદાન આપી શકે, તે જ ખરા અર્થમાં પ્રાણવાન છે. પ્રાણ દેવતાની આરાધના સન્માર્ગમાં શૂરવીર બનવાથી જ થાય છે.

ઇંદ્રિયસંયમ, અર્થસંયમ, સમયસંયમ અને વિચારસંયમનો સતત અભ્યાસ કરીશું

જૂની કુસંસ્કારી ટેવોને ત્યાગવા માટે નવા ઉત્સાહથી સાહસપૂર્વક સત્પ્રયોજનોને દૈનિક કાર્યોમાં સામેલ કરવાં પડે છે અને વારંવાર માથું ઊંચકતી પશુ પ્રવૃત્તિઓને ડામવા માટે ઉગ્ર વલણ અપનાવવું પડે છે. આ રીતે પોતાની સાથે ઝઝૂમવાને જ સંયમ સમજવો જોઈએ. પોતાની સાથે સંઘર્ષ કરવામાં (મહાભારત) અર્જુનની ભૂમિકા દરેક કર્મયોગીએ નિભાવવી પડે છે.

જીવન એક યુદ્ધસ્થળ છે, જેમાં મનુષ્યને સતત કામુક પ્રતિકૂળ વિચારોથી લઈ ચિરસંચિત પ્રવૃત્તિઓ સુધી તથા ઋતુકાળની બદલાતી પરિસ્થિતિઓથી લઈ વાતાવરણમાં અસ્વાભાવિક પરિવર્તન સાથે ઝઝૂમવું પડે છે. જીવની શક્તિ, જે એને માનસિક રૂપથી લડી શકવા યોગ્ય સાહસી તથા એના શરીરસંસ્થાનને રોગી થવામાંથી બચાવે છે, એક જ અનુદાનની પરિણતિ છે — સંયમ. જે એને અપનાવે છે, તે રોગી થતો નથી કે નથી દુઃખી થતો. જે જીવનસંગ્રામમાં ક્યારેય દુઃખી થતો નથી તથા ઉદ્દંડ અસ્તવ્યસ્ત વિચારો એને પ્રભાવિત કરી શકતા નથી. સંયમ અને સંઘર્ષ એકબીજાના પર્યાયવાચી છે તથા અસંયમની પરિણતિ જ દીન-હીન, દરિદ્રતા, રોગ-શોકના રૂપમાં થાય છે. પોતાના જીવન રસોને જ્યારે વ્યર્થ વેડફી નાંખવાનું છોડી મનુષ્ય એમને સર્જનાત્મક ચિંતન અને કર્તૃત્વમાં નિયોજિત કરે છે ત્યારે જ જીવનદેવતાની વ્યવસ્થિત ઉપાસના સંભવ બને છે. વ્યક્તિ જો અસંયમનાં દુષ્પરિણામોને સમજી જાય, તો ધરતી પર સ્વર્ગ આવી જાય તથા દુઃખ-દારિદ્ર્ય મર્વથા સુમાપ્ત થઈ જાય.

જીવનસંપદાનાં ચાર ક્ષેત્ર છે — ઈંદ્રિયશક્તિ, સમયશક્તિ, વિચારશક્તિ, ધન (સાધન) શક્તિ. શરૂઆતની ત્રણ તો ઈશ્વરે આપેલી છે, ચોથી આ ત્રણેયના સંયુક્ત પ્રયત્નથી ભૌતિક ક્ષેત્રમાં પુરુષાર્થ દ્વારા અર્જિત કરવામાં આવે છે. જે વ્યક્તિ એમને દૈવી વિભૂતિઓ માની એમનું સુનિયોજન કરે છે, તે અભાવથી ભરેલા સંસારમાં રહેતો હોવા છતાં પણ સાધન એકઠાં કરી લે છે. શારીરિક સામર્થ્ય, વાણીનો સાચો ઉપયોગ અને સમયસંપદાનું સાચું સુનિયોજન કરવા માટે આ વિભૂતિઓ ભગવાને ખૂબ જ વિચારી સમજીને માનવીને વારસામાં આપી છે.

દસ ઈંદ્રિયોમાં બે મુખ્ય છે જેમાંથી એક જીભ તથા બીજી જનનેન્દ્રિય છે, જેણે એમને વશમાં કરી લીધી, સમજે કે એણે શારીરિક, માનસિક સ્વાસ્થ્યને પ્રાપ્ત કરી લીધું છે. જીભના સંયમથી શારીરિક સ્વાસ્થ્ય તથા જનનેન્દ્રિયના સંયમથી મનોબળ અશુભ રહે છે. શરીરગત સ્વાસ્થ્ય સાથે જીભનો સીધો સંબંધ છે. સ્વાદને પ્રધાનતા આપી જીભ એવા પદાર્થોને ખાતી રહે છે, જે અનાવશ્યક જ નહીં, હાનિકારક પણ હોય છે. સ્વાદ-સ્વાદમાં ભોજનની માત્રા વધવાથી પેટ ખરાબ થઈ જાય છે તથા અસંખ્ય રોગો થઈ જાય છે.

સમયસંયમમાં શિથિલતા રહેવાથી મનુષ્ય ચોક્કસપણે આળસુ અને પ્રમાદી બને છે. નિયમિતતા ન રહેવાથી જે કરવામાં આવે છે, તે અડધું-અધૂરું રહી જાય છે. સમયનો સદુપયોગ સુનિયોજન શ્રમથી જ કરી શકાય છે. આળસનો અર્થ છે શારીરિક શ્રમથી

બચવું તથા પ્રમાદ, માનસિક જડતાનું નામ છે. શરીર બળવાન હોવા છતાં પણ વ્યક્તિ શ્રમ ન કરે, તો એને પ્રમાદ કહેવામાં આવે છે. આપણો સૌથી સમીપવર્તી શત્રુ આળસ અને પ્રમાદ જ છે. જેઓ સમયદેવતાનો અનાદર કરે છે, તેઓ જીવનને નિરર્થક વીતાવી ચાલ્યા જાય છે. સમયના અસંયમી જ અલ્પજીવી કહેવાય છે, ભલે એમનું આયુષ્ય ગમે તેટલું હોય. સમય ઈશ્વરે આપેલી સંપદા છે. એને શ્રમ સાથે મનોયોગપૂર્વક નિયોજિત કરી વિભિન્ન પ્રકારની સંપદાઓ, વિભૂતિઓ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. જે સમય ગુમાવે છે, એને જીવન ગુમાવનાર જ સમજવામાં આવે છે.

સમયની જેમ જ વિચારપ્રવાહને પણ સત્પ્રયોજનોમાં જોડી રાખવામાં આવે. ઉત્કૃષ્ટ ઉપયોગી વિચારોને મર્યાદામાં સીમિત રાખવાથી તે સર્જનાત્મક કાર્યોમાં લાગી જાય છે અને મહત્વપૂર્ણ પ્રતિફળ ઉત્પન્ન કરે છે. મનોનિગ્રહના અભ્યાસથી જીવનના દરેક ક્ષેત્રમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરે છે. વિચારોની અણઘડતા બસ્તવ્યસ્તતાથી સદાય બચતા રહેવું જોઈએ. વિચારોને સુનિયોજિત કરી વિશેષ લક્ષ્ય સાથે જોડી લૌકિક તથા આત્મિક જગતમાં લાભાન્વિત થવું જોઈએ. વ્યક્તિ જે પણ કાર્ય કરે છે, તે વિચારોનું જ પરિણામ છે. “જે જેવું વિચારે છે, તે તેવું જ કરે છે.” આ ઉક્તિને સદૈવ સ્મરણ રાખવી જોઈએ. વિચારોને રખડતા કૂતરાંની જેમ અચિંત્ય ચિંતનમાં ભટકવા ન દેવાનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ. વિચારોને દરેક વખતે ઉપયોગી દિશાપ્રવાહ સાથે નિયોજિત કરી રાખવા જોઈએ. અણઘડ, અનુપયુક્ત, નિરર્થક વિચારો સાથે લડવા માટે સદ્વિચારોની સેનાને પહેલેથી જ તૈયાર રાખવી જોઈએ. અચિંત્ય ચિંતન ઊઠતાં જ લડવું જોઈએ અને તેમને પરાસ્ત કરી ભગાડી દેવાં જોઈએ. પ્રાણીસંગ્રહાલયમાં વાડો હોય છે, જેમાં પશુ-પંખીઓને

હરવા-ફરવાની આઝાદી હોય છે, પરંતુ બહાર જવા દેવામાં આવતાં નથી, ઠીક આવી જ રીતિ-નીતિ વિચાર વૈભવ વિશે પણ રાખવામાં આવે, એમને ગમે તેમ વિખરાવા દેવાં જોઈએ નહીં.

પરિશ્રમ તથા મનોયોગનું પ્રત્યક્ષ ફળ ધન છે. ભૌતિક અને આત્મિક બન્ને ક્ષેત્રોમાં વ્યક્તિને અપવ્યયની છૂટ નથી. પૈસા આપણા હોય કે બીજાના, મહેનતથી કમાયેલા હોય કે મફતમાં મળ્યા હોય, એને કોઈપણ હાલતમાં જીવનોપયોગી, સમાજોપયોગી સામર્થ્ય માનવું જોઈએ. શ્રમ, સમય તથા મનોયોગ માત્ર સત્પ્રયોજનો માટે જ વાપરવા જોઈએ. આથી ધનને કાળ દેવતા તથા શ્રમ દેવતાનું ભેગું અનુદાન માનવું જોઈએ. જેવી દૂરદર્શિતા સમય અને વિચારના અપવ્યય માટે વર્તવાની છે, તેવી જ ધનને પણ લાગુ પડે છે. બચત કરેલું ધન પરમાર્થમાં જ લગાડવાનું યોગ્ય રહે છે. જેટલું પણ કમાવવામાં આવે, તેનો બિનજરૂરી સંચય કે અપવ્યય ન થાય તેમાં જ બુદ્ધિમાની છે. જે કમાયેલા ધનનો સદાશયતા માટે ઉપયોગ કરતો નથી, તે ઘરમાં દુષ્પ્રવૃત્તિઓને આમંત્રિત કરે છે. લક્ષ્મી એ ઘરમાં જ ફૂલે-ફાલે છે જ્યાં એનો સદુપયોગ થાય છે. આડંબરયુક્ત લગ્ન, પ્રદર્શન, ફેશનમાં અનાવશ્યક ખર્ચ કરવાથી ઉપાર્જનનો સાચો ઉપયોગ થતો નથી. અહીંથી જ સામાજિક અપરાધોને પ્રોત્સાહન મળે છે. કૌટુંબિક કલહ, કોર્ટ-કચેરી વગેરે પણ આ કારણોથી જ ઉદ્ભવે છે. સમુદ્ર સંચય કરતો નથી, વાદળાં બની વરસી જાય છે, તો બદલામાં નદીઓ બમણું જળ લઈને આવે છે. જો એ પણ કૃપણ બનીને સંચય કરવા લાગી જત તો નદીઓ સૂકાઈ ગઈ હોત, દુકાળ છવાઈ જત અને જો અત્યધિક ઉદાર બની ખૂબ વરસવા લાગી જત તો અતિવૃષ્ટિનું સંકટ ઊભું થઈ ગયું હોત. આથી સમન્વિત નીતિ જ યોગ્ય છે. કમાણીમાંથી જે કંઈ બચત

કરવામાં આવે તેને યોગ્ય પ્રયોજનોમાં નિયોજિત કરવાનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ. કમાણી કરવામાં અનીતિ કે ઉપેક્ષા વર્તવી ન જોઈએ. ખર્ચ કરવામાં સજ્જનતા તથા સત્પરિણામોની ચોકસાઈ રાખવી જોઈએ. અન્યથા સંપન્નતા, દરિદ્રતાથી પણ વધુ ઘાતક સિદ્ધ થાય છે. એનાથી સમાજમાં દૂષિત પરંપરાઓ વિકસે છે. ધનને લક્ષ્મી કહે છે. સત્પ્રયોજનોમાં કામ આવે તો લક્ષ્મી, ખોટો ખર્ચ કરવામાં આવે, અનીતિથી મેળવવામાં કે ખર્ચ કરવામાં આવે, તો એ માયા છે. માયાનો સદૈવ નાશ થયો છે.

સંયમનું સ્વરૂપ સમજી ન શકવાથી તેના પર ટકી રહેવાનું અશક્ય બને છે. સ્વરૂપ સમજી ન શકવાને કારણે વ્યક્તિ જેવી રીતે અંધારી રાતમાં રસ્તામાં ભરેલા પાણીને સૂકી જમીન સમજી તેમાં પગ ફસાવી દે છે,

તેવી રીતે ફસાઈ જાય છે. સ્વરૂપ અને મહત્વ સમજવું મુશ્કેલ નથી, પરંતુ તે માટે મનુષ્યે પૂરો પ્રયાસ તથા નિત્ય અભ્યાસ કરવો જરૂરી છે. સ્વરૂપ અને મહત્વ સમજવા માટે આવશ્યક ઉદ્યોગ ન કરી શકવાનું પણ અસંયમની વૃત્તિની જ પ્રતિક્રિયા છે. આથી જેઓ સંયમનો લાભ લેવા ઇચ્છે તેઓ એનું સ્વરૂપ અને મહત્વ સમજે તથા નિત્ય એક પણ જ્યાં બિનજરૂરી અપવ્યયને રોકવાનો છે, ત્યાં બીજી બાજુ એને સર્જનાત્મક કાર્યો માટે નિયોજિત કરવાનું પણ છે. સામર્થ્ય ત્યારે જ શ્રેયસ્કર પરિણામ ઉત્પન્ન કરે છે જ્યારે એને અસ્તવ્યસ્તતા અને અનુપયુક્તતાથી બચાવીને સર્જનાત્મક સત્પ્રયોજનો માટે પ્રયુક્ત કરવામાં આવે છે.

વિચારશીલ લોકો પ્રવર્તમાન અધ્યાત્મ ચિંતનશૈલીને એટલા માટે પ્રતિગામી માને છે કે પ્રગતિના માર્ગને અવરોધે છે, મિથ્યા સંતોષ પેદા કરીને આશાની જ્યોતિ બુઝાવી દે છે. 'સ્વ'ને ખોઈને એક પ્રકારને એવી વ્યક્તિ પરાવલંબી થઈ જાય છે, વાસ્તવમાં ઊલટું થવું જોઈતું હતું. અધ્યાત્મનો અર્થ જ આત્મનિર્ભરતા અને આત્મિકપૂર્ણતા છે. જ્યાં અપૂર્ણતાઓ સાથે સમાધાન કરી લેવામાં આવે, પ્રગતિને બિનજરૂરી માનવામાં આવે અને આત્મોકર્ષ માટે જરૂરી પુરુષાર્થને કોઈ બીજાની ભાવનાની કૃપા સાથે બાંધી દેવામાં આવે તો નિઃસંદેહ લક્ષ્યની દિશામાં આગળ વધવાનું અટકી જશે. સ્થિતિ આ જ છે જેને કહેવાતા અધ્યાત્મવાદીઓના જીવનક્રમનું વિશ્લેષણ કરવાથી સરળતાથી જાણી શકાય છે. આ જ કારણ છે કે વર્તમાન આધ્યાત્મિકતાને વિચારશીલ વર્ગ નાપસંદ કરે છે, એને અનુપયોગી માને છે અને વ્યક્તિ તથા સમાજના વિકાસક્રમમાં અડચણ માને છે, જ્યારે વાસ્તવિકતા એવી નથી. અધ્યાત્મના મૂળ સિદ્ધાંત જેને આજે ભૂલાવી દેવામાં આવ્યા છે, વસ્તુતઃ એવા પ્રખર છે કે એનો આધાર લેવાથી પ્રગતિનો માર્ગ અવરોધાતો નથી, બલકે ખૂલે છે. જો એમ હોત તો પ્રાચીનકાળમાં ઘેર-ઘેરે મહામાનવ ઉત્પન્ન થતા ? પોતાના સંમાજને શુદ્ધ કરતા જઈને સમગ્ર સંસારમાં દરેક ક્ષેત્રમાં નેતૃત્વ કરી શકવાનો આધાર કેવી રીતે બનતા ? ભારતીયતા સમગ્ર વિશ્વમાં ગૌરવાન્વિત કેવી રીતે થતી ? અને આધ્યાત્મિકતાને દેવ વિદ્યા, સંજીવની વિદ્યા, બ્રહ્મ વિદ્યાને નામે શા માટે બોલાવવામાં આવતી અને શું એને પ્રાપ્ત કરવા માટે સર્વત્ર લાલસા આકાંક્ષા ઊભરાતી ?

બુદ્ધિવાદી નહીં, શ્રદ્ધાવાન બનો

આજના યુગને બુદ્ધિયુગ કહેવામાં આવે છે. મનુષ્ય પૂર્ણપણે બુદ્ધિવાદી બની ગયો છે. પ્રત્યેક વ્યવહારને બુદ્ધિની કસોટી પર કસીને જ સ્વીકાર કરવા ઈચ્છે છે. આ ખોટું નથી. બુદ્ધિમાન હોવું તે મનુષ્યની શોભા છે. અન્ય પ્રાણીઓ કરતાં બુદ્ધિમાં શ્રેષ્ઠ હોવાથી જ મનુષ્યને એ બધામાં શ્રેષ્ઠ માનવામાં આવ્યો છે, પરંતુ આજના બૌદ્ધિક ચમત્કારોનાં જે ફળ આપણી સામે આવી રહ્યાં છે, તે ખૂબ જ નિરાશાજનક તથા ભયપ્રદ છે.

બુદ્ધિમાન હોવું સારું છે, પરંતુ બુદ્ધિવાદી હોવું એટલું સારું નથી. આજે આપણે પોતાને વિગત યુગોના માનવીઓ કરતાં વધુ બુદ્ધિમાન તથા સભ્ય ગણાવીએ છીએ. આજે આપણે આપણી વૈજ્ઞાનિક ઉપલબ્ધિઓ પર ગર્વ કરીએ છીએ અને કહીએ છીએ કે અમે અમારા પૂર્વકાલીન પૂર્વજો કરતાં વધારે પ્રગતિ અને વિકાસ કર્યો છે, પરંતુ યાંત્રિક ક્ષેત્રમાં, માનવતાના ક્ષેત્રમાં નહીં. જ્યાં સુધી આપણે બુદ્ધિના બળ પર માનવીય મૂલ્યોની પ્રતિસ્થાપના કરતા નથી, ત્યાં સુધી સાચા અર્થમાં બુદ્ધિમાન કહેવડાવવાના અધિકારી બની શકતા નથી.

ચોતરફ દષ્ટિ કરીએ તો પ્રશ્નો, પરેશાનીઓ, સમસ્યાઓ તથા અસમાધાનોનાં જે દશ્યો નજરે પડે છે. નથી કોઈ પ્રસન્ન દેખાતો કે નથી દેખાતો ચિંતારહિત. સંશય, ભય, આશંકા માનવીય અસ્તિત્વને ઘેરાયેલા નજરે પડશે. સવારથી સાંજ સુધી યંત્રની જેમ કામ કરતો હોવા છતાં પણ મનુષ્ય નથી આશ્ચસ્ત દેખાતો કે અભાવમુક્ત.

લોકો ખૂબ ઉત્સાહથી જીવનક્ષેત્રમાં ઊતરે છે,

પરંતુ થોડા સમયમાં જ એમને અનુભવ થવા લાગે છે કે એમના ઉત્સાહ માટે સંસારમાં કોઈ માર્ગ નથી અને ત્યારે એ ઊતરતી ઓટની જેમ એક સંકુચિત સીમાથી બંધાયેલો, થાકેલો ધીમે-ધીમે ચાલવા લાગે છે. જેમતેમ મળેલા શ્વાસોનો બોજ ઉતારે છે, આ બધું નિરાશા અને વિષાદ, બુદ્ધિનું ફળ નથી, પરંતુ બુદ્ધિવાદિતાની દેન છે. ફક્ત બુદ્ધિવાદી બની રહેવાથી મનુષ્યમાં એક જાતની નીરસતા, શૂન્યતાનું આવવું સ્વાભાવિક જ છે.

આ માનવીય ક્ષતિ તરફ કોઈનું ધ્યાન જતું નથી. સાક્ષરતા, શિક્ષણ, વિદ્યા, વિદ્યાલયો, વિશ્વવિદ્યાલયો, પ્રશિક્ષણ કેન્દ્રો તથા વૈજ્ઞાનિક સંસ્થાનો દિવસે-દિવસે વધારવામાં આવી રહ્યાં છે. શા માટે? મનુષ્ય વધુમાં વધુ બુદ્ધિમાન બને, પોતાના જીવનમાં વિકાસ કરે અને સમાજની પ્રગતિમાં સહાયતા કરે તે માટે? પરંતુ આ પ્રયત્નોનાં પરિણામો પર વિચાર કરવા માટે કોઈ તૈયાર દેખાતો નથી. ભૌતિક ઉપલબ્ધિઓ પાછળ મનુષ્યને એટલી હદે ડૂબાડી દેવામાં આવ્યો છે કે આ ભૌતિક ઉપલબ્ધિઓનો ઉદ્દેશ્ય ફક્ત ઉપલબ્ધિ નથી એ વાત વિચારવાનું પણ એની શક્તિ બહારનું બની ગયું છે. ભૌતિક ઉપલબ્ધિઓ દ્વારા માનવતાનું દુઃખ-દર્દ દૂર કરવું, એના અભાવો તથા સમસ્યાઓનું નિરાકરણ કરવું એ જ તેનો ઉદ્દેશ્ય છે.

જે પરમાત્માના સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રસાદ બુદ્ધિનો ઉપયોગ માનવીય મૂલ્યોને વધારવા માટે કરવો જોઈતો હતો, તેનો ઉપયોગ નિકૃષ્ટથી નિકૃષ્ટ સ્વાર્થસાધનોમાં કરવામાં આવી રહ્યો છે. અનૈતિકતા છુપાવી રાખવાના રૂપમાં, બીજાના અધિકારોનું અપહરણ કરવાની કુશળતાના રૂપમાં, પોતાની અનધિકૃત સ્વાર્થસિદ્ધિમાં, સકુશળતાના

રૂપમાં, કમાણીનાં અનુચિત સાધનો વધારવા માટે ચતુરાઈના રૂપમાં બુદ્ધિનો ઉપયોગ કરવો તે જ બુદ્ધિમતાની પરિભાષા બની ગઈ છે. અમાનવીય માન્યતાનાં કુફળ ભોગવવાં પડતાં ન હોય એવું પણ નથી. ખૂબ જ સારી રીતે ભોગવવાં પડે છે, પરંતુ યુગની વિશેષતા બુદ્ધિવાદીતાને કારણે ધારણા બદલવા માટે તૈયાર નથી. પોતાને જ કારણે પોતાના પર આવેલાં દુઃખ-કષ્ટોના નિવારણ માટે બીજાને દોષિત માની લેવો અને એનો બદલો ત્રીજા પાસેથી લેવાનો પ્રયત્ન કરવો તે બુદ્ધિવાદીતાની વિશેષ પ્રેરણા બની ગઈ છે.

આજે એક તરફ સૌભાગ્યથી જ્યાં મનુષ્યની બુદ્ધિએ વિસ્મયકારક વિકાસ કર્યો છે, ત્યાં બીજી તરફ દુર્ભાગ્યથી એનું નિયંત્રણ તથા સદુપયોગનો ભાવ શિથિલ થઈ ગયો છે. બુદ્ધિનો તીવ્ર વિકાસ જેટલો લાભકારી છે, તેનાથી અનેકગણું નુકસાન તેના અનિયંત્રિત તથા અસંયમિત થવામાં છે. આ જ કારણ છે કે આજે બુદ્ધિનાં ચમત્કારિક અનુસંધાનો મનુષ્યના માથા પર છાયાની જેમ ચોતરફ ધુમરાતાં નજરે પડે છે. અહીં જ મનુષ્યની વિચારધારા જે નિયંત્રિત થઈ શકી હોત, તો આ વૈજ્ઞાનિક ઉપલબ્ધિઓ સુખ અને સંતોષનાં વરદાન બની ગઈ હોત, પરંતુ બુદ્ધિવાદથી અભિશાપિત મનુષ્યનો મનુષ્ય પરથી વિશ્વાસ ઊઠી રહ્યો છે.

પૂર્વકાલીન માનવો કરતાં પોતાને વધુ બુદ્ધિમાન માનતા તથા સભ્ય અને વિકાસશીલ કહેવાતા લોકો એ વિચારી શકતા નથી કે અપેક્ષાકૃત ઓછી બુદ્ધિ ધરાવતા હોવા છતાં પણ તેઓ એકબીજાને માટે આજની જેમ સંકટ બન્યાં નહોતાં. એમનામાં આપસમાં કેટલો સોહાર્દ, સ્નેહ તથા સહયોગ રહ્યો છે? એમનો સમય આજના સમય કરતાં કેટલો નિશ્ચિત તથા સમાધાનપૂર્ણ હતો? એ જ કારણ છે કે તે વખતે જે રીતે અધ્યાત્મપૂર્ણ

માનવતાનો વિકાસ થયો છે, તેનો શતાંશ પણ આજે જોવા મળતો નથી. જે સભ્યતા, સંસ્કૃતિ, કલા-કૌશલ તથા પરોપકાર અને પારસ્પરિકતાની ભાવના પૂર્વકાળના લોકોએ સંસારને આપી હતી, તેના આધાર પર ચાલીને આપણે થોડું ઘણું આગળ વધી શક્યા છીએ. પૂર્વકાલીનોએ જ્યાં વિચાર કરીને સભ્યતાના સંદેશાઓ આપ્યા સંસારને આપી પ્રબુદ્ધ બનાવી દીધી હતો, ત્યાં આજે લગભગ આખો સંસાર સભ્ય બનીને માનવીય સભ્યતાના વિનાશ માટે સજ્જ થઈ ગયો છે. સંસારના વધુ સભ્ય અને પ્રબુદ્ધ હોવાને નાતે સુખ-શાંતિની સંભાવનાઓમાં વધારો થવો જોઈતો હતો, ત્યાં ભય, શોક અને સંતાપ જ વધ્યાં છે. આ બધું નીરસ અને અનિયંત્રિત બુદ્ધિવાદનું જ કુપરિણામ છે.

હવે સવાલ એ છે કે આજના આ બુદ્ધિ-વિકાસનાં યુગમાં આ વિકૃતિઓનું કારણ શું છે? અને તેમના સમાધાનનો ઉપાય કયો છે? હવે એ સમય આવી ગયો છે, જ્યારે મનુષ્યે થોભીને વિચાર ફરવાનો છે. અન્યથા બુદ્ધિવાદથી દોરાઈ જતો સંસ્કાર ઝડપથી પોતાનો વિનાશ કરી લેશે.

હવે એક સવાલ મનમાં ઊઠવા વિના રહેતો નથી. શું કારણ છે કે જે સમર્થ બુદ્ધિ આકાશપાતાળને ભેગાં કરવાની ક્ષમતા રાખે છે, એ બુદ્ધિનો માનવીય મગજમાં આજે ચરમ વિકાસ થઈ રહ્યો છે, પરંતુ એ પેલાં સુખોથી પણ વંચિત થઈ રહ્યો છે, જેમનો ઉપભોગ એણે ઓછી બુદ્ધિના યુગમાં કર્યો હતો. આ ઊલટું પરિણામ કંઈ ઓછું વિસ્મયકારક નથી. એના પર ઠંડા મગજ સાથે વિચાર કરવાની નિતાંત આવશ્યકતા છે. વાસ્તવમાં વાત એ છે કે મનુષ્યે આજે બુદ્ધિને તો વિકટ રૂપથી વધારી લીધી છે, પરંતુ તેના પર નિયંત્રણ કરવાનું શીખ્યો નથી. યોગ્ય નિયંત્રણના અભાવમાં એ નિરંકુશ માતાંગિની કે અતટ-તટિણીની જેમ ચોતરફ વિનાશનાં

દશ્યો ઉપસ્થિત કરતી જોવા મળે છે. બુદ્ધિશક્તિની તો કોઈ મર્યાદા હોતી નથી, મનુષ્યે પોતે જ પોતાની આ શક્તિને નિયંત્રિત કરવાની હોય છે.

બુદ્ધિનો આ અનિયંત્રિત વિકાસ ફક્ત બીજા માટે જ દુઃખદાયી થતો નથી, પરંતુ પોતાને માટે પણ હાનિકર્તા હોય છે. અતિ-બુદ્ધિવાળા માનવીને ચિંતા, અસંતોષની જવાબાઓમાં જ બળવાનું હોય છે. એ ઘણું બધું મેળવીને પણ કશું મેળવતો નથી. એક બુદ્ધિવાદી ગમે તેવો શાસ્ત્રજ્ઞ, વિશેષજ્ઞ, દાર્શનિક, વૈજ્ઞાનિક, તત્ત્વવેત્તા વગેરે કેમ ન હોય, બુદ્ધિનો અહંકાર એના હૃદયમાં શાંતિનો વાસ થવા દેતો નથી. એ બીજાને જ્ઞાન આપતો હોવા છતાં પણ આત્મિક શાંતિ માટે તડપતો જ રહેશે. બુદ્ધિની તીવ્રતા ધારદાર છરીની જેમ કોઈ બીજાને અથવા એને રાતદિવસ કાપતી જ રહે છે. માનવીની અનિયંત્રિત બુદ્ધિ મનુષ્યજાતિની ખૂબ જ મોટી શત્રુ છે. આથી બુદ્ધિના વિકાસની સાથે સાથે તેનું નિયંત્રણ પણ જરૂરી છે.

આત્મિક અશ્રદ્ધાને કારણે તેના હૃદયમાંથી આત્મીયતાનો ભાવ નીકળી ગયો છે. એને કોઈ બીજા પ્રત્યે નથી સહાનુભૂતિ રહી કે નથી રહ્યો સ્નેહ, એનામાં એક શુષ્ક સ્વાર્થનો વધારો થઈ ગયો છે. વધુ બુદ્ધિ મેળવીને પણ જો એ પોતાનાથી ઓછી બુદ્ધિવાળા પ્રત્યે પોતાનું કર્તવ્ય સમજી એમને પોતાની સાથે લઈને ચાલવાની નૈતિકતા પ્રત્યે શ્રદ્ધાવાન બની શક્યો હોત, તો નિશ્ચિતપણે જ્યાં સંસારમાં આજે સંશય, ભય, અવિશ્વાસ તથા અસમાધાન દેખાય છે ત્યાં આશ્વાસન, પ્રસન્નતા, વિશ્વાસ તથા સુખસમાધાનની પરિસ્થિતિઓ જ જોવા મળી હોત. અશ્રદ્ધાવાન મનુષ્યમાં સ્વાભાવિક રીતે જ સ્વાર્થ, અસંતોષ તથા અતૃપ્તિનો બોધ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે. જે દિવસે મનુષ્યમાં શ્રદ્ધાના ભાવો વધી જશે, બુદ્ધિવાદિતાનું નિયમન થશે, ત્યારે આજના વિનાશસૂચક બૌદ્ધિક ચમત્કારો સર્જન સંબંધી વરદાન બની જશે.

પહેલાના સમયમાં કેવળ સાત ઋષિઓ હતા અને તેનો સમગ્ર સંસારના સાત દ્વીપોનું એક-એક કરીને સમગ્ર નેતૃત્વ સંભાળતા હતા. તેઓ જેવું કહેતા તેવું કરતા પણ હતા. તેઓ વાણીથી નહીં ક્રિયાથી બધાને કરી બતાવતા. જે બતાવવા માગતા હતા અને કરાવવા માગતા હતા એને એમણે મન, વચન અને કર્મમાં સારી રીતે ઊંડે સુધી સમાવિષ્ટ કરી લીધું હતું. આ સમન્વય જ એમની પ્રભાવશીલતાનો એક માત્ર આધાર હતો. વિદ્યા અને પ્રતિભાનું પણ મૂલ્ય છે, પરંતુ જ્યાં સુધી જીવનક્રમ બદલી નાખવાનું કઠોર કાર્ય ન કરવામાં આવે ત્યાં સુધી વ્યક્તિ પતનના ખાડામાંથી બચીને ઉત્કર્ષના શિખરે પહોંચી શકે નહીં. પ્રાચીનકાળમાં આત્મવેત્તાઓ પોતાને એટલા સમર્થ અને પ્રભાવશાળી બનાવતા હતા કે લોકનેતૃત્વ કરી શકે. એટલે તે બુદ્ધિ કે પ્રતિભાને પ્રખર કરવામાં જ લાગ્યા રહેતા ન હતા, પરંતુ સમગ્ર વ્યક્તિત્વને વિચાર તેમ જ કર્મના સમન્વયથી પ્રચંડ બનાવતા હતા. ભારતીય તત્ત્વજ્ઞાનની વિશ્વવ્યાપી ગરિમા, પ્રભાવશીલતા તેમજ સફળતાનું મૂળકારણ એમના વ્યાખ્યાતાઓએ પોતાના જીવનની પ્રયોગશાળામાં ચકાસીને સિદ્ધ કરી બતાવેલ છે. આજે એ ક્રમ બદલાયો તો એ દર્શન પણ બેસી ગયું. એની હવે કેવળ ચર્ચા જ બચી છે.

ઈશ્વર માટે જીવો

જો આપ સાચે જ આસ્તિક છો, તો પરમેશ્વરને પોતાની મરજી મુજબ ચાલવા માટે વિવશ કરશો નહીં, પરંતુ તેની ઈચ્છાપૂર્તિ માટે પોતે નિમિત્ત બનો. અત્યાર સુધી મળેલ અનુદાનો ઓછાં નથી, તેટલાથી જ સંતોષ કરવો જોઈએ અને જો વધુની અપેક્ષા હોય, તો બુદ્ધિ અને પુરુષાર્થ સાથે તે માટે પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.

ઈચ્છાઓ અને કામનાઓ પૂર્ણ કરવા માટે ભગવાન સામે હાથ ફેલાવવા તે અશોભનીય છે. જે મળ્યું છે, તેનો જ સદુપયોગ ક્યાં કરી શક્યા છીએ, જે વધુ માંગવાની હિમ્મત કરીએ. કર્મફળ ભોગવવા માટે આપણે સાહસી અને ઈમાનદાર વ્યક્તિની જેમ રહેવું જોઈએ. ભૂલો કરવામાં ક્યારેક જે દુસ્સાહસ બતાવ્યું હતું, આજે એનો એક અંશ પ્રસ્તુત કર્મફળ ભોગવતી વખતે પણ બતાવવો જોઈએ. વિશેષતઃ ત્યારે જ્યારે કર્મફળથી સ્વયં ભગવાન પણ દૂટી શક્યા નથી, તો આપણે સાહસ છોડીને દીનતા કેમ પ્રગટ કરીએ, જે સહન કરવાનું છે, તેને હસતા હસતા બહાદુરી સાથે કેમ સહન ન કરીએ ?

કર્મફળથી દૂટવા માટે, પાત્રતાથી વધુ મેળવવા માટે મોટેભાગે લોકો ઈશ્વરનું બારણું ખખડાવે છે, અને પૂજા-પરિચર્યાની વ્યવસ્થા બનાવે છે. આ ભક્તિ નથી સોદો છે, એમાં શ્રદ્ધાનું આવરણ છે. આવી ઓછી દૃષ્ટિથી કરવામાં આવેલી ઉપાસનાથી આત્મકલ્યાણનો માર્ગ ખુલતો નથી અને તે પરમેશ્વરને પણ પ્રભાવિત કરતી નથી.

ઈશ્વરને આપણી આજ્ઞાનું પાલન કરનારો બનાવવા કરતાં આપણે ઈશ્વરની આજ્ઞાનું પાલન કરનારા બનીએ તે યોગ્ય છે. ઈશ્વરને આપણી મરજી મુજબ ચલાવવા અને તેના નિયમવ્યવસ્થા બગાડી દેવા માટે કહેવા કરતાં એ ઉચિત છે કે આપણે ઈશ્વરની મરજી પ્રમાણે ચાલીએ અને આપણી વાસનાઓ, તૃષ્ણાઓની જંજળ સમેટી લઈએ. ઈશ્વરને આપણો

અનુચર બનાવવા કરતાં આપણે તેના અનુચર બનીએ તે ઉચિત છે. માલિકની જેમ ઈશ્વર પર હુકમ ચલાવવા તે બરાબર નથી. એ જ ઉપયુક્ત છે કે આપણે તેના આદેશોને સમજીએ અને તે મુજબ આપણી ગતિવિધિઓનું પુનઃનિર્માણ, પુનઃનિર્ધારણ કરીએ.

આસ્તિકતાનો અર્થ ફક્ત ઈશ્વરના અસ્તિત્વ પર વિશ્વાસ કરવો જ નહીં, પરંતુ એ પણ છે કે તેના નિર્દેશોનું પાલન યથાયોગ્ય કરવામાં આવે. ઉપાસનાનો અર્થ સમૃદ્ધિ અને સુવિધા માટે હાથ ફેલાવવાનો નહીં, પરંતુ એ છે કે આપણું એ શૌર્ય જાગી ઊઠે, જેમાં અંધકારમાં ભટકતા લોકોનું અનુકરણ કરવાનું છોડી ઈશ્વરના માર્ગ પર એકલા ચાલી શકીએ.

સારું છે કે આપણે ઈશ્વર માટે જીવીએ, તેના બનીને રહીએ અને તેની પ્રેરણાઓનું અનુકરણ કરીએ. ઉપાસનાનો અર્થ છે, પાસે બેસવું. પાસે બેસીએ અને બેસાડીએ: જીવનના ઉદ્દેશ્ય અને સદુપયોગના માર્ગ પૂછીએ અને તેના પર ચાલવાની તત્પરતા બતાવીએ. ઈશ્વર પાસે બેસવાનું અંતર કમશ: ઘટવું જોઈએ અને નિકટતા એટલી વધારવી જોઈએ કે આપણે પરમેશ્વરમાં તલ્લીન બની જઈએ અને એ પરમજ્યોતિથી આપણો ક્ષણેકણ ઝગમગવા લાગે.

આપણી આકાંક્ષાઓમાં ઈશ્વરીય આકાંક્ષાઓ ભળેલી રહે. જે ઈશ્વરીય પ્રેરણા-પ્રવાહને અનુકૂળ હોય એવું જ ઈચ્છીએ, એવું જ આપણે વિચારીએ. આપણે એ જ કરીએ, જે ઈશ્વરને અર્પેક્ષિત છે. મનનું શાસન અસ્વીકાર કરી, ઈશ્વરના હાથોમાં પોતાને સોંપી દઈએ અને તેના જ સંકેતો પર આપણું ચિંતન અને કર્તૃત્વની દિશાનું નિર્ધારણ કરીએ.

આપણે પોતાને માટે નહીં, ઈશ્વર માટે જીવીએ. આ નુકસાનનું નહીં, સૌથી વધુ લાભનું પગલું છે. એ નિશ્ચિત છે કે જે ઈશ્વરનો થઈને રહે છે, ઈશ્વર પણ તેનો જ થઈ જાય છે.

પરમાત્મા તો આપણને પોતાના ખોળામાં લેવા માટે, છાતીએ લગાડવા માટે બન્ને ભુજાઓ ફેલાવીને ઊભા છે. એક ભુજા છે પીડિતો, પતિતો અને પછાત થયેલાઓનો આર્કંદ. બીજા ભુજા છે સત્પ્રવૃત્તિઓના અભિવર્ધન માટેનો પોકાર. આ નિનાદ દિશાઓના અંતરાળમાં ગૂંજતો રહે છે. બહાર કાન એને સાંભળી શકતા નથી. જે આ નિનાદને સાંભળી શકે છે, એમના કાનોએ ઈશ્વરનો સંદેશ સાંભળ્યો છે એમ સમજવું જોઈએ.

પરમાત્મા પાસે એક જ સર્વોપરી ઉપહાર હતો, માનવશરીર. એનાથી વધીને બીજા કોઈ મોટી સંપદા તેના ભંડારમાં છે જ નહીં. જે પ્રાણીને આ ઉપહાર મળ્યો તે કૃતકૃત્ય થઈ ગયો એમ સમજવું જોઈએ. સૃષ્ટિના કોઈપણ જીવધારીને જે સુવિધાઓ મળી છે તે મનુષ્યને મળી છે. આ એનું જ કામ છે કે આ વિભૂતિનું બુદ્ધિમતાપૂર્ણ ઉપયોગ કરીને એવા ઉચ્ચ સ્તર પર જઈ પહોંચે, જ્યાં સ્વયં પરમાત્મા બિરાજમાન છે. ચેતનાની સાથે જોડાયેલાં બહુમૂલ્ય સાધનોનું મૂલ્યાંકન ન કરી શકવાને કારણે તથા તેના સદુપયોગની વ્યવસ્થા ન કરી શકવાને કારણે જ આપણને દુઃખ-દારિદ્ર્યની કાંટાળી ઝાડીઓમાં ભટકવું પડે છે. જીવનલક્ષ્યને સમજી તે માટે સમૃથિત પ્રયાસ કરવાનું જો કોઈ માટે સંભવ થઈ શકે, તો નિશ્ચિત રૂપથી એને નર-પશુથી આગળ વધીને નર-દેવની દિવ્ય ભૂમિકામાં પ્રવેશ કરવાનો સુઅવસર મળી શકે છે.

મનુષ્ય શરીરનો અનુપમ ઉપહાર આપ્યા બાદ પરમાત્મા તેના અંતિમ અનુગ્રહનો બીજો એક ઉપહાર આપવા ઈચ્છુક છે. તેથી જ એ પોતાના લાડકાઓને પાસે બોલાવવા ઈચ્છે છે, ખોળામાં લેવા ઈચ્છે છે, છાતીએ લગાડવા ઈચ્છે છે અને એ અનુદાન આપવા ઈચ્છે છે, જેને પ્રાપ્ત કર્યા બાદ બીજું કશું પ્રાપ્ત કરવાનું બાકી રહેતું નથી. આ આમંત્રણ માટે જ તેણે પોતાની ભુજાઓ ફેલાવી રાખી છે. જે એમાં સમાવી શક્યો, તે જ પ્રભુની સમીપતા અને તેના પ્રેમભર્યા ઉપહારનો અધિકારી બની શક્યો.

પતન અને પીડાથી ઘેરાયેલા પછાત મનુષ્યો ભલે પોતાના અકર્મ કે અજ્ઞાનનાં ફળો ભોગવી રહ્યા હોય.

પરંતુ તેઓ અમારી દષ્ટિમાં એ ઉદ્દેશ્યથી આવે છે કે સહાનુભૂતિ અને સેવા, ભાવુકતા, સહયોગ દ્વારા એમને ઊંચા ઊઠાવવા, સહારો આપવાનો પ્રયાસ કરતા રહી પોતાની બહુમૂલ્ય આત્મિક ચેતનાને વિકસાવે. દયા, કરુણા, ઉદારતા, સેવા જેવી દિવ્ય સંપદાઓથી પોતાને સજીવે. આ પ્રકારના પ્રયાસોમાં જે સમય, શ્રમ, મનોયોગ તથા ધનનો ખર્ચ થાય છે તેની તુલનામાં લાભ ગણા મૂલ્યનું આત્મબળ અને આત્મસંતોષ મળે છે. વ્યક્તિત્વમાં દેવત્વનો ઉદય થાય છે. પ્રયત્નોમાં થયેલ ખર્ચ અને પરિણામે મળેલા લાભને જો સારી રીતે તોળવામાં આવે, તો પ્રતીત થશે કે જે ગુમાવ્યું છે તેનાથી લાભગણું મેળવી લીધું છે.

ભગવાનની પહેલી ભુજા સંસારમાં વ્યાપ્ત અધઃપતન પ્રત્યે વધુમાં વધુ સફેદ્ય થવાનું આમંત્રણ લઈને પ્રસરેલી છે. બીજા ભુજાનું આહ્વાન એ છે કે આ વિશ્વવસુધાને સુંદર પ્રગતિશીલ બનાવનારી સત્પ્રવૃત્તિઓ વધારવામાં યોગદાન આપવામાં આવે. કોઈ વ્યક્તિ એકાકી સુખસંપદા એકઠી કરીને સુખી બની શકતી નથી. કુટુંબ, પરિવારને સુખી બનાવવાના પ્રયત્નો કરતા રહીને મનુષ્ય પોતાની સુખાનુભૂતિને અનેકગણી વધારે છે. જો આવું થયું ન હોત તો પરિવાર-પાલનમાં જે કષ્ટ પડે છે અને ત્યાગ કરવો પડે છે, તે માટે કોઈ કદાપિ તૈયાર થયો ન હોત. આ સુખનો જેટલો વધુ વિસ્તાર કરવાની ઈચ્છા હોય, તેટલા જ વધુ વિસ્તૃત ક્ષેત્રમાં પોતાની આત્મીયતાનો વિસ્તાર કરવો પડે છે. આ આત્મવિસ્તાર, સાહજિક રીતે વધુ લોકોને વધુ સુખ કેવી રીતે આપવાનું શક્ય બને, તે જ વિચારે છે અને પોતાની ક્ષમતાનો મોટો ભાગ આ માટે જ નિયોજિત કરે છે. કહેવું નહિ પડે કે સત્પ્રવૃત્તિઓ અને સદ્ભાવનાઓ વધારવાથી જ વ્યક્તિ અને સમાજની સર્વતોમુખી પ્રગતિનો માર્ગ ખુલી જાય છે.

ઈશ્વરને પામવા માટે આપણે પોતાના તરફથી કશું જ કરવાનું નથી. કેવળ એની ફેલાયેલી ભુજાઓમાં પ્રવેશ કરવાનો છે. તેના આહ્વાનને સાંભળવું તથા તેના આમંત્રણનો સ્વીકાર કરવા માત્રથી ઈશ્વર મિલનનું પ્રયોજન પૂર્ણ થઈ શકે છે.

છોકરીઓને આત્મનિર્ભર બનાવો

માનવ જાતિનું ઉજ્જવળ ભવિષ્ય નારીનો સ્તર ઊંચો લાવવા પર નિર્ભર છે. એ જ માતાના રૂપમાં - નિર્માત્રી, પત્નીના રૂપમાં - શક્તિ, ભગિનીના રૂપમાં - શાલીનતા અને પુત્રીના રૂપમાં - મધુરિમા બનીને નરને સજીવ, સશક્ત, સજ્જન અને સદ્દય બનાવે છે. નારીની પ્રસ્તુત ગરિમા જાગૃત કરવા માટે તેની અલૌકિક વિશેષતાઓ અને વિભૂતિઓને જગાડવાનું આવશ્યક છે. આ જાગરણનું પ્રથમ સોપાન શિક્ષણ છે. આજના શિક્ષણ સાથે કેટલાય દોષ-દુર્ગુણો પણ જોડાયેલા છે અને તેનાથી સતર્ક રહેવાની આવશ્યકતા છે, પરંતુ આટલું હોવા છતાં પણ શિક્ષણ વિના કોઈ ગતિ નથી. શિક્ષિત નારીમાં દોષ હોવાનો સંભવ છે, પરંતુ સમગ્ર રૂપે નારીને વિકસિત કરવા માટે શિક્ષણની ઉપેક્ષા કરીને ચાલતું નથી. નારી શિક્ષણ એક એવું તથ્ય છે, જેની ઉપેક્ષા કરી શકાતી નથી. પ્રગતિનાં દ્વાર તેના વગર બંધ જ રહેશે.

જીવનવિકાસની આવશ્યક જાણકારી, ગૃહસ્થ સંચાલનની ક્ષમતા અને કૌટુંબિક તથા સામાજિક જીવનને સુસંપન્ન બનાવવા માટે જે બૌદ્ધિક કુશળતાની આવશ્યકતા છે, તે માટે શિક્ષણની અનિવાર્ય રૂપથી જરૂર છે, સમયનો પોકાર છે કે આ દિશામાં છોકરાઓ કરતાં છોકરીઓને વધુ તકો મળવી જોઈએ. આનું એક કારણ એ છે કે આવનાર સમય - નવો યુગ નારી નેતૃત્વમાં આવી રહ્યો છે. પુરુષોએ તેમની ઉદ્દંડતાથી સમાજમાં દુષ્ટતાને જ વધારી છે. નારીની કરુણા અને કોમળતાને જ્યારે નેતૃત્વનો અવસર મળશે, ત્યારે સર્વત્ર મમતા અને માનવતાની ધારાઓ વહેશે અને સમસ્યાઓનું સમાધાન, જેની લાઠી તેની ભેંસના આધાર પર ન થતાં મમતા અને કરુણાના આધાર પર થશે.

નારીમાં એ વિશેષતાઓ છે જેમના આધાર પર એ દરેક ક્ષેત્રમાં કુશળ નેતૃત્વ કરી શકે, એને પોતાનું ઉચિત યોગદાન આપી શકવા માટે, ક્ષમતાથી યુક્ત બનાવવા માટે શિક્ષણની વધુમાં વધુ તકો મળવી જોઈએ.

બીજું કારણ એ છે કે ભૌતિકવાદી લોલુપતા તથા કામુક્તા હવે દાંપત્યજીવનના આધારભૂત આદર્શોને આગ લગાડી રહી છે. પત્નીવ્રત ધર્મ એક મજાક બનતો જાય છે. કલાના દરેક માધ્યમને જે રાક્ષસી વિતૃષ્ણાને જગાડી છે, એણે દરેક ભણેલા છોકરાને એવી સ્થિતિમાં નાંખી દીધો છે કે તે ગમે ત્યારે પત્ની સાથે વિશ્વાસઘાત કરીને એને ભ્રમજાળમાં ફસાવી દે. આવાં ઉદાહરણો વાવાઝોડાની જેમ વધતા જાય છે, જેથી યુરોપની જેમ વારંવાર પત્નીઓ બદલવાના શોખીનોએ પોતાની ધર્મપત્નીને ઉદાસીન અને અનાથ બનાવીને લોહીના આંસુએ આખી જિંદગી રડવા માટે વિવશ કરી દીધી. આ વધતી જતી દુષ્પ્રવૃત્તિઓના દિવસોમાં દરેક યુવાન છોકરીનું ભવિષ્ય સંકટમાં છે અને એને એટલી યોગ્ય બનાવવી જોઈએ કે નદી વચ્ચે ધકેલી દીધા પછી પણ એ તરીને પાર ઊતરી શકે.

ત્રીજું કારણ એ છે કે આજની મોંઘવારીમાં એક સુખી અને સુવિકસિત ગૃહસ્થી સજાવવા માટે કેવળ પુરુષની કમાણી જ પર્યાપ્ત નથી, પત્નીએ પણ આવકમાં યોગદાન આપવાનું જરૂરી બની ગયું છે અને આ કાર્ય ફક્ત શિક્ષિત નારી જ કરી શકે છે. આવાં અસંખ્ય કારણોને જોતાં દરેક અભિભાવકનું કર્તવ્ય છે કે પોતાની દીકરીઓને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવા માટે દીકરાઓ કરતાં પણ વધુ સુવિધાઓ પૂરી પાડે.

આ તથ્યને ઘણા અભિભાવકો સ્વીકાર કરે છે અને પોતાની દીકરીઓને ભણાવે પણ છે પરંતુ એ

સંદર્ભમાં એમને એક નવી મુશ્કેલીનો સામનો કરવો પડે છે. આપણા દેશમાં પ્રથા છે કે 'કન્યા કરતાં વર વધુ ભણેલો અને વધુ ઉંમરનો હોવો જોઈએ.' આ માન્યતા મુજબ છોકરી જેટલું વધુ ભણતી જાય છે, તે પ્રમાણમાં વધુ ભણેલા છોકરાની જરૂરિયાત પડે છે. ભણેલાગણેલા છોકરાઓનું બજાર એમના શિક્ષણના હિસાબે મોંઘું બનતું જાય છે અને ક્રમશઃ કન્યાના પિતાને એટલી વધુ કિંમત ચૂકવવાનું મુશ્કેલ થઈ જાય છે. બીજી મુશ્કેલી એ પડે છે કે ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવી લીધા પછી યોગ્ય વર શોધવામાં મોંઘું થઈ જાય છે અને મોટી ઉંમરની છોકરીઓને તેમની વયના છોકરાઓ મળવાનું મુશ્કેલ બની જાય છે. થોડા સમય પહેલાં સુધી આપણા દેશમાં બાળવિવાહનો રિવાજ હતો, હવે સુધાર થયો છે, તેમ છતાં મોટેભાગે વીસથી પચ્ચીસ વર્ષની ઉંમરના છોકરાઓનાં લગ્ન થઈ જાય છે. એથી વધુ ઉંમરના કુંવારા છોકરાઓ ભાગ્યે જ જોવા મળતા હોય છે. મોટી ઉંમરના મળે તો ત્રણ-ચાર બાળકોના પિતા વિધુર હોય છે. આ બે મુશ્કેલીઓને કારણે સુશિક્ષિત કન્યાઓના વિવાહની સમસ્યા અતિ વિકટ બની જાય છે અને એવાં ઉદાહરણો ઝડપથી વધતાં જાય છે જેમાં ઉપરોક્ત બે મુશ્કેલીઓનું સમાધાન ન થવાથી હજારો સુશિક્ષિત કન્યાઓને કુંવારી રહેવા માટે વિવશ થવું પડ્યું અને તેઓ ઉચ્ચ શિક્ષણને અભિશાપ માનવા લાગી.

આ બે મુશ્કેલીઓના ભયથી છોકરીઓને ઓછું ભણાવી નાની વયમાં વિવાહ કરી નાંખવા પડશે અથવા તો કોઈ બીજો વિકલ્પ શોધવો પડશે. વિવેકની દૃષ્ટિએ કન્યાઓને ઉચ્ચ શિક્ષણની તક મળવી ખૂબ જ જરૂરી છે. કોઈ પણ કારણથી એ તકને ગુમાવવી જોઈએ નહીં. આપણે એ દૃષ્ટિકોણને બદલવો જોઈએ જેથી આપણે સુયોગ્ય, સુશિક્ષિત કન્યાઓ પ્રાપ્ત કરી શકીએ. તે ઉપરાંત એ મૂઠ માન્યતાને પણ બદલી નાંખવી જોઈએ કે કન્યા કરતાં વર વધુ ઉંમરનો અને વધુ ભણેલો હોવો

જોઈએ. એમાં કોઈ પણ તથ્ય નથી. સાચી વાત તો એ છે કે વધુની વયસ્કતા અને પરિપક્વતા પર ગૃહવ્યવસ્થા અને સુયોગ્ય સંતાનનું હોવું નિર્ભર છે. વરની ઉંમર એનાથી થોડી ઓછી હોય, તો પણ કોઈ ખરાબ પ્રભાવ પડતો નથી. સામંતવાદી યુગમાં પત્નીને મારવા, ત્રાસ ગુજારવા તથા પગ નીચે દબાવી રાખવા માટે પુરુષનું વધુ ઉંમરનું હોવું જરૂરી હતું. હવે એની કોઈ આવશ્યકતા રહી નથી. એ જ રીતે ઓછું ભણેલા વરથી એટલું નુકસાન થઈ શકે છે એ થોડું ઓછું કમાય. એ સિવાય નાની ઉંમર, ઓછું ભણેલા વરથી દામ્પત્યજીવન પર કોઈ પ્રકારની ખરાબ અસર પડવાની નથી. જે રીતે વધુ ભણેલો, વધુ બુદ્ધિમાન, વધુ સમર્થ અને વધુ કમાતો વર પત્ની માટે લાભદાયક છે, તે જ રીતે વધુ ઉંમરની, વધુ ભણેલી, વધુ સુયોગ્ય અને વધુ કમાતી પત્નીનો સીધો લાભ પતિને મળવો જોઈએ.

કન્યાને ઉચ્ચ શિક્ષણ આપવાની સાથે સાથે એ મનોભૂમિ પણ તૈયાર કરવી જોઈએ કે છોકરી કરતાં ઓછી ઉંમરનો અને ઓછું ભણેલો છોકરો શોધવામાં કોઈ વાંધો હોવો જોઈએ નહીં. છોકરાઓએ એ વાત વિચારવી જોઈએ કે પોતાના કરતાં વધુ ઉંમરની તથા વધુ ભણેલી છોકરી પ્રાપ્ત કરવી તે એના ગૌરવ, સૌભાગ્ય અને ઉજ્જવળ ભવિષ્યનું ચિહ્ન છે. આમાં એમને નાનપ નહીં પરંતુ પ્રતિષ્ઠાનો અનુભવ કરવો જોઈએ. છોકરી થોડી વધુ કમાણી કરે અને છોકરો થોડું ઓછું કમાય તો દાંપત્યજીવનની એકતાને જોતાં એનાથી કશું બનશે કે બગડશે નહીં. દહેજમાં રકમ લેવા કરતાં સુશિક્ષિત, કમાણી કરતી છોકરી એ મિલકત છે, જે દર મહિને વ્યાજ, ભાડાની જેમ આવક આપી શકે છે. કન્યાનું ઉચ્ચ શિક્ષણ વધવું જોઈએ. સાથે જ એના વિવાહમાં આડે આવતાં વિઘ્નોના એવા ઉપાય શોધવા જોઈએ. ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણેનો દૃષ્ટિકોણ રાખવો જોઈએ.



પર્યાવરણ સંરક્ષણ સ્તંભ

વૃક્ષોનું ધાર્મિક મહત્વ

સઘન વનોના હરિયાળા વાતાવરણમાં ભારતીય સંસ્કૃતિનો અભ્યુદય અને વિકાસ થયો છે. આપણી સંસ્કૃતિના સજીવ કેન્દ્ર તપ સ્થળ અને આશ્રમ, જંગલ વિસ્તારની અંદરના ભાગમાં આવેલા હતા. વૃક્ષ અને વન જનજીવનના પ્રાણઝોત બની રહ્યાં છે.

ભારતીય સંસ્કૃતિની ઉદારતાની સીમા નથી. વૃક્ષો સુધ્યાને આપણી સહાનુભૂતિ, પ્રેમ, આદર પ્રાપ્ત છે. આપણે વૃક્ષોમાં રહેલી ચેતનતાને માનીએ છીએ, સુખ-દુઃખના અનુભવની શક્તિમાં વિશ્વાસ રાખીએ છીએ. વૃક્ષોની ચેતનતાનું ઘણી જગ્યાએ વર્ણન થયું છે. મનુસ્મૃતિમાં એક બે જગ્યાએ વૃક્ષોની યોગ્ય પૂર્વજન્મના કારણથી માનવામાં આવી છે અને એમને જીવિત અને સુખ-દુઃખનો અનુભવ કરનારા માનવામાં આવ્યાં છે. સર જગદીશચંદ્ર બસુએ હવે સિદ્ધ કરીને પ્રત્યક્ષ બતાવી દીધું છે કે મનુષ્યની જેમ સુખ, દુઃખ, મૃત્યુ, શોક, હર્ષ વગેરેનો પ્રભાવ વૃક્ષો પર પણ પડે છે.

વૃક્ષ માનવમાત્રના સેવક છે. ડગલે ને પગલે સહાયતા કરનારા અને માનવજીવનને ઊંચું લાવનારા છે. ઔષધિના રૂપમાં તો એમના ઋણથી મનુષ્ય, પશુ કોઈપણ મુક્ત થઈ શકતો નથી. ભોજન, છાંયડો, લાકડાં, બહુમુલ્ય રાસાયણિક તત્ત્વ બધાંનો લાભ આપણને વૃક્ષોથી પ્રાપ્ત થાય છે. આથી આપણાં હિન્દુ જાતિના આચાર-વિચાર વૈજ્ઞાનિક તત્ત્વોથી ઓતપ્રોત છે. વિશેષ રૂપથી વૃક્ષ-પૂજન વિજ્ઞાન તો અનુસંધાન માગી લે છે.

આમ તો બધાં જ વૃક્ષો લાભનાં છે, પરંતુ વડ, લીમડો, પીપળો, તુલસી, આમળાનાં વૃક્ષો રાસાયણિક દ્રષ્ટિએ ખૂબ જ ઉપયોગી છે. તેથી એમની પૂજાને ભારતમાં ધર્મમાં સામેલ કરી લેવામાં આવી છે. તુલસીનો છોડ ઘરમાં વાવવો અને નિત્ય પ્રાતઃકાળે એનું પૂજન તથા એને જળ આપવું, ભારતીય નારીઓનું એક ધાર્મિક કૃત્ય રહ્યું છે. વૈજ્ઞાનિકોએ સ્વીકારી લીધું

છે કે તુલસીના સંસર્ગથી વાયુ શુદ્ધ રહે છે, મલેરિયા પરજીવી વગેરે જેરી કૃમિઓનો નાશ થાય છે. તાવમાં તો તુલસી અમૃતતુલ્ય છે. મરણ સમયે તુલસી મિશ્રિત ગંગાજળ પીવડાવવામાં આવે છે. એનાથી આત્મા પવિત્ર બને છે. તુલસીદર્શન પણ બધી શક્તિઓને વધારનારું છે. શરીરના સંચિત મળ દૂર થઈ જાય છે. દૂષિત જળને શુદ્ધ કરવા માટે તુલસીનાં પાંદડાં નાખવામાં આવે છે.

આ જ રીતે મંદિરોમાં પીપળો રાખવાનું અને તેનું પૂજન કરવાનું વિધાન છે. સ્ત્રીઓ પીપળા પર જળ ચઢાવે છે અને પુણ્ય પ્રાપ્ત કરે છે. પીપળાનાં ફળોમાં રાસાયણિક તત્ત્વ ભરેલાં છે. તેનું ચૂર્ણ પૌષ્ટિક હોય છે. પીપળાની જટામાં વંધ્યત્વનાશક વિશેષ ગુણ હોય છે. પીપળાના પાત્રમાં દરરોજ દૂધ પીવાથી ગંધકના પાત્ર સમાન ટોનિક દવા પીધા વગર જ પુષ્ટિ થાય છે. હિંદુ સ્ત્રીઓનો એ વિશ્વાસ છે કે પીપળાની પૂજા કરવાથી પુત્રોત્પત્તિ થાય છે.

આવી જ રીતે પલાશ, આમળા અને વડ પણ ખૂબ ઉપયોગી વૃક્ષો છે. એમનામાં જીવની શક્તિ વધારનાર અનેક તત્ત્વ વિદ્યમાન છે. આ કારણથી જ એમના ઉપયોગને ધ્યાનમાં રાખી એમને ધર્મમાં સ્થાન આપી દેવામાં આવ્યું છે. ભગવદ્ગીતામાં પીપળાને તો ભગવાનનું સ્વરૂપ માનવામાં આવ્યું છે.

આપણા ધર્મમાં અને સંસ્કૃતિમાં જેવું સ્થાન વિદ્યાલય, બ્રહ્મચર્ય, બ્રાહ્મણત્વ, ગાય, દેવ, મંદિર, ગંગા, ગાયત્રી તથા ગીતા, રામાયણ વગેરે ધર્મગ્રંથોને આપવામાં આવ્યું છે, એવું જ મહત્ત્વ વૃક્ષોને પણ આપવામાં આવ્યું છે. શાસ્ત્રકારે લખ્યું છે -

રવિશ્વન્દ્રો ઘા વૃક્ષા નદ્યોગાવશ્ચ સજ્જનાઃ ।

એતે પરોપકારાય યુગે દૈવેન નિર્મિતાઃ ॥

પરમપિતા પરમાત્માએ સૂર્ય, ચંદ્ર, વાદળાં, વૃક્ષ, નદીઓ, ગાય અને સજ્જન પુરુષોનો આ વિભાવ

સંસારમાં પરોપકાર માટે કર્યો છે. બધાં સદૈવ પરોપકારમાં જ નિમગ્ન રહે છે.

ઉપરોક્ત ઉક્તિમાં ઋષિએ અન્ય પરોપકારીઓમાં વૃક્ષને પણ સંમાન દરજ્જો આપ્યો છે અને એ સ્પષ્ટ કર્યું છે કે એક સજ્જન પુરુષ અને વૃક્ષમાં ગુણોની દૃષ્ટિથી કોઈ ભેદ નથી. જે રીતે સજ્જન વ્યક્તિ સમાજના હિત અને કલ્યાણમાં તત્પર રહે છે, તે જ રીતે વૃક્ષ પણ “પરોપકારાય ઈદં શરીર”નું લક્ષ્ય બનાવી પ્રાણીમાત્રના હિતમાં પોતાનો ધીમે-ધીમે ઉત્સર્ગ કરતા રહે છે.

અચ્ચત્થઃ સર્વવૃક્ષાણાં દેવર્ષીણાં નારદઃ ।

ગન્ધર્વાણાં ચિત્રરથઃ સિદ્ધાનાં કપિલોમુનિઃ ॥

અર્થાત્ — હે ધનંજય ! સંપૂર્ણ વૃક્ષોમાં હું પીપળ વૃક્ષ છું, દેવઋષિઓમાં નારદ, ગંધર્વોમાં ચિત્રરથ તથા સિદ્ધોમાં કપિલ મુનિ હું જ છું.

ઉપરોક્ત કથનમાં જ્યાં ભગવાન કૃષ્ણે પોતાને પીપળ વૃક્ષમાં સમાહિત ઘોષિત કર્યો છે, ત્યાં એમના કથનથી એ પણ સિદ્ધ થઈ જાય છે કે વૃક્ષ દેવઋષિઓ, સિદ્ધો અને ગંધર્વો સમાન પ્રતિષ્ઠિત હોય છે. દેવત્વના સમાજમાં એમની શ્રેણી ઊતરતી નથી. સંસારમાં જો કલ્યાણકારી, પરોપકારી, સમદર્શી, ફળદાયી અને વરદાયી વ્યક્તિઓમાં દેવો કે ગંધર્વોને પ્રતિષ્ઠા આપવામાં આવે, તો વૃક્ષ પણ એમનાથી ઓછાં સન્માનને પાત્ર નથી.

સંભવતઃ આ જ વાતો પર પૂર્ણપણે વિચાર કર્યા બાદ ભારતીય આચાર્યોએ વૃક્ષારોપણ અને વૃક્ષની પ્રતિષ્ઠાને મહાન પુણ્ય ગણ્યું છે અને તેનાથી અનેક પ્રકારનાં વરદાન મળવાની વાત કહી છે. ધર્મગ્રંથોમાં આવાં અનેક ઉદાહરણો વિદ્યમાન છે. વિષ્ણુસ્મૃતિના “કૂપતડાગમ્પનનં સદુત્સર્ગ વિધાન”માં બતાવ્યું છે કે જે મનુષ્ય વૃક્ષો વાવે છે, તે વૃક્ષો પરલોકમાં એના પુત્ર થઈને જન્મ લે છે. વૃક્ષોનું દાન કરનારો, વૃક્ષોનાં પુષ્પો દ્વારા દેવતાઓને પ્રસન્ન કરે છે અને મેઘ વરસે ત્યારે છત્રી દ્વારા અભ્યાગતોને તથા જળથી પિતરોને પ્રસન્ન કરે છે. પુષ્પોનું દાન કરવાથી સમૃદ્ધિવાન બને છે. કુવો, તળાવ, બગીચો અને દેવાધતનનું પુનઃસંસ્કાર એટલે કે જીર્ણોદ્ધાર કરાવનાર વ્યક્તિ મૌલિક ફળ પ્રાપ્ત કરતો હોય છે અર્થાત્ તેમના નૂતન નિર્માણ કરાવતી

વખતે જ પુણ્યફળ મેળવે છે.

આથી વિપરીત જેઓ વૃક્ષોનો નાશ કરે કે કાપે છે, તેમની નિંદા તિરસ્કાર કરવામાં આવી છે. ઋગ્વેદમાં ઋષિએ કહ્યું છે — “જે રીતે દુષ્ટ બાજ પક્ષી બીજાં પંખીઓનાં ગળાં મરડીને એમને દુઃખ આપીને મારી નાંખે છે, એવાં તમે બનશો નહિ અને આ વૃક્ષોને દુઃખ આપશો નહિ, તેમનો વિચ્છેદ કરશો નહિ, તેઓ પશુ-પંખીઓ અને જીવ-જંતુઓને શરણ આપે છે.”

આપણે એ ઋષિઓના આદેશોનું પાલન કરતા રહ્યા છીએ. એમના સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ ભાવોને ભલે સમજી શક્યા ન હોઈએ, પરંતુ તેમની આજ્ઞાઓનું પાલન કરવાથી એ લાભોથી લાભાન્વિત તો થઈ જ રહ્યા છીએ. જ્યારથી આપણા દેશમાં એ આદેશો પર પૂરતું ધ્યાન અપાતું નથી ત્યારથી ભારતીય જીવનમાં મલીનતાનો પ્રવેશ થયો છે. વૃક્ષો પ્રત્યેની અવહેલના પણ એમાંથી એક મહત્વપૂર્ણ કારણ છે. તુલસીદાસજીએ રામરાજ્યનાં સુખોનું વર્ણન કરતાં લખ્યું છે —

ફૂલહ ફૂલહિ સદા તરુ કાનન ।

રહહિં એક સંગ ગજ પંચાનન ॥

લતા વિટપ માંગે મધુ ચવહી ।

મન ભાવતી ધેનુ પય ચવહી ॥

અર્થાત્ — તે સમયે જંગલમાં વૃક્ષો ખૂબ ફળતાં હતાં. વૃક્ષો અને લતાઓ મનોવાંછિત ફળ આપે છે. ગાયો દૂધ આપતી હતી.

આ સ્થિતિ ત્યારે રહી હશે, જ્યારે વૃક્ષો પ્રત્યે પ્રજામાં આદરનો ભાવ રહ્યો હશે. તે સમયની પ્રકૃતિ પણ સંતુલિત હતી. યોગ્ય સમયે વરસાદ થતો હતો. નદીઓ સારી રીતે વહેતી હતી. સમુદ્ર તેની મર્યાદામાં રહેતો હતો. આ બધી સુવિધાઓની પાછળ વૃક્ષો અને વનસ્પતિઓનો મોટો ફાળો હતો અને આપણને તેનો અનાયાસે જ લાભ એટલે મળી જતો હતો કે આપણે એ આદેશોનું સારી રીતે પાલન કરતા હતા, જે માનવીય જીવનની સુવ્યવસ્થા માટે ઉપયોગી અને આવશ્યક હતાં. હવે જ્યારે એ આજ્ઞાઓની અવહેલના જ થઈ રહી છે, ત્યારે તેનાં સામૂહિક દુષ્પરિણામો પણ આપણી સામે છે. આપણા જીવનનું દરેક ક્ષેત્ર કષ્ટ અને કઠણાઈઓથી ઘેરાયેલું છે.



સાધના પરિશિષ્ટ

આપણે પણ કર્મસાધના કેમ ન કરીએ ?

કર્મસાધના માટે કોઈ વિશેષ કાર્ય હોવું જ જોઈએ, એવી વાત નથી. બધા પ્રકારનાં કાર્યો, વ્યવસાય, ખેતી, શિલ્પ, કલા, નોકરી, મજૂરી વગેરે પોતપોતાના સ્થાને પોતાનું મહત્વ રાખે છે. બીજાં નાનાં કામોને પણ સારી રીતે કરવાથી જેમ મનુષ્ય જીવનમાં ઉત્કૃષ્ટના પ્રાપ્ત કરી શકે છે, તેટલાં દરેક કાર્યો પોતપોતાના સ્થાન પર ઉપયુક્ત છે. એ જ રીતે મોટાં કાર્યોને સારી રીતે ન કરવાથી એ જીવનમાં અસફળ પણ થઈ શકે છે. કામનું નાનું કે મોટું હોવું એટલું વધુ મહત્વનું નથી. સૌથી મહત્વપૂર્ણ વાત કામ કરવાની રીત અને એમાં રહેલી ભાવના છે. એક વ્યક્તિ સારા કામને પણ બેજવાબદારી તથા પોતાની કમજોરીથી બગાડીને જીવનમાં અસફળ થઈ શકે છે, તો બીજી વ્યક્તિ પોતાના સાધારણ લાગતા કામને રૂચિ, લગન તથા તત્પરતા સાથે પૂર્ણ કરી તેને જીવનની સફળતાનો આધાર બનાવી લે છે. ફરક એટલો જ છે કે પહેલી વ્યક્તિ કાર્યને ભાર માનીને કરે છે અને બીજી વ્યક્તિ એને સાધના માનીને કરે છે.

‘બાટા’ નામનો મોચીનો એક છોકરો શહેરની સડકો પર બેસીને જૂતાનું સમારકામ પોલિશ વગેરે કરતો હતો, પરંતુ પોતાના કામને સારી રીતે કરતા રહીને એ પોતાના જીવનકાળમાં જૂતાનો સમ્રાટ બની ગયો. આજે પણ બાટા કંપની જૂતાં માટે પ્રસિદ્ધ માનવામાં આવે છે. વોશિંગ્ટન સાધારણ વ્યક્તિમાંથી વધીને અમેરિકાના રાષ્ટ્રપતિ બની ગયા હતા. તેઓ શરૂઆતના કાળમાં એક દીન-હીન ખેડૂત - પરિવારના સભ્ય હતા. કાલિદાસ પોતાના જ પ્રયત્નોને કારણે મહામૂર્ખમાંથી પ્રકાંડ વિદ્વાન બની ગયા. ઇતિહાસમાં આ પ્રકારનાં આવાં અનેક ઉદાહરણો છે, જેમાં દીન-હીન સામાન્ય પરિસ્થિતિઓમાંથી ઊગરી અનેક

વ્યક્તિઓએ મહાનતા મેળવી. આ કોઈ જાદૂ કે કરામત નહોતી, પરંતુ પોતાની સામે આવેલ કામ પ્રત્યે એમની લગન, નિષ્ઠા, પરિશ્રમ, પ્રેમ, જાગૃકતા તથા અન્ય સદ્ગુણોનું પરિણામ હતું.

એક નાનકડા બાળક એડીસનને તેની મા વૈજ્ઞાનિક બનાવવાના વિચારથી એક મોટા વૈજ્ઞાનિક પાસે લઈ ગઈ અને પોતાના બાળકને તેમની પાસે રાખવા માટે પ્રાર્થના કરી. એ વૈજ્ઞાનિકે બાળકને પોતાની પાસે રાખી લીધો અને મકાનને વાળવાનું કામ સોંપ્યું. એ બાળક ખૂબ તન્મયતા સાથે મકાનમાં ઝાડૂ લગાવતો. મકાનના ખૂણા, દીવાલો, છત, કબાટો, ફરસ વગેરેને એ ખૂબ સાફ રાખતો. બાળકની કાર્યકુશળતાથી વૈજ્ઞાનિક ખૂબ પ્રસન્ન થયો. એમાં એમણે કર્મચોગીનાં લક્ષણો જોયાં તથા એ આધાર પર તેને વિકસિત થવાનો અવસર આપ્યો અને એ જ બાળક એ વૈજ્ઞાનિકની દેખરેખમાં આગળ ચાલીને એક મહાન વૈજ્ઞાનિક બન્યો. એ બાળક જો પહેલેથી જ વિચારી લેતો કે અહીં ઝાડૂ લગાવવાનું કામ છે, અહીં શું શીખવા મળશે ? તો કદાચ એ પોતાના જીવનની મહાનતાને પ્રાપ્ત કરી ન શક્યો હોત. અન્ય સાધારણ વ્યક્તિઓની જેમ જ પોતાનું જીવન વીતાવી રહ્યો હોત.

જ્યારે કોઈ કામને પૂરી લગન અને ખંતથી કરવામાં આવે, તો મનુષ્યની સૂતેલી શક્તિઓ જાગૃત થઈ જાય છે. તેનામાં કામ કરવાની ક્ષમતા, શક્તિઓનો વિકાસ થઈ જાય છે અને એને લીધે એક પછી બીજાં કામોમાં સફળતા પ્રાપ્ત કરતો જાય છે. કામમાં મન ન ચોંટવું, ફરિયાદો કરવી, એવી વાતો છે, જેનાથી કામમાં રૂચિ નષ્ટ થઈ જાય છે અને પછી નાનું કે મોટું કોઈ પણ કામ પૂર્ણ થઈ શકતું નથી. મનુષ્યને અસફળતાઓનો સામનો કરવો પડે છે, તેની સાથે સાથે એની અકમણ્યતા

જાણ વધતી જાય છે.

દરેક કાર્ય એક કળા છે, ભલે એ નાનું હોય કે મોટું. દરેક કાર્યનો મૌલિક આધાર સમાન છે. જે રીતે એક કલાકાર તેની કલા સાથે પ્રેમ કરે છે, તેનામાં તન્મયતા સાથે ખોવાઈ જાય છે, તેના પ્રત્યે રસ અને લગનનો અતૂટ સ્ત્રોત ફૂટી પડે છે, તેવી જ રીતે દરેક કાર્યને કરવામાં આવે, તો એ કામ જ ચોક્કસ સમયે વરદાન બનીને મનુષ્યને ધન્ય બનાવી દે છે. દરેક કાર્ય એક રમત, એક કળા લાગે, બોજ ન લાગે ત્યારે જ મનુષ્ય એમાં સફળતા મેળવી શકે છે.

રસ, લગન, તન્મયતાની સાથે જ પોતાના કામમાં સતત જાગરુકતા, સતર્કતા રાખવી પણ આવશ્યક છે. આનાથી બમણો લાભ થાય છે. સૌ પ્રથમ મનુષ્યની માનસિક, શારીરિક શક્તિઓનું નિયંત્રણ અને વ્યવસ્થા કાયમ થાય છે. અંતઃક્ષેત્રમાં ઊંઠતી વિઘટનાત્મક, ધ્વંસાત્મક પ્રવૃત્તિઓનો સંયમ થાય છે. બુદ્ધિમતા, શક્તિ, સફળતાની સતર્કતા, જાગરુકતાથી સંરક્ષણ અને પોષણ મળે છે. આનાથી બાહ્ય ક્ષેત્રમાં કામના ઠીક - ઠીક વ્યવસ્થાક્રમ નિર્ધારિત થાય છે. કામની આવશ્યકતાઓનો અહેસાસ થાય છે અને મનુષ્ય તેના પ્રત્યે પોતાનો પૂરો શ્રમ લગાવી દે છે. પોતાના કાર્યોમાં ઠીલાપણું, સતર્કતાનો અભાવ, બેજવાબદારી, અવ્યવસ્થા, અનિશ્ચિતતાનું હોવું અસફળતાને નિમંત્રણ આપવા જેવું જ છે. કોઈ દેશનું રક્ષક દળ પોતાની ડ્યુટી પર તૈનાત હોય, પરંતુ સતર્ક અને જાગરુક ન હોય, ઠીલી પ્રવૃત્તિવાળું હોય, કોઈ જોશ ન હોય, તો એક દિવસ તેના પર શત્રુનું આક્રમણ અને દેશમાં શત્રુનો પેસારો તોડફોડ અને અધિકાર થઈ જવાનો સંભવ છે. આ જ રીતે મનુષ્યના કામોમાં પણ સતર્કતા, જાગરુકતાનું એટલું જ મહત્વપૂર્ણ સ્થાન છે.

ઈંગ્લેંડની એક ઘટના છે. એક ભારતીયે પોતાના કપડાં એક દરજ્જાને સીવડાવવા માટે આપ્યાં. દરજ્જાએ કપડાં તૈયાર કરી પાછા આપવાની ચોક્કસ તારીખ બતાવી દીધી. નિશ્ચિત દિવસે એ મહાશય પોતાનાં કપડાં લેવા એ દરજ્જા પાસે ગયા. એમણે જોયું કે

દુકાન બંધ છે પરંતુ એક બારી ખુલી છે અને એમાં એક છોકરો બેઠો છે. છોકરાને પૂછપરછ કરવાથી તેણે કહ્યું “આજે માલિકના ઘરમાં એક વ્યક્તિનું મરણ થઈ ગયું છે, બધા લોકો એને દફનાવવા માટે ગયા છે. ફક્ત હું એકલો જ તમારાં કપડા આપવા માટે બેઠો છું” કર્મયોગની સાધનામાં પોતાના કાર્ય પ્રત્યે આવી જ જાગરુકતા અને તત્પરતાનો અભ્યાસ સાધકે કરવો પડે છે.

કોઈપણ વ્યવસાય, કામની સફળતા માટે જેટલી આવશ્યકતા એના પ્રત્યેની લગન, જાગરુકતા, ખંત વગેરેની છે તેટલી જ વ્યવસ્થા, સફાઈ, સ્વચ્છતા રાખવી પણ જરૂરી છે. સ્વચ્છતા, વ્યવસ્થાક્રમથી જ કામમાં સૌંદર્ય, આકર્ષણ અને ઉત્કૃષ્ટતા પેદા થાય છે. કોઈપણ નાની દુકાન, શિલ્પકાર, કલાકારના મકાનથી લઈ મોટી હોટલ, વ્યાવસાયિક કેન્દ્ર, કારખાનાં સુધીમાં પણ જો અવ્યવસ્થા, ગંદકી હશે, સામાન અસ્તવ્યસ્ત વિખરાયેલો હશે, તો ત્યાં આવનાર કોઈપણ વ્યક્તિ એનાથી પ્રભાવિત થયા વગર દૂર હટવાનો જ પ્રયત્ન કરશે. ગંદકી, અવ્યવસ્થા, ફૂવડપણાના વાતાવરણમાં લોકોનું માથું ચકરાવા લાગવું, મન ગભરાઈ જવું, મગજ ખરાબ થઈ જવું તે સ્વાભાવિક જ છે. આવી સ્થિતિમાં કોઈ વ્યવસાયની સફળતાની આશા રાખવી તે વિડંબના જ થશે. આવી વ્યક્તિઓ તો લૌકિક સફળતા પણ મેળવી શકતા નથી. તો કર્મયોગી સ્તરની ઉચ્ચ આધ્યાત્મિક સફળતા એમને માટે કયાંથી શક્ય બને ?

સતર્કતા, તન્મયતા, ઉત્સાહ તથા પ્રસન્નતાની સાથે ભવિષ્યની આશા રાખીને સુવ્યવસ્થા, સ્વચ્છતા, સફાઈ, ક્રમબદ્ધ રૂપથી મનોયાગપૂર્વક કરવામાં આવેલા કાર્યમાં કેટલાક આપવાદો બાદ કરતાં મનુષ્યને મોટેભાગે સફળતા મળે જ છે. સામાન્યમાંથી મહાન બનવા માટે પોતાના કામ પ્રત્યે પૂરેપૂરું ધ્યાન આપવું અને નિષ્ઠા લગન સાથે કર્મોપાસના કરવી આવશ્યક છે.



યુવાસ્તંભ યુવાશક્તિને એક પૈગમ-૨

રાષ્ટ્રને સંકટની સ્થિતિમાંથી બહાર લાવી એમાં નવી ચેતનાનો સંચાર કરી શકે એવી અપેક્ષા આજના રાષ્ટ્રીય તથા સામાજિક પરિવેશમાં યુવા આંદોલન પાસે જ કરી શકાય છે. રાષ્ટ્રીય ગૌરવની સુરક્ષા માટે હંમેશાં યુવાનોએ જ તેમના કદમ ઉપાડવા છે. સંકટ ભલે સીમાઓ પર હોય કે સામાજિક અને રાજનૈતિક હોય, તેના નિવારણ માટે આપણા દેશના યુવક-યુવતીઓએ પોતાનું સર્વસ્વ ન્યોછાવર કરવામાં કોઈ કસર બાકી રાખી નથી. સમાજની કુંડાઓ કાપવા, એને પ્રતિગામિતામાંથી બહાર લાવવા, એનો કાયાકલ્પ કરી એને નવું જીવન આપવામાં જો કોઈ સમર્થ થઈ શકતા હોય તો એ પ્રબુદ્ધ અને ભાવનાશીલ યુવક-યુવતીઓ જ છે. એમને છોડીને કે એમના વગર કોઈ પણ સુધાર કે ક્રાંતિકારી પરિવર્તન લાવવાનું શક્ય નથી. સમયની આવશ્યકતા એ જ છે કે પોતાના હૃદયમાં સમાજનિર્માણ માટેની ઈચ્છા ઉત્પન્ન કરે અને પોતાની વિખરાયેલી શક્તિઓને એકત્રિત કરી સમાજની વિભિન્ન સમસ્યાઓને ઉકેલવામાં લગાડે. દેશની પ્રગતિમાં જ આપણી પ્રગતિ અને ઉન્નતિ રહેલી છે. આ ઉદાત્ત દષ્ટિકોણના આધાર પર જ યુવાશક્તિ, રાષ્ટ્રશક્તિ બની રાષ્ટ્રને સમૃદ્ધિ, ઉન્નતિ અને પ્રગતિના માર્ગ પર લઈ જઈ શકે છે.

આવી રાષ્ટ્રીય ભાવનાનો દેશની નવી પેઢીમાં દુકાળ પડવા લાગ્યો છે. દરેક સુશિક્ષિત યુવક પોતાની યોગ્યતાનું મૂલ્ય તરત પૈસાના રૂપમાં મેળવવા ઈચ્છે છે. ઉચ્ચ શિક્ષણનો એકમાત્ર ઉદ્દેશ્ય પણ ધનોપાર્જન સુધી જ સીમિત બનીને રહી ગયો છે. મોટાભાગના યુવક-યુવતીઓની એ માન્યતા બની ગઈ છે કે એમને પોતાની યોગ્યતાને પૈસાના રૂપમાં વટાવવાનો મનમાન્યો અધિકાર છે. સમાજ અને દેશનું ઋણ પણ પ્રત્યક્ષ કે અપ્રત્યક્ષ રૂપે એમના ઉપર ચઢી ગયેલું છે. તેને ચૂકવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. વિરલા જ આવું

વિચારી શકે છે.

ઉલ્લેખનીય છે કે કોઈ દેશનો વિકાસ બહુસંખ્યક ભીડના સહારે નહીં પરંતુ બુદ્ધિશાળી પ્રતિભાઓની મદદથી થાય છે. એમના સહયોગની માત્રા જેટલી વધુ હશે તેટલી જ તીવ્ર ગતિથી સમાજ તથા દેશની પણ પ્રગતિ થશે. આજે વધુ ધન અને સુખસુવિધાના લોભમાં દેશની યુવા પ્રતિભાઓ વિદેશોમાં તેમનો રૈનબસેરા વસાવવા માટે આતુર છે તે ખૂબ જ દુઃખની વાત છે, જ્યારે આ સમયમાં સદીઓના વિદેશી પ્રભુત્વ અને નિષ્ક્રિયતા પછી એક નવા પુનર્જાગરણ અને નિયતિ તરફ અગ્રેસર થઈ રહ્યો છે. સામાન્ય રીતે કોઈપણ દેશના નવનિર્માણમાં જ્ઞાન તથા યુવાશક્તિનું યોગદાન સદાય રહ્યું છે પરંતુ એનું જેટલું મહત્ત્વ આ દિવસોમાં આપણા પોતાના દેશમાં છે, તેટલું પડકારરૂપ અને અનિવાર્ય આજના આ વૈજ્ઞાનિક તથા પ્રૌદ્યોગિકીના યુગમાં કે કોઈ પણ કાળમાં નહીં રહ્યું હોય. આ ક્ષણોમાં દરેક યુવાને જે મહાન પાઠ શીખવાનો છે તે છે- પરિશ્રમ, ત્યાગ અને દરેક વ્યક્તિના હિતમાં કાર્ય કરવું.

સમગ્ર ક્રાંતિ માટે યુવાનોને આહ્વાન છે. આપણો દેશ હજી પણ અશિક્ષણ, ગરીબાઈ, પછાતપણું તથા સામાજિક અન્યાયથી પીડિત છે. વિશ્વક્રાંતિ તથા સાંસ્કૃતિક સદ્ભાવનો સંવાહક દેશ આજે આતંકવાદ તથા ઉગ્રવાદના વિસ્ફોટોથી ઘેરાયેલો છે. જાતીય-સાંપ્રદાયિક હિંસા દેશની અસ્મિતા માટે આફતરૂપ બની છે. આખો દેશ ભ્રષ્ટાચારમાં ગળાડૂબ છે. ક્યારેક સોનેકી ચિડિયા નામથી વિશ્વવિખ્યાત બનેલો દેશ આજે વિદેશીઓ સામે ભિક્ષાપાત્ર લઈને ભટકી રહ્યો છે. સંપૂર્ણ સમાજ આજે નેતૃત્વવિહીન છે. રાજનીતિ ભ્રષ્ટાચાર અને અપરાધનો પર્યાય બની ગઈ છે. લોકતંત્રની વ્યવસ્થા એક ઉપહાસ માત્ર બની રહી છે. રાષ્ટ્રનિર્માણનું લક્ષ્ય એક અંધારી ગલીમાં ખોવાઈ ગયું છે. રાષ્ટ્રવ્યાપી અસંતોષ, અવ્યવસ્થા આજે દેશની

ભિન્નાર સ્થિતિને દર્શાવી રહી છે.

આવી વિષમ પરિસ્થિતિ સાથે લડવાનું સામર્થ્ય કોનામાં છે? ઉલટા પ્રવાહને પલટાવીને સીધો કરવાનું સાહસ કોણ કરી શકે છે? આ સવાલોના જવાબમાં એક સ્વરથી યુવાશક્તિનું આહ્વાન કરે છે. દરેકનું ધ્યાન એમની તરફ જાણ્ય છે. બધાં એ વાતમાં એકમત છે કે યુવાનોમાં પ્રચંડ ઊર્જા છે, આજે ભલે એ દિશાવિહોણી બનીને વિખરાઈ ગઈ છે.

દુનિયા ખૂબ જ ખરાબ છે. જમાનો બહુ ખરાબ છે, ઈમાનદારીનો યુગ ચાલ્યો ગયો, ચારે તરફ બેઈમાની છવાઈ ગઈ છે, બધા લોકો દગાબાજ છે, ધરતી પરથી ધર્મ ઊઠી ગયો. જે વ્યક્તિ આવાં વાક્યો વારંવાર બોલે છે, સમજવું કે તે બેઈમાન છે. જે વ્યક્તિ એમ કહ્યા કરે કે દુનિયામાં કોઈ કામ નથી, બેકારીનું બજાર ગરમ છે, ઉદ્યોગધંધા બંધ થઈ ગયા, સારાં કામો મળતાં નથી, સમજી લો કે તેની અયોગ્યતા તેના ચહેરા પર છવાયેલી છે અને જ્યાં જાય છે ત્યાં દર્પણમાં પોતાનું મોઢું જોઈ આવે છે. કોઈ મનુષ્ય જ્યાં જશે, ત્યાં કોઈને કોઈ લડનાર મળી જ જશે, ઘૃણા કરનારને કોઈને કોઈ ઘૃણિત વસ્તુ મળી જ જશે. અન્યાયી મનુષ્યને બધા લોકો ખૂબ જ કઠંગા, અસહ્ય અને દંડ આપવા યોગ્ય નજરે પડે છે. હકીકતમાં એવું થાય છે કે પોતાની મનોભાવનાઓ મનુષ્ય સામેની વ્યક્તિ પર થોપી દે છે અને જેવો પોતે છે તેવા જ બીજાને પણ સમજે છે. જેને દુનિયા સ્વાર્થી, કપટી, ગંદી, દુઃખમય, દૂષિત, દુર્ગુણી, અસહ્ય દેખાય છે, સમજી લો કે તેના અંતરમાં દુર્ગુણો ભરેલા પડ્યા છે. સંસાર એક લાંબું પહોળું બિલોરી કાચનું ચમકદાર દર્પણ છે, જેમાં આપણું મોઢું-હુબહુ દેખાય છે. જે વ્યક્તિ જેવી છે તેવાં જ તત્ત્વો ત્રિગુણમયી સૃષ્ટિમાંથી તેને માટે નીકળીને સામે આવી જાય છે. સતયુગી આત્માઓ દરેક યુગમાં રહે છે અને એમની આસપાસ સદૈવ સતયુગ વરસતો રહે છે.

યુવાનોએ મુશ્કેલીઓનો જોરદાર સામનો કરવો જોઈએ. મુશ્કેલીઓથી ગભરાઈને ભાગવું તે પરોક્ષ રૂપથી એમને પોતાના ઉપર હાવી થવામાં સહયોગ આપવા જેવું છે. જીવનની લાંબી યાત્રામાં દરેક વ્યક્તિની સામે અનુકૂળ-પ્રતિકૂળ અનેક પ્રકારની પરિસ્થિતિઓનું આવવું સ્વાભાવિક છે. જો કે એ માની

શકાય છે કે બધાના જીવનમાં અનુકૂળતાઓ અને પ્રતિકૂળતાઓ એકસરખી આવતી નથી, કોઈના જીવનમાં ઓછી અને કોઈના જીવનમાં વધુ, પરંતુ આ પરિસ્થિતિઓનો સર્વથા કોઈ અપવાદ હોઈ ન શકે. આ એક સચ્ચાઈ છે જેને દરેક વ્યક્તિએ સ્વીકાર કરવી જ પડે છે. આથી આ પરિસ્થિતિઓથી ગભરાવું તે કાયરતા છે. આ અનુકૂળ- પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિઓનો જોરદાર સામનો કરવામાં આવે. પુરુષાર્થ એવું તત્ત્વ છે, જે જીવનસંગ્રામમાં હારેલી બાજીને વિજયમાં પલટાવી નાંખે છે. તમે નિશ્ચિત માનો કે વ્યક્તિ પોતાના શરીરના અંગપ્રત્યંગોને જેટલું વધુ સુખ-સુવિધાવાદી બનાવશે, તેટલાં જ એ કમજોર બની જશે. એના શરીરની પ્રતિરોધાત્મક શક્તિ ધીરે ધીરે ક્ષીણ થતી જશે અને બીમારીઓ શરીર પર હાવી થવા લાગશે. શરીરને ક્યારેય પણ આરામનો ગુલામ બનાવવું ન જોઈએ. શરીરને શરૂઆતથી જ પ્રતિકૂળતાઓને સહન કરવાની દૃષ્ટિથી સક્ષમ બનાવીને વ્યક્તિ ઘણી બીમારીઓથી સહજ રીતે જ બચી શકે છે. પ્રતિકૂળ પરિસ્થિતિઓમાં પણ જે ભાવનાત્મક સ્તર પર પોતાનું સંતુલન જાળવી રાખે છે, સહિષ્ણુતા જાળવી રાખે છે, તે બાહ્ય નિમિત્તોથી પ્રભાવિત થતો નથી.

યુવક સમાજની કરોડરજજુ છે. યુવાનોમાં શક્તિનો ધોધ વહેતો રહે છે. તેઓ શક્તિનો ઉપયોગ કરવાનું પણ જાણે છે, પરંતુ જ્યાં સુધી તેમનામાં આત્મવિશ્વાસ જાગશે નહિ, ત્યાં સુધી ન તો તેઓ પોતાની શક્તિ ઓળખી શકશે કે ન તેનો ઉપયોગ કરી શકશે. આ દૃષ્ટિએ યુવાનોનો આત્મવિશ્વાસ કેવી રીતે વધે? એમનું આધ્યાત્મિક પથ-પ્રદર્શન કોણ કરે? તે વિચારવું જોઈએ. જ્યાં સુધી આ કામ થશે નહિ, તેમને અસ્તિત્વનો બોધ થશે નહિ.

આત્મવિશ્વાસ પછીના વિશ્વાસ કે આસ્થાનાં કેન્દ્ર હોય છે — દેવ, ગુરુ અને ધર્મ. આજે એ સ્થિતિ બની ગઈ છે કે યુવાનોમાં દેવ, ગુરુ અને ધર્મ પ્રત્યે પણ વિશ્વાસ ઓછો થઈ રહ્યો છે. કોઈપણ તત્ત્વને તર્કની કસોટી પર કસ્યા વગર, એમનું મગજ એને માનવા તૈયાર થતું નથી, પરંતુ તર્ક પણ દરેક પરિસ્થિતિમાં કામ આપતો નથી. જે કાર્ય શ્રદ્ધાથી બની જાય છે તેને કોરો તર્ક બનાવી શકતો નથી. વિશ્વાસ વધારનાર એક

સૂત્ર છે- જે રસ્તા પર મહાપુરુષો ચાલ્યા છે, એ જ રસ્તો છે.

યુવકોના જીવનમાં સાદાઈના સ્થાને આડંબરને વધુ સ્થાન મળતું જાય છે. સંયમી પુરુષોના અભાવમાં ભલા સદાચાર, સંયમ અને સદ્શિક્ષણ ક્યાંથી મળે ? પતિત ક્યારેય પાવન બનવાનો ઉપદેશ આપી શકતો નથી, આપનાર મળી જાય તો પણ તેનો પ્રભાવ પડતો નથી, જે પોતે પતિત છે તે બીજાને કેવી રીતે ઉપર લાવી શકશે ? જે સંતો પોતે ઉઠયા છે તેમનું જીવન અહિંસા, સત્ય વગેરે સદ્ગુણોથી ભરેલું છે. એમનો ઉપદેશ ફક્ત દેખાવ પૂરતો જ નથી, અંતરનો નાદ છે. આવા સંતોના સંપર્કથી ધર્મ સાથે સંપર્ક થશે. આડંબર, લડાઈ અને શોષણથી હટીને માનવી, આરાધના, સાધના અને માનસિક ઉજ્જવળતાને પ્રાપ્ત કરી શકશે.

બીજા શું વિચારે છે તેની ચિંતા કરશો નહીં

સૌથી ઉત્તમ સિદ્ધાંત એ જ છે કે તમે લોકોની વ્યર્થ આલોચના તરફ ધ્યાન આપશો નહીં. તમને જો કોઈ ઉશ્કેરે, બુરું ભલું કહે અને તમે તે તરફ ધ્યાન ન આપો, તો મજાક કરનારને ઘણું દુઃખ થાય છે. કટુ વાક્ય પલટીને એનું જ હૃદય વીધે છે. સંસાર અને આ પરમ સ્વાર્થી દુનિયાએ સારી વ્યક્તિની આલોચના કરી છે તથા ખૂબ મજાક કરી છે.

વધતી ઉંમર તેની સાથે શોભા, સૌંદર્ય, આશા, ઉમંગ, જોશ, ઉત્સાહ જ સાથે લઈને નથી આવતી, મનુષ્યના ભાગ્ય અને ભવિષ્યનું નિર્માણ પણ આ દિવસોમાં જ થાય છે. ભીની માટીમાંથી જ વાસણ રમકડાં બને છે. લાકડીને વાળવાની, ઝુકાવવાની સ્થિતિ ભીની રહે ત્યાં સુધી જ રહે છે. સૂકી માટી, પાકી લાકડી તો જેમની તેમ બની રહે છે. કિશોરાવસ્થા અને નવયૌવનાના દિવસો જ એવા છે, જેમાં વ્યક્તિત્વ વિકસે છે, બને પણ છે. આ દિવસોમાં જ કુસંગથી બરબાદી થાય છે. આ દિવસોમાં જ સત્સંગથી શ્રેષ્ઠ, સુવિકસિત અને સુસંસ્કારી બની શકાય છે. છોકરાં હોય કે છોકરીઓ આ દિવસોમાં વિશેષ સંરક્ષણ માર્ગદર્શનની અપેક્ષા રાખે છે. અનુશાસનના પરિપાલન માટે પણ એમને આ દિવસોમાં જ વિશેષ રૂપથી સહમત કરવાં પડે છે.

વ્યાયામ, સ્વાવલંબન, કલાકૌશલ્ય અને

સ્વાધ્યાય અને ચાર પ્રયાસ પણ સાથે સાથે જ ચાલ્યા રહેવા જોઈએ. બ્રહ્મચર્યપાલનમાં ઢીલ કરવાથી પણ શરીર ખોખલું બની જાય છે. આત્મહીનતા ઘેરી વળે છે અને સ્મરણશક્તિ ઓછી થવા લાગે છે. અચિંત્ય ચિંતન અને કુસંગથી આ ચેપી બીમારી લાગે છે. એનાથી બચવાના સુનિશ્ચિત ઉપાયો જેવા કે વ્યાયામ, રમતગમત, ડ્રીલ વગેરેમાં રુચિ લેવી જોઈએ. એનાથી પ્રગતિશીલ સાથીઓનું સહચરત્વ પ્રાપ્ત થાય છે અને યોગ્ય વખતે સ્વાસ્થ્ય-સંપદાનો ભંડાર સંચિત કરી લેવાનો અવસર મળે છે. એક વાત દરેક યુવાને ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે સારી નોકરીઓ મળવી દિવસે દિવસે મુશ્કેલ બનતું જાય છે. આવનાર દિવસોમાં આ પ્રકારનાં સપનાં જોનારાઓમાંથી અધિકાંશને નિરાશ જ થવું પડશે. તેથી શિક્ષણની સાથે સાથે સ્વાવલંબનની વાત પણ વિચારવી જોઈએ. કૃષિ, પશુપાલન, ઉદ્યોગ, વ્યવસાયની કોઈ પારિવારિક પરંપરા હોય તો તે તરફ ધ્યાન આપવું જોઈએ અને ઘરની મોટી વ્યક્તિઓને સાથ આપીને ધીરે ધીરે પ્રવીણતા મેળવવી જોઈએ. જૂનો ધંધો ન હોય કે ખર્ચ નીકળી શકે એમ ન હોય તો જ નવો ધંધો શોધવો જોઈએ.

ભાવના, બુદ્ધિમત્તા અને પ્રતિભાની પણ જીવન વિકાસમાં આવશ્યકતા પડે છે. જેને ઉદાસી, નિરાશા ઘેરાયેલી રહેશે તે થાક્યો માંદો, પછાત, ઉદાસ અને ઉપેક્ષિત રહીને મોતના દિવસો ગણતો રહેશે. એનાથી બચવાનો એક જ ઉપાય છે, સ્વાધ્યાયશીલ થવું, બીજા કલાકૌશલ્યમાં રસ લેવો, સંપર્કક્ષેત્ર વધારવું, યશસ્વી થવું અને આગળની હરોળમાં ઊભા થઈ શકવાની પ્રવીણતા મેળવવી. આ બધાં પ્રયોજનોને સમાન મહત્ત્વ આપવું જોઈએ અને એમને અપનાવવાની તક જવા દેવી ન જોઈએ. પ્રજ્ઞાસાહિત્યથી વધીને સરળતાથી ઉપલબ્ધ અને રુચિપૂર્વક હૃદયંગમ કરવા યોગ્ય સ્વાધ્યાયસામગ્રી આ દિવસોમાં અન્યત્ર મળવી મુશ્કેલ છે. આ સાહિત્ય પાસપાડોશમાંથી માંગી ચકાસી નિયમિતરૂપથી વાંચતા રહેવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ અને સફળતા મેળવીને જ જંપવું જોઈએ. એ એક પ્રત્યક્ષ સચ્ચાઈ છે કે આ સાહિત્યથી વધીને યુવાવર્ગનો સાચો સાથી, સહાયક અને માર્ગદર્શક ભાગ્યે જ બીજો કોઈ મળે. (ક્રમશઃ)

સાધના વિશેષાંકની આવશ્યકતા કેમ ?

સાધનાવર્ષ પર વિશેષ

પ્રસ્તુત વર્ષ સાધનાવર્ષના રૂપમાં મનાવવામાં આવી રહ્યું છે. સાધનાના નામ પર કોઈ રીતે ફક્ત જપ કરાવી દેવું જ પર્યાપ્ત નથી. ક્યાં કેટલા જપપ્રધાન કાર્યક્રમો થયા તેના આંકડાઓ એકઠા કરી લેવા પર્યાપ્ત નથી. શ્રેષ્ઠ ભાવનાયુક્ત જપના પ્રભાવથી સૂક્ષ્મ જગતનું શોધન થાય છે, પરંતુ સૂક્ષ્મ વાતાવરણના પરિષ્કારની સાથે વ્યક્તિઓનો પરિષ્કાર પણ અનિવાર્ય તો છે જ. સૂક્ષ્મ જગતમાં દિવ્યતાનું અવતરણ પરિષ્કૃત, સુસંસ્કૃત વ્યક્તિઓના માધ્યમથી જ થઈ શકશે.

હવે આપણી શ્રેષ્ઠતાનો સ્તર વધવો જોઈએ. પહેલાં આપણે શ્રેષ્ઠ કાર્યકર્તા હતા હવે આપણે શ્રેષ્ઠ સૃજેતા બનીને દરેક ક્ષેત્રમાં કાર્યકર્તાઓની માગ પૂર્ણ કરીશું. આપણી કાર્યક્ષમતા સમાજની આવશ્યકતા પૂર્ણ કરનારી પ્રતિભાઓને તૈયાર કરવામાં લાગવી જોઈએ.

ઘણાંને આત્મસાધનાનું અવલંબન કરવાનો દાવો કરતા જોવાય છે, પરંતુ તેમનામાંથી એ વિભૂતિઓ જોવા મળતી નથી જે આ દિશામાં સફળ પુરુષાર્થીઓમાં દેખાવી જોઈએ. સફળતાનાં લક્ષણો ન દેખાતાં વિડંબનાનો જ આરોપ લાગશે. એ ધનવાન કેવો જે અન્નવસ્ત્ર જેવી સામાન્ય જરૂરિયાત પણ પૂર્ણ ન કરી શકે. એ આત્મસાધકોને શું કહીએ જેઓ ન તો પોતાનું નિજી વ્યક્તિત્વ પરિષ્કૃત કરી શક્યા કે ન સામયિક વિપત્તિઓના સમાધાનમાં કોઈ યોગદાન આપી શક્યા. આ અભાવોને જોતાં સંદેહ થાય છે કે આત્મસાધનાનો જે મહિમા ગાવામાં આવે છે એ માત્ર અલંકારિક છે અથવા આત્મસાધના કરવાના દાવેદાર ભ્રમગ્રસ્ત છે.

દરેક ક્ષેત્રમાં જ્યારે સંકટો, અભાવો અને અનાયારોના ઢગલા જોવા મળે છે, ત્યાં પરિસ્થિતિઓ સુધરે, અવાંછનીયતાનાં પૂર રોકાય તેવું અધ્યાત્મ વિજ્ઞાનનું દબાણ કરી શક્યું નથી. લાખો કરોડો વેશધારીઓ લોકહિતની દૃષ્ટિએ કશું કરી ન શકે તો ઓછામાં ઓછું પોતાને તો આદર્શ વ્યક્તિત્વના રૂપમાં પ્રસ્તુત કરે, જેમનું ચિંતન, ચરિત્ર અને વ્યવહાર જોતાં એ માન્યતા બને કે આપણા દેશમાં એવા લાખો કરોડો મોજૂદ છે કે જેમની ઉપસ્થિતિથી લોકોમાં વધતી જતી અશ્રદ્ધાનો સામનો કરી શકાય. આપણે બધાં ઓછામાં ઓછું એટલું તો સિદ્ધ કરી શકીએ કે અધ્યાત્મના દાવેદાર અંગત જીવનમાં એટલા પ્રખર અને પ્રમાણિક હોય છે કે એમની હાજરીમાં આત્મવિદ્યાની ગરિમાને ભરોસાપાત્ર સમજી શકાય. લાગે છે કે ક્યાંક બહુ મોટી ગરબડ થઈ ગઈ છે. જે છે તેને કંઈક જુદું જ સમજી લેવામાં આવ્યું છે. માત્ર કલેવરને જ બધું સમજી લેવામાં આવ્યું છે અને ઉપાસકે પ્રાણવાન પણ હોવું જોઈએ. તેની આવશ્યકતા અનુભવ કરવામાં આવી નથી. પૂજા કૃત્યોની સાથે અધ્યાત્મવાદીની દિનચર્યા પણ ઉચ્ચસ્તરીય હોવી જોઈએ.

મહાકાલની પ્રેરણાથી યુગસંધિ મહાપુરસ્કરણની મહાપૂર્ણાહુતિ ૨૦૦૧માં થવાની છે. વસંત પર્વ ૧૯૯૯થી વસંત પર્વ ૨૦૦૦ સુધી વિશેષ સાધના વર્ષ તથા સને ૨૦૦૦ને મહાપૂર્ણાહુતિ વર્ષના રૂપમાં મનાવી કરોડો સાધકોને આ અભિયાન સાથે જોડવાનું લક્ષ્ય રાખવામાં આવ્યું છે. સાધનાવર્ષનાં જપપ્રધાન

આયોજનોમાં બધા જ કાર્યક્રમો વિશેની પૂજ્ય ગુરુદેવની ભાવના દરેક સાધકને સમજમાં આવવી જોઈએ. સાધનાનો ઉદ્દેશ્ય છે જીવનને શ્રેષ્ઠ આદર્શોને અનુરૂપ ઢાળવું. જીવન સાથે ભાવના, વિચારણા અને ક્રિયાના ત્રણ પક્ષ બરાબર જોડાયેલા રહે છે. આ ત્રણેયનો સમાવેશ સાધનામાં કુશળતાથી કરવો જોઈએ. કોઈ સાધનાને ચોક્કસ સ્વરૂપ આપવા માટે તેનો ક્રિયાત્મક પક્ષ કર્મકાંડ જ પ્રત્યક્ષ દેખાય છે. એ કર્મકાંડમાં તેના ભાવનાત્મક અને વિચારાત્મક પક્ષનો પણ યથાચોગ્ય સમાવેશ રહેવો જોઈએ. ક્રિયામાં વિચાર અને ભાવપક્ષની ઊણપ કે તેનો અભાવ એને નિર્બળ કે નિષ્પ્રાણ બનાવી દે છે. આવું કર્મકાંડ જીવનને પ્રભાવિત કરવામાં સફળ થઈ શકતું નથી.

મહાકાલની પ્રેરણાથી યુગ શક્તિ ગાયત્રીનો

જુલાઈ ૧૯૯૯નો અંક સાધના વિશેષાંક પ્રકાશિત કરવામાં આવી રહ્યો છે. એમાં સાધકને સાધનાના કાર્યક્રમ કરવાની સાથે સાથે પૂજ્ય ગુરુદેવનો સંદેશ તથા ભાવના શું રહી છે, તે એમની જ વિચારધારામાં સંકલિત કરીને પ્રકાશિત કરવામાં આવી રહ્યું છે. ક્રિયાનું મહત્વ સમજમાં આવી જવાથી તેના પ્રત્યેનો ઉત્સાહ સ્વયં જાગે છે તથા તેનો મર્મ જાણી લેવાથી સમજ્યા વગર વળગી રહેવામાં સમય નષ્ટ થતો નથી. આથી સાધના વિશેષાંક દરેક સાધક પાસે પહોંચાડીને મનન ચિંતન સાથે વાંચવા માટે પ્રોત્સાહિત કરવા જોઈએ જેથી કરોડો નૈષ્ઠિક સાધકો મહાપૂર્ણાહુતિ માટે સંગઠિત થઈ શકે. વિશેષ જાણકારી માટે વિચાર ક્રાંતિ અભિયાન, યુગ નિર્માણ યોજના, મથુરા-ઉને પત્ર લખવો.

વિરાટને સંબોધન

હે વિશ્વકર્મનું ! આજે અમે તમારા સિંહાસનની સન્મુખ ઊભા રહીને આ વાત કહુંવા આવ્યા છીએ કે અમારો સંસાર આનંદમય છે, અમારું જીવન ઉલ્લાસમય છે. આપે એ ઘણું સાદું કર્યું કે અમને ભૂખ તરસના આઘાતથી જાગૃત રાખ્યા. તમારા જગતમાં, તમારી વ્યાપક શક્તિના અસીમ લીલાક્ષેત્રમાં અમને જગાડી રાખ્યા. એ પણ સાદું થયું કે આપે અમને દુઃખ આપીને સન્માનિત કર્યાં. વિશ્વના અસંખ્ય જીવોમાં જે દુઃખ તાપની અગ્નિ છે તેનાથી જોડીને અમને ગૌરવશાળી બનાવ્યા. તે બધાની સાથે અમો તમારી સમક્ષ પ્રાર્થના કરવા આવ્યા છીએ કે આપનું પ્રબળ સમર્થ હંમેશાં વસંતના દક્ષિણ પવનોની જેમ પ્રવાહિત રહે. આપના વિવિધ ફૂલોની સુગંધને લઈને આવતો પવન રાષ્ટ્રના શબ્દહીન, પ્રાણહીન, શુષ્કપ્રાયઃ જેવા આરણ્યકની બધી શાખાઓ-પાંદડાઓને હાલતા, આનંદિત, સુગંધિત કરે. અમારા હૃદયની પ્રસુપ્ત શક્તિ-ફળ-ફૂલમાં સાર્થક થવા માટે પ્રગટી ઉઠે.

અમારા મોહના આવરણને હઠાવો, ઉદાસીની નિદ્રામાંથી અમને જગાડો. અહીં આજ પળે અનંત દેશકાળમાં ધનવાન વિશ્વાચલની વચ્ચે અમે તમારા આનંદ રૂપને જોઈ શકીએ. આપણે પ્રજ્ઞામ કરીને અમે સૃષ્ટિના તે ક્ષેત્રમાં પ્રવેશ મેળવવાની અનુમતિ માંગીએ છીએ, જ્યાં અભાવની પ્રાર્થના, દુઃખનું રુદન, મિલનની આકાંક્ષા અને સૌંદર્યનું નિમંત્રણ અમને સતત આહવાન આપે છે. જ્યાં વિશ્વ માનવનો મહાયજ્ઞ અમારી આહુતિઓની પ્રતીક્ષા કરી રહેલ છે.

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવની અમૃતવાણી

પરિષ્કૃત મનઃસ્થિતિ જ સ્વર્ગ છે (ઉત્તરાર્ધ)

એક વખત ભગવાન બુદ્ધને પૂછવામાં આવ્યું કે તમને તો મૃત્યુ પછી સ્વર્ગ મળશે ? એમણે કહ્યું - ના, હું સ્વર્ગમાં ત્યારે જ જઈશ જ્યારે દરેક વ્યક્તિ સ્વર્ગ જવા માટે યોગ્ય બનશે, સૌને સુખ અને શાંતિ મળશે, બધાં સુખી હશે, ત્યાં સુધી હું મારો વારો જતો કરીને બીજાને લાઈનમાં લગાડતો રહીશ. એ બધા પછી અંતિમ વ્યક્તિ હોઈશ અને સ્વર્ગમાં જવાની ઈચ્છા રાખીશ. જ્યાં સુધી આવું થશે નહીં ત્યાં સુધી હું લોકોને આગળ વધારતો રહીશ. મિત્રો ! બુદ્ધની એ મનોભૂમિ, ઋષિ-મુનિઓની એ મનોભૂમિ, જેમાં એમણે કહ્યું છે -

ન ત્વહમ્ કામયે રાજ્યં ન સૌખ્યં ન પુનર્ભવં ।

કામયે દુખતપ્તાનાં પ્રાણિનામ્ આર્તનાશનમ્ ॥

તાત્પર્ય એ કે પ્રાણીઓનો આર્ત અને પ્રાણીઓનું દુઃખ દૂર કરવાનો જો મોકો મળી જાય તો એ અમારા માટે વરદાન છે અને એ જ અમારું સૌભાગ્ય છે.

એક વાર કુંતીને ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું કે, “હે કુંતી ! વરદાન માગ. હું હવે જઈ રહ્યો છું. હું ભગવાન છું તે તું જાણે છે ?” કુંતીએ કહ્યું - “હું જાણું છું કે આપ ભગવાન છો. હું તમારી પાસે એક જ વરદાન માગું છું કે મને કષ્ટસાધ્ય જીવન આપો, ગરીબ લોકો જેવું જીવન જીવું. જેથી હું જાણી શકું કે ગરીબાઈ શું હોય છે ? એમની શી મુશ્કેલીઓ હોય છે ? એમનાં કષ્ટ શું હોય છે ? આ બધું હું સમજી શકું. જેથી એમની સહાયતા કરી શકાય.”

મિત્રો ! સ્વર્ગ મનુષ્યની દૃષ્ટિ અને વિચાર કરવાની રીતમાં રહેલું છે. એ કોઈ વિશેષ જગ્યાનું નામ નથી. કંઈ નહિ તો સ્વર્ગલોકના એ સ્થળની શોધ

કરી લીધી છે. ચંદ્ર વિશે માહિતી મેળવી લેવામાં આવી છે કે ક્યારેક એ એટલો ગરમ થઈ જાય છે કે જો કોઈ ધાતુ મૂકવામાં આવે તો એ પણ પીગળી જશે. રાત્રે ચંદ્ર એટલો ઠંડો થઈ જાય છે કે કોઈ વસ્તુ રાખવામાં આવે તો એ બરફની જેમ જામી જશે. એવો ગરીબ ચંદ્ર કે જ્યાં નથી પાણી કે નથી હવા, ત્યાં જો તમને મોકલી દેવામાં આવે તો તમે કહેશો કે ગુરુજી તમે અમને ક્યાં મોકલી દીધાં. અમને પાછા બોલાવી લો. જોકે ચંદ્ર પર ગયા છે, પરંતુ ત્યાં રોકાવાની કોઈની હિંમત થઈ નથી. તેઓ થોડીક મિનિટો ચક્કર લગાવી પાછા આવી ગયા છે. આ જ રીતે શુક્ર ગ્રહને પણ શોધી લેવામાં આવ્યો છે. ત્યાં કોલસાનો ભંડાર છે. કાર્બન ગેસ ભરેલો છે, ત્યાં તમે જરાય જીવિત રહી ન શકો, ત્યાં તમારો શ્વાસ રોકાઈ જશે.

કેટલાક લોકોને વિશ્વાસ છે કે ભગવાન પાસે જવાથી સ્વર્ગ મળે છે. હકીકતમાં સ્વર્ગ શું છે ? સ્વર્ગ કોઈએ જોયું છે ? કોઈએ જોયું હોય કે ના જોયું હોય, પરંતુ મિત્રો ! અમે સ્વર્ગ જોયું છે અને તમને પણ બતાવવાની મારી ઈચ્છા છે. ભગવાન પાસે જવાથી બે વસ્તુ મળે છે - પહેલું ‘સ્વર્ગ’ અને બીજું ‘મુક્તિ’. પરંતુ સ્વર્ગ એ જોવાની દૃષ્ટિનું નામ છે. તમે ઈચ્છો તો પોતાનામાં સ્વર્ગનો પ્રયોગ કરી શકો છો. તમે મહેરબાની કરીને એ લોકોના ઉપકાર જોવાનું અને માનવાનું શરૂ કરી દો. જેમનો ભાર તમારા શરીર પર લદાયેલો છે. તમે મહેરબાની કરીને એ વૃદ્ધ માને જુઓ. જેણે નવ મહિના તમને પેટમાં રાખ્યા, લોહીનું સિંચન કર્યું, પોતાનાં હાડકાં ગાળ્યાં. એ કૃપાની દેવી છે, દયાની

દેવી છે. પોતાનું બધું માંસ નિચોવીને આપણું એક પિંડ બનાવ્યું. જ્યારે એ પિંડ અસહાય હતું ત્યારે અને ધરતી પર આવ્યા બાદ એ પોતાના લાલ લોહીને સફેદ દૂધના રૂપમાં પીવડાવતી રહી.

જ્યારે કોઈ વ્યક્તિ કોઈને પચાસ સી.સી. લોહી દાનમાં આપે છે, તો જન્મપર્વત એનો ઉપકાર માને છે અને કહે છે — જ્યારે મરણપથારીએ પડ્યા હતા ત્યારે તમને બચાવવા માટે લોહી આપું હતું, પરંતુ મિત્રો ! જેણે હજારો સી.સી. લોહી તમને દૂધના રૂપમાં પીવડાવી દીધું હોય એના અહેસાનનું તો કહેવું જ શું ? કાશ ! ક્યારેક તમે એ માતાને ઉપકારની દૃષ્ટિથી જોઈ હોત તો તમને ખબર પડી હોત કે દેવતા બીજે ક્યાંય નથી, ક્યાંય બહાર જવાની જરૂર નથી, દેવતા ‘માતા’ના રૂપમાં તમારા ઘરમાં જ છે. શારદા, સરસ્વતીને જાણવાની કે લક્ષ્મીને જોવા માટે મુંબઈ જવાની શું જરૂર છે ? ના, ‘માતાના રૂપમાં’ લક્ષ્મી તમારા ઘરમાં જ બેઠી છે. આજે જ્યાં દરેક માણસ મહેનતાણું ઈચ્છે છે, બદલો ઈચ્છે છે, ત્યાં ત્યાગની દેવી, તપશ્ચર્યાની દેવી, અનુદાનની દેવી — તમારી ધર્મપત્ની પોતાના માતા-પિતા, ભાઈ-બહેન, કુટુંબ-પરિવારને છોડી આવે છે અને રાત-દિવસ તમારી સેવામાં લાગેલી રહે છે. તમે જેવી રીતે રાખતા આવ્યા છો એ જ રીતે એ રહી અને આખી જિંદગી પોતાનો બધો શ્રમ નીચોવતી રહી. ધર્મપત્ની પોતાનું રૂપ અને યૌવન, પોતાની ભાવનાઓ તમારા ઉપર ન્યોછાવર કરતી રહે છે, પરંતુ બદલામાં એ તમારી પાસેથી કશું જ ઈચ્છતી નથી.

સાથીઓ ! ત્યાગ અને બલિદાનનો દેવતા તમારા ઘરમાં બેઠો છે. એ ત્યાગ અને બલિદાનના દેવતાનું નામ છે — ભગતસિંહ. એ દેવતાનું નામ છે — મહર્ષિ દધિચી. મિત્રો ! અમે મહર્ષિ દધિચીને જોયા તો નથી, પરંતુ દધિચીના રૂપમાં અમારી પત્નીને જોઈ છે, જેમણે ધ્યેયપ્રાપ્તિ માટે જીવન હોમી દીધું. તમારી આંખોમાં

‘જો કૃતજ્ઞતાના ભાવ આવે’ ત્યારે તમારે નારીના ઉત્થાન માટે આગળ આવવાનું રહેશે. તમે ગાયત્રી માતાના મંદિરમાં જાવ છો અને સ્ત્રીને લાતોથી મારો છો. જ્યારે એ બિચારી દુઃખ અને શરમથી બૂમો પાડે છે ત્યારે તમે એના મોંઢામાં પડાં ઠાંસી દો છો. ત્યારે એ ડૂસકાં ભરી રડતી હોય છે. ધિક્કાર છે એવા લોકોને જે આવાં કુકર્મો કરે છે. મનમાં એ ભાવના લઈને નીકળ્યા હતા કે ગાયત્રી માતાને પ્રસન્ન કરીશું, એની પાસે વરદાન માંગવા નીકળ્યા હતા, એવા દુષ્ટ, પિશાચ, નીચ લોકોને ધિક્કાર છે. આવા પાપી લોકો જ નરકમાં જાય છે. આવા લોકો જ્યાં પણ જશે ત્યાં નરક બનાવી દેશે, ઘરમાં અને બહાર પણ આવા લોકો નરક બનાવી દેશે. એમને માટે ઘર-બહાર, પૃથ્વી-આકાશ બધી જગ્યાએ નરક જ વિદ્યમાન રહેશે.

મિત્રો ! જે આંખો દુષ્ટતાને જુએ છે, દોષ-દુર્ગુણોને જુએ છે. જેમની અંદર ક્યારેક કોઈ સંવેદનાનો ભાવ પેદા થતો નથી. સંપૂર્ણ જીવનમાં ત્યાગ અને સેવાના કૃતજ્ઞતાના ભાવો જ્યાં સુધી મનુષ્યના જીવનમાં ન આવે ત્યાં સુધી સ્વર્ગ પ્રાપ્ત થતું નથી. સ્વર્ગ અર્થાત્ કૃતજ્ઞતાના ભાવ. આ ભાવ જ્યારે-જ્યારે આપણી આંખો અને મનમાં આવે છે ત્યારે આપણને નાની-નાની વસ્તુઓ દેવતાના રૂપમાં દેખાવા લાગે છે, બીજા લોકો આપણા ઉપર હસતા હોય છે, કહે છે આ છે હિંદુ. આ લોકો શું પૂજે છે ? પથ્થર. એ શું પૂજે છે ? પીપળો. એ શું પૂજે છે ? ઉકરડો. એ લોકો બેવકૂફ છે, ના, આપણે એ લોકો કરતાં વધારે બુદ્ધિશાળી છીએ. મહત્ત્વની વાત એ છે કે જે જીવંત કે બેજાન વસ્તુએ આપણા પર ઉપકાર કર્યા છે. એમનાં ચરણો પર આપણું મસ્તક નમેલું રહે છે. જો એ બેજાન છે તો એથી શું ? કેમ કે બેજાન ઘંટી આપણને અનાજ દળીને ખવડાવે છે, જે અન્નને આપણે ખાઈ શકતા ન હતા, ચાવી શકતા ન હતા. એને દળીને આપણા માટે ખાવાલાયક

બનાવ્યું. આપણા માટે પૌષ્ટિક અન્ન બનાવ્યું, જેણે આપણું પેટ ભરી આપ્યું. ઘંટી ના હોય તો આપણે પેટ કેવી રીતે ભરીશું? ઘંટી દેવતા નથી તો કોણ છે? જેણે મજૂરી માગ્યા વગર પોતાનો શ્રમ ચાલુ રાખ્યો. આપણે એની નહીં તો કોની પૂજા કરીએ. એ પથ્થર અવશ્ય છે, પરંતુ મનુષ્ય કરતાં તો પથ્થર સારો છે. જે દેવતા બકરો ખાધા પછી ભેંસ ખાધા પછી મનુષ્યની સહાયતા કરવા માટે તૈયાર થાય છે. એ દેવતાઓ કરતાં તો પથ્થર સારો છે. એવા દુષ્ટ કસાઈ દેવતાઓ કરતાં તો પથ્થર દેવતા સારો છે જે આપણી ઘંટી દબવાના કામમાં આવે છે.

ઉકરડો — જે કચરાના ઢગલા ભરેલો હોય છે, જેણે એક સ્થાને ગંદકી ભેગી કરી લીધી અને પોતાને ઓગાળી દીધો. ઓગાળી લીધા પછી પોતાને ખાતર બનાવી દીધું જે ખેતરમાં નાંખવામાં આવે છે. જેનાથી અનાજની ઊપજ ચોખા, ઘઉં, મકાઈ, જવ, ફળો, શાકભાજી વગેરે વધુ માત્રામાં થાય છે. જો આપણે ઉકરડાની પૂજા ન કરીએ તો કોની પૂજા કરીશું? આ બેજાન ઉકરડો છે, બેજાન ઘંટી છે, પરંતુ આપણે તો બેજાન નથી, આપણામાં જીવ છે. દરેક જાનદારની એક ફરજ હોય છે કે જે લોકો પાસેથી આપણે મદદ લઈએ છીએ, જે લોકોનો સ્નેહ પ્રાપ્ત કર્યો એ બધા પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાના ભાવ રાખીએ. કૃતજ્ઞતાનો ભાવ રાખો મિત્રો; ફક્ત વૈચારિક રૂપથી આ શક્ય નથી. જેમા પ્રત્યે કૃતજ્ઞતાના ભાવ છે તેના પ્રત્યે કોઈ પ્રતિક્રિયા-પ્રતિધ્વનિ હોવી જ જોઈએ. દરેક ધ્વનિનો પ્રતિધ્વનિ હોય છે. જેવી રીતે કૂવામાં અવાજ દઈએ તો પ્રતિધ્વનિ થાય છે અને એ જ અવાજ ફરી આપણને સાંભળવા મળે છે. અહીં મથુરામાં એક પ્રસિદ્ધ સ્થળ છે, જેને પોતરાકુંડ કહે છે. અહીં પંડા લોકો પોતાના યજમાનોને લઈ જાય છે. ત્યાં એમની પાસે કહેવડાવે છે કે — ‘યશોદા તેરા લાલા જાગે કે સોવે. એમાં અંતિમ શબ્દ

‘સોવે’ છે. તળાવ બહુ મોટું છે જેમાંથી અવાજ આવે છે ‘સોવે’ જો તમે આવું કહી દો કે યશોદા તારો લાલો સોવે કે જાગે તો એક સેકંડ બાદ જાગે શબ્દનો પ્રતિધ્વનિ આવશે.

મિત્રો ! કૃતજ્ઞતાના ભાવ જે આપણા અંતરંગમાં જઈને અથડાય છે તો આ શરીરરૂપી ગુંબજમાંથી એક ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે, એક કલ્પના ઉત્પન્ન થાય છે, એક આકાંક્ષા થાય છે કે જે લોકોએ આપણને અનુદાન આપ્યાં છે, આપણી સેવા-સહાયતા કરી છે, એ લોકો પ્રત્યે આપણી કોઈ ફરજ છે કે કેમ? શું એમનાં ઋણોથી મુક્તિ મેળવી ન શકાય? મનુષ્યના મનમાં જે દિવસે આ ભાવ ઉત્પન્ન થાય છે તે દિવસે એને ચારે બાજુ દેવતા દેખાવા લાગે છે. એક દેવતા એ શિક્ષક દેખાય છે, જેણે પ્રાથમિક શાળામાં ભણાવ્યું હતું. જે રોજ કૂકડો બનાવતા હતા અને મારતા હતા, જો માર ખાધો ન હોત તો આજે આપણે ગાય, ભેંસ, બળદ ચરાવવા લઈ જતા હોત. માર્યા તો શું થયું, કૂકડો બનાવ્યો તો શું થઈ ગયું, એમણે ભણાવ્યું એ રીતે કે દર વર્ષે સારા ગુણોથી પાસ થતો ગયો. ધન્યવાદ છે એ ગુરુને કે જેમણે અમને ભણાવ્યા. કેવા પ્રેમાળ હતા એ ગુરુ કે જેમના થકી આપણા જીવનનો સૌથી સ્વર્ણમય સમય વીત્યો. નાનાં-નાનાં બાળકો, નાની-નાની સ્કૂલોમાં લાંબી-લાંબી જિંદગીઓ પસાર કરી, પરંતુ એવો નિર્મળ અને નિશ્ચલ પ્રેમ ક્યાંય આપણે જોયો છે ?

અમે તમને કોકાકોલા પીવડાવી અને પાન પણ ખવડાવ્યાં, પરંતુ આ ખવડાવવા-પીવડાવવા પાછળ પણ એક ચાલ હતી. તમારી દીકરીનાં લગ્ન છે — સાડી ખરીદી લઈ જાઓ. કેટલા રૂપિયાની સાડી છે? એમાં કિંમતનો ક્યાં વિચાર કરો છો, એ તો પછી પણ મળી જશે. તમે સાડી લઈ જાઓ, તમારા અને મારા પિતા બન્ને મિત્ર હતા. કોકાકોલા પીવડાવી ત્યારે તમે મારું ખિસ્સું કાપી લીધું. આપણે મિત્રતાઓ તો કરી

પરંતુ તે સ્વાર્થ, છળકપટ અને કામનાઓથી ભરેલી કરી. શતરંજની બાજીની જેમ આપણી મિત્રતાઓ બની ગઈ. આપણું કામ જ્યારે પૂરું થયું ત્યારે આપણે એવી રીતે આંખો ફેરવી લીધી. જેવી રીતે પાંજરામાંથી નીકળી ગયા બાદ પોપટ ફેરવી દે છે. મિત્રતાનો અર્થ આપણા જીવનમાંથી નીકળી ગયો અને કોઈ મિત્ર મળી જાય તેને માટે અંતઃકરણ શોધ કરી રહ્યું છે. પરંતુ મિત્ર ક્યાંથી મળે ? જેમનું પોતાનું કોઈ નથી એવા લોકો મિત્ર વગર, સખા વગર, સાથી વગર આખું જીવન એકાકી ભૂતપિશાચની જેમ એકલા-એકલા સ્મશાનમાં બેઠા રહે છે.

મિત્રો ! શિકાર કરનારા જંગલોમાં ફરતા રહે છે. જંગલમાં રહેનારા જાણે છે કે એક્કડ નામનું એક જાનવર હોય છે, જે ટોળામાંથી નીકળીને બીજે જતું રહે છે, તેને એક્કડ કહેવાય છે. એક્કડ ભૂંડ ખૂબ ભયાનક હોય છે. હું જંગલમાં જ્યારે રહ્યો ત્યારે હંમેશાં એક્કડ જાનવરને શોધતો રહ્યો. ટોળામાંથી ક્યારેક હરણ બહાર રહેવા લાગે છે તો એ ખૂબ જ ખુંખાર બની જાય છે. જ્યારે પણ મોકો મળે ત્યારે કોઈ પણ પ્રાણીમાં શીંગડાં ખોસી દે છે. એક્કડ ખૂબ જ ભયાનક હોય છે, આવી રીતે અયાનક હુમલો કરી દે છે. એનાથી કેવી રીતે બચવું તે જંગલમાં રહેતા બધા લોકો જાણે છે. આવી જ રીતે જે વ્યક્તિ એક્કડની જેમ રહે છે તે કોઈને પોતાનો સખો બનાવી રહ્યા છે, કોઈને મિત્ર બનાવી રહ્યા છે, પરંતુ વસ્તુતઃ એમનો કોઈપણ પ્રેમી નથી. તેને માટે બધા શતરંજની સોગઠીઓ સમાન છે. જેમને એક જગ્યાએથી ઉપાડી બીજે મૂકી દે છે, જેથી સોગઠી લાલ થઈ જાય છે. જો કામ થઈ જાય તો ઠીક, નહીં બને તો એને છોડી દઈ બીજી સોગઠીને ફીટ કરવાની તિકડમ્ રચાવતા હોય છે.

મિત્રો ! અમે બાળપણના એ લોકોને યાદ કરીએ છીએ જેઓ જુવારના રોટલા લઈ આવતા હતા અને અમે ઘઉંની રોટલી લઈ જતા હતા — અને ભેગા

મળીને; જોડે બેસીને ખાતા હતા. બ્રાહ્મણ, વાણિયા અને વાળંદ બધા જ સાથે બેસીને ખાતા હતા. ત્યારે કોઈને જાતિનું કે ઊંચનીચનું ધ્યાન નહોતું કે કોણ બ્રાહ્મણ છે, કોણ વાણિયો છે અને કોણ વાળંદ છે ? મોટા થયા તો નાત-જાતનાં સામાજિક બંધનોથી અમારું જીવન નષ્ટ-ભ્રષ્ટ થઈ ગયું. બાળપણમાં અમે વાળંદના છોકરા સાથે જે રોટલીઓ ખાધી હતી એ નિશ્ચલ પ્રેમ, કૃતજ્ઞતાના ભાવથી ભરેલું જીવન યાદ આવે છે. મિત્રો ! આકાંક્ષા ઉત્પન્ન થાય છે. મન ઈચ્છે છે કે એવું જ પ્રેમભર્યું જીવન ફરીથી મળી જાય. એવું લાગે છે કે આ ખૂબસૂરત દુનિયા ન જાણે કેટલાય હીરા-ઝવેરાતોથી બનાવવામાં આવી છે. જ્યારે નાનાં બાળકો અને અધ્યાપકો યાદ આવે છે, જ્યારે અમને અમારી માતા યાદ આવે છે, જે અમને ખોળામાં લઈને ફરતી હતી ત્યારે માલૂમ પડે છે કે દુનિયા કેટલી ખૂબસૂરતીથી, પ્યારથી, આનંદ અને ઉલ્લાસથી ભરેલી છે. અમને જ્યારે સમાજનો ખ્યાલ આવે છે ત્યારે માલૂમ પડે છે કે ન જાણે અમે કેટલાય લોકો પાસેથી શિક્ષણ મેળવતા ગયા છીએ. આટલા લોકો પોતાનું જ્ઞાન અમારી પાસે છોડી ગયા.

મિત્રો ! તમે એક ગીતા ખરીદીને લઈ આવો છો. જેમાં અર્જુનને શ્રીકૃષ્ણની લીલાનું જે જ્ઞાન મળ્યું હતું તે વાંચો છો. ધન્ય છે એ ગીતા, ધન્ય છે — પ્રેક્ષવાળા, ધન્ય છે એ છાપખાનાવાળા અને ધન્ય છે એ ટાટા મિલ જે કાગળના રીમ બનાવતો ગયો. ધન્ય છે એ કે જેણે છાપવાનાં મશીનો બનાવ્યાં, જેથી આપણને અઢી આનામાં ગીતા વાંચવા માટે મળી ગઈ. ધન્યવાદ છે એ સૌ લોકોને કે જેમણે આ ઉમદા કાર્ય કર્યું કે જેથી ગીતા જેવું પવિત્ર અને ધાર્મિક પુસ્તક વાંચવા માટે મળી ગયું. ઊંડાણથી વિચાર કરું છું ત્યારે થાય છે કે દુનિયામાં કેટલા ઉમદા અને ખૂબસૂરત લોકો રહે છે. આ બધાથી અમને એક વાત સમજમાં આવે છે કે દુનિયામાં ચારે તરફ પ્રેમ અને સૌહાર્દ વિખરાયેલો

પડ્યો છે. મિત્રો, આ જ અમૃત છે એને આની લહેરોમાં તમે ઊડતા અને સરકતા ચાલી શકો છો. સ્વર્ગ છે મકાઈના રોટલામાં, સ્વર્ગ છે ફાટેલાં કપડાંમાં, સ્વર્ગ છે ગરીબાઈમાં. રેશમી વસ્ત્રો તો અંગારા જેવાં લાગે છે. તમે જે મીઠાઈઓ આનંદથી સ્વાદ લઈને ખાઓ છો તેમાં જેર ભરેલું છે — પોટેશિયમ સાયનાઈડ ભરેલું છે, જે તમારું પેટ ફાડી નાંખશે. આથી તમને મકાન મળી જશે, બીજી વસ્તુઓ મળી જશે તો સુખ-શાંતિ મળી જશે એવી આકાંક્ષા જે ભૌતિકતાના રૂપમાં સજાવી રાખી છે તે વ્યર્થ છે.

મિત્રો ! આનાથી તમારી અંદર આકાંક્ષાઓ, તૃષ્ણાઓ વધતી જાય છે કે અમુક વસ્તુ અમારી પાસે ઓછી છે અને તે અમને જોઈએ. પરંતુ તેમનો ઉપયોગ કરવાનું આપણને ક્યાં આવડે છે ? તેમ છતાં આપણે એને ભેગી કરવાનું શરૂ કરી દઈએ છીએ. એમને ભેગી કરવાની સાથે મુશ્કેલીઓ આપણી પાસે આવી જાય છે. બાળકો કહે છે મા અમને આ વસ્તુ આપશો ? એ કહે છે — ના. નાની બેબી કહે છે મા મને આપીશ ? કહેશે ના. આ તો સાચવીને રાખવામાં આવશે. અમને એ કંહાની યાદ આવે છે કે મધમાખી મધ ભેગું કરતી રહી. એક દિવસ વાંદરો આવ્યો અને મધપૂડો તોડીને જતો રહ્યો. બધું મધ નીચે પડી ગયું અને બધી માખીઓ એમાં ચોંટીને મરી ગઈ. આપણને જેટલો લાભ મળે છે તેનો સદુપયોગ કરવાનું આપણને આવડે છે ? ના, આપણને ધનનો સદુપયોગ કરવાનું આવડતું નથી. આપણને આટલું સુંદર શરીર મળ્યું છે, એનો પ્રયોગ કરવાનું, ઉપયોગ કરવાનું આવડે છે ? ના. આપણને આટલું સરસ સ્વાસ્થ્ય મળ્યું છે, તેનો સાચો ઉપયોગ કર્યો નહીં, તો પછી આપણે કયું મોહું લઈને ઈશ્વર પાસે માંગવા જઈએ છીએ કે મારું સ્વાસ્થ્ય સારું બનાવી દો. તમને જે ધન મળ્યું છે તેનો કોઈ સારાં કાર્યોમાં ઉપયોગ કર્યો છે ? નહીં, તો પછી તમે કયા મોંઢે ભગવાન પાસે ધન માંગવા જાઓ છો.

સાથીઓ, તમને જે બુદ્ધિ મળી છે એનો સાચો ઉપયોગ કર્યો ? નહીં. પછી તમે ભગવાન પાસે વારંવાર કેમ માંગો છો ? તમને એટલી વિદ્યાબુદ્ધિ મળી હતી કે તમે દુનિયામાં શાંતિની ધારા વહેતી કરી શક્યા હોત, એને ખૂબસૂરત બનાવી શક્યા હોત, પરંતુ તમે તો સંગ્રહ કરવામાં લાગી ગયા હતા. જમા કરવાની વાત વિચારતા રહ્યા, સ્વામી બનવાની વાત વિચારતા રહ્યા, માલિક બનવાની વાત વિચારતા રહ્યા, પરંતુ તમારા મનમાં ઉપયોગ કરવાની વાત ક્યાં આવી ? જો ઉપયોગ કરવાની વાત તમારા મનમાં આવી હોત તો તમે વિચારી શક્યા હોત કે જેટલું તમને મળ્યું છે તે પર્યાપ્ત છે, ઘણું છે. જો તમે આ બધાનો સારી રીતે પ્રયોગ કરી શક્યા હોત તો અમે વિચાર્યું હોત કે તમારી પાસે જેટલી પણ વિદ્યા છે, સ્વાસ્થ્ય છે, જે ધન છે, તેટલાનો જ સદુપયોગ કરીને તમે સ્નેહ-સૌહાર્દની ધારાઓ વહાવી શકો છો. પછી આનંદ, ઉલ્લાસ અને સંતોષ તમારી ચારે તરફ ફેલાવી શકાય છે. તમારા મનમાં કૃતજ્ઞતા વિકસતી જઈ શકે છે, પરંતુ ઉપયોગ કરવાનું આપણે ક્યાં આવડ્યું ?

મિત્રો ! એ સ્વર્ગની કલ્પના કરવી વ્યર્થ છે, જે મર્યા બાદ મળે છે. કેમ કે તમને જો સ્વર્ગમાં મોકલી આપવામાં આવે તો થોડા દિવસોમાં જ તમે સ્વર્ગને પણ નરક બનાવી દેશો. આપણા દેશના એક મુખ્ય નેતા કાહિરા મિશ્રને એક હોટલમાં ઉતારો આપ્યો હતો. ત્યાં એમને ખાવાનું પસંદ પડ્યું નહીં તો એમણે નોકરને બોલાવીને કહ્યું કે સ્ટવ પર ચા બનાવી દે અને ખાવાનું પણ બનાવી દે. સ્ટવના ધુમાડાથી ઓરડાની એક-બે દીવાલો કાળી થઈ ગઈ તો એ હોટલના મેનેજરે કહ્યું કે તમે અમારા કમરાની દીવાલો ગંદી કરી દીધી. એણે લાંબુંલયક બિલ બનાવીને એ નેતાની પાસે મોકલ્યું અને એ બિલ એમણે ચૂકવવું પડ્યું. જો આપણે સ્વર્ગ નામના સ્થળ પર જઈશું તો ત્યાં પણ ચોતરફ ગંદકી ફેલાવી દઈશું અને એ જ જગ્યા થોડા દિવસ પછી,

નરક જેવી લાગશે. ત્યાં કચરાનો ઢગલો ખડકાઈ જશે, લોકો ગાંજો, ચરસ, દારૂ વગેરેનું સેવન પણ કરશે. આ ક્યા લોકો આવી ગયા? આ ભક્તો આવી ગયા, ગાયત્રી-સ્તવન કરનારા આવી ગયા. અહીં લોકો મંદિરની પાછળ શૌચાલયની દીવાલો પર પેશાબ કરે છે. દરેક જગ્યાએ ગંદકી ફેલાવે છે. ખરાબ અને ગંદા લોકો જ્યાં પણ જાય છે, ત્યાં સ્વર્ગને પણ નરક બનાવી દે છે.

ક્યારેક અમને એકલા દેહરાદૂન એક્સપ્રેસથી હરિદ્વાર જવાનું થાય છે. ટ્રેનના ડબ્બા પર લાગેલી પ્લેટો પર લખેલું હોય છે ‘બંબઈથી દેહરાદૂન’ અને જ્યારે હરિદ્વારથી મથુરા આવવાનું થાય છે ત્યારે એ જ ટ્રેનની પ્લેટો પર લખેલું હોય છે ‘દેહરાદૂનથી બંબઈ’. સ્ટેશનમાસ્ટરને જ્યારે અમે આનું કારણ પૂછ્યું તો એમણે બતાવ્યું કે પ્લેટોની બંને બાજુ પર આ લખેલું હોય છે. જ્યારે ટ્રેન પાછી જાય છે તો પ્લેટો ઊલટાવી દેવામાં આવે છે. વિકૃત દષ્ટિકોણવાળા લોકોને જો સ્વર્ગ મોકલી આપવામાં આવે તો થોડા દિવસોમાં જ ત્યાંનું પેટિંગ પણ બદલી નાખવામાં આવશે, ત્યાંનું સાઈનબોર્ડ બદલી જાખવામાં આવશે કે આ છે — નરક. સારા દષ્ટિકોણવાળા લોકો ભલે ગરીબીમાં રહે, ભલે ફક્ત મકાઈની રોટલી ખાઈને જીવે, કોઈપણ રીતે રહે, પરંતુ એ લોકો દરેક સ્થિતિમાં થોડા દિવસોમાં જ સ્વર્ગ પેદા કરી શકે છે.

એક સંત ઈમર્સન થયા છે, જેમણે અંગ્રેજી ભાષામાં આધ્યાત્મિક જીવન વિશે ઘણાં પુસ્તકો લખ્યાં છે — એમનો એક મંત્ર છે કે ‘મને નરકમાં મોકલી આપો હું એને સ્વર્ગમાં બનાવી દઈશ.’ એમના દરેક પુસ્તકના પહેલા પાના પર આ જ લખેલું હોય છે. પુસ્તક પહેલા પાનાથી શરૂ થાય છે અને દરેક પુસ્તકના પહેલા પાના પર લખેલું છે કે સ્વર્ગ ક્યાંય હોતું નથી, બનાવવામાં આવે છે, નિર્મિત કરવામાં આવે છે. એ

મનુષ્યની આંખોમાં રહે છે, ભાવનાઓમાં રહે છે, અંતઃકરણમાં રહે છે. આધ્યાત્મિકતાનું અંતિમ પરિણામ આ જ છે મિત્રો! સ્વર્ગ એટલે વિચાર કરવાની સાચી રીત અને વસ્તુઓને જોવાનો સાચો દષ્ટિકોણ. આને જ અંગ્રેજીમાં ફિલોસોફી અને હિંદીમાં દર્શન કહે છે. દુનિયાને જો સાચી રીતે જોવાનું શરૂ કરી દો, નવા ઢંગથી વિચારવાનું આરંભ કરો તો ન જાણે શું જોવા મળશે અને તમે આગળ વધતા, ઊંચા ઊઠતા જશો. આ જ ઈશ્વરને પ્રાપ્ત કરવાનો, સંબંધ મજબૂત કરવાનો સીધો અને સરળ માર્ગ. આજની વાત સમાપ્ત.

ૐ શાંતિ:

ગાયત્રી પરિવાર સ્વાર્થી, કાયર અને સંકીર્ણ લોકોમાં પોતાની ગણના કરી શકતો નથી. તેની સામે એક ઉદ્દેશ્ય અને લક્ષ્ય છે, એ છે — બૂરાઈઓને જડમૂળથી ઉખેડવી અને ઉત્તમતાનું અભિવર્ધન કરવાનો સત્પ્રયત્ન કરવો. આપણામાંથી દરેકને આ સમુદ્રમંથનના સમયમાં દેવપક્ષને સબળ બનાવવા માટે ભાગીદાર થવું પડશે.

યુગપરિવર્તનની આ વેળામાં આપણામાંથી દરેકનું કોઈ કર્તવ્ય છે અને એ કર્તવ્યની ઉપેક્ષા કરવી ન જોઈએ. ધર્મ અને અધર્મના મહાયુદ્ધને દર્શક બની જોતાં રહેવું ન જોઈએ. પોતાના સામર્થ્ય અનુસાર કંઈક તો કરવું જોઈએ. આજની વિષમ પરિસ્થિતિઓમાં પણ આપણે જો બગાડને રોકવા માટે કંઈ કરતા નથી, તો આવનાર પેઢીઓ આપણી આ નિષ્ક્રિયતાને માફ કરશે નહીં. આ મહાભારત વચ્ચે ઊભેલો કોઈ અર્જુન હવે કમજોરીની વાત કરી શકશે નહીં. એને ગાંડીવ ઉપાડવું જ પડશે અને અધર્મના સંહાર અને ધર્મની સ્થાપના માટે ઝઝૂમવું જ પડશે.

(અખંડ જ્યોતિ ફેબ્રુ., ૧૯૯૨)

ગુરુસત્તાનું માર્ગદર્શન અને નિર્દેશ હંમેશા કર્તવ્ય પાલન તથા શ્રમશીલતાના રૂપમાં મળતા રહ્યા છે. તેમણે અમને એકવાર એક દૃષ્ટાંતના માધ્યમ દ્વારા સમજાવ્યું કે બેટા ! એક મહાત્મા એક ઝાડ નીચે બેઠા તપ કરી રહ્યા હતા તે સમયે ઉપરથી પક્ષી તેમની પર ચરક્યું, ક્રોધથી તેમણે ઊપર જોયું તો પક્ષી સળગીને ભસ્મ થઈ ગયું. મહાત્માને તપબળનો અહંકાર થઈ ગયો. પોતાની ભૂખ સંતોષવા માટે એક ગ્રામીણના દરવાજા પર જઈ ભોજનની માંગણી કરવા લાગ્યા. ગૃહીણી પોતાના સાસુ-સસરા તથા પતિની સેવા કરી રહી હતી. તેણે થોડીવાર રોકાવાનું કહ્યું તો મહાત્માને ખૂબ ક્રોધ આવ્યો, પરંતુ તે સ્ત્રીનું કશું બગડ્યું નહિ, જેથી મહાત્માને આશ્ચર્ય થયું. સ્ત્રી વાત સમજી ગઈ અને બોલી- મહાત્માજી ! હું તે પક્ષી નથી, કે સળગીને ભસ્મ થઈ જઈશ. મહાત્માજીનો ક્રોધ ઠંડો પડ્યો અને તે પૂછવા લાગ્યા કે બહેન તને પક્ષીની વાત કેવી રીતે ખબર પડી ? તું તો ઘરનું કામ કરી રહી છો. યોગ, તપ એ બધું તો દૂર છે, તો પછી અંતર્જ્ઞાન કેવી રીતે ? ગૃહીણીએ કહ્યું- મહાત્માજી ! આખો દિવસ ઘરનું કામ-કાજ, પતિ, સાસુ-સસરા અને બાળકો પ્રત્યે કર્તવ્યપાલન મારો ધર્મ છે. શરીરથી કામ અને મનથી ભજન કરું છું. એના પ્રભાવથી મને આ શક્તિ મળી છે. મહાત્માએ કહ્યું- તમારા ગુરુ કોણ છે અને કોણે આ યોગ વિદ્યા તમને શીખવાડી છે ? ગૃહીણીએ કહ્યું- તુલાધાર મારા ગુરુ છે. હું તેમનાથી યોગ વિદ્યા શીખી છું. મહાત્મા એ રહસ્ય જાણવા માટે તુલાધાર પાસે પહોંચ્યાં. તુલાધારે મહાત્માના પહોંચતા જ બતાવ્યું કે તમે પક્ષીને ક્રોધાગ્નિમાં ભસ્મ કરી દીધું હતું અને તમને એ ગૃહીણીએ અમારી પાસે મોકલ્યા છે. મહાત્માને ખૂબ આશ્ચર્ય થયું. મહાત્માએ તેમના કામ-કાજ વિષે પૂછ્યું. તુલાધારે કહ્યું- હું પૂરો દિવસ દુકાનદારી કરું છું. તોલમાપ બરોબર રાખું છું. કોઈ ચીજમાં ભિલાવટ નથી કરતો. મનમાં કોઈ પ્રત્યે કોઈ પ્રકારનો દ્વેષ નથી, કોઈના પર ઈર્ષ્યા પણ નથી થતી. અમે શરીરનો,

જીવનનો સદુપયોગ કરીએ છીએ. જે કમાણી થાય છે, તેનો એક અંશ સત્ સાહિત્ય ખરીદવામાં અને સમાજમાં સત્સાહિત્ય વહેંચવામાં કરું છું. દાનનો જ્યાં સાર્યો ઉપયોગ થતો હોય ત્યાં દાન આપવું જોઈએ. જ્યાં દાનનો દુરુપયોગ થાય, ત્યાં દાન આપવાથી અહંકાર વધે છે. બેઈમાનીથી કમાયેલું લાખો રૂપિયાનું દાન ધર્માચાર્યોની બુધ્ધિ ખરાબ કરે છે. એનાથી તેમને અહંકાર આવી જાય છે, તે એશ-આરામ અને વિલાસી જીવન જીવવા લાગે છે. એવું દાન કરવું અધર્મ છે. પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે કહ્યું છે કે દાનનો ઉપયોગ સત્સાહિત્યના વિતરણમાં કરવો જોઈએ. જ્ઞાન યજ્ઞથી વધુ પુણ્ય કોઈ દાનથી નથી થઈ શકતું.

તુલાધારે મહાત્માને આગળ કહ્યું કે અમે એક કલાક સમયદાન નિત્ય સમાજના ઉત્થાન માટે આપીએ છીએ. ઘેર-ઘેર જઈને સંસ્કાર કરાવીએ છીએ. સંસ્કારોના માધ્યમથી, યજ્ઞના માધ્યમથી લોકશિક્ષણનું કાર્ય કરીએ છીએ. યજ્ઞ અને ગાયત્રીનું શિક્ષણ આપીએ છીએ. યજ્ઞ એટલે ઊંચા કર્મો (સત્કર્મો) ગાયત્રી એટલે ઊંચા વિચારો (સદ્બુધ્ધિ) બંનેના સ્વરૂપને સમજાવીએ છીએ. આરતી વગેરેમાં જે પૈસા આવે છે., તેનાથી તે ઘરમાં જ્ઞાન મંદિરની સ્થાપના કરીએ છીએ અને સાહિત્ય વાંચવા અને વંચાવવાની પ્રેરણા આપીએ છીએ. આ સમાજ સેવા છે અને દિવસભર પોતાના ગૃહસ્થ અને દુકાનનું કામ કરું છું. અમારી આ જ સાધના છે. મહાત્માએ કહ્યું- આપને એ સાધના કોણે બતાવી. તુલાધારે કહ્યું- અમારા ગુરુ કાલૂરામ છે, તેમનાથી આ સાધના શીખ્યા છીએ. તુલાધારની વાત સાંભળી તેમના ગુરુ કાલૂરામને મળવા મહાત્માજી ચાલી નીકળ્યા. કાલૂરામે વગર પૂછે બધી વાત બતાવી દીધી. મહાત્માએ પૂછ્યું- આપે કઈ સાધના વિધિથી આ યોગ વિદ્યા મેળવી. ગુરુ કાલૂરામે બતાવ્યું કે મારું કામ તો સાફ-સફાઈ છે. પોતાના આ કર્તવ્યોને જ ભગવાન માની શ્રમ દેવતાની પૂજા કરવી અમારો ધર્મ છે. પોતાની આત્મશક્તિથી જ આ યોગ વિદ્યા ફળીભૂત

થઈ છે. કોઈ પણ પ્રકારના દુર્વ્યસનથી અમે ઘણા દૂર રહી શુદ્ધ પવિત્ર જીવન જીવીએ છીએ. પૂરો સમય સમાજની સેવામાં લગાવીએ છીએ. ઈશ્વરનું ભજન-પૂજન સૂર્યોદયના પહેલા જ કરી લઈએ છીએ. આખો દિવસ કામ કરીએ છીએ.

પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે આ દૃષ્ટાંતના માધ્યમથી અમને શ્રમ ને દેવતા માની અને કર્તવ્ય પાલનને પરમ ધર્મ ગણી અંગીકાર કરી લેવાની પ્રેરણા આપી. અમે ત્યારથી પૂરું ધ્યાન “જ્ઞાન યજ્ઞ”માં લગાવી દીધું. ઘેર-ઘેર ગુરુવરનો સંદેશ પહોંચાડવા પ્રયાસી રહ્યા. નાના-નાના પુસ્તકોનું પ્રકાશન કર્યું છે, જેને શ્રીરામ જોલા પુસ્તકાલય દ્વારા ઘેર-ઘેર પહોંચાડવા માટે આપ સર્વે પરિજનોને વારે-વારે અનુરોધ કરવામાં આવે છે.

આજે જ્ઞાનના અભાવે જ સંસારમાં ઉથલ-પાથલ છે. કલેશ, સંઘર્ષ, વિવાદ એ જ્ઞાનની ઉણપના લીધે થઈ રહ્યા છે. પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવના વિચાર ઘેર-ઘેર પહોંચાડવાથી, જ્ઞાનયજ્ઞથી આ સમસ્યા દૂર થઈ શકે છે. આ યુગની સૌથી મોટી સેવા વિચારોની છે. સદ્વિચાર મળશે તો બધી સમસ્યાઓ ઉકલશે. સ્વાધ્યાય પરંપરા લગભગ લુપ્ત થવાથી સમસ્યાઓ દેખાઈ રહી છે. પરિવારમાં સમાજમાં સુખ-શાંતિ લાવવા માટે સ્વાધ્યાયને અનિવાર્ય માની નિયમિત ક્રમ બનાવી સાધના-સ્વાધ્યાય કરશો. આત્મિક પ્રગતિ માટે સાધના સાથે સ્વાધ્યાય પણ જરૂરી છે. બંનેમાં આગસ ન કરવી જોઈએ. વૈચારિક સુધારા વગર જીવનની સમસ્યાઓ ઉકેલવી મુશ્કેલ છે. જ્ઞાનરથ, જોલા પુસ્તકાલય, વાચનાલય જ્ઞાન મંદિર સ્થાપના આદિ માધ્યમોથી યુગ સાહિત્યના વિસ્તાર માટે પરિજનોથી ભાવભરી અપેક્ષા છે, કે પોતાનું પરમ કર્તવ્ય માની એમાં અવશ્ય ભાગીદાર બનશો. અંધ વિશ્વાસ, કુપ્રથાઓ, વર્ગભેદ, જાતિભેદ, આસ્થા સંકટ, દુર્વ્યસન આદિ સમસ્ત સમસ્યાઓને દૂર કરવા માટે પૂજ્યવર દ્વારા રચિત સાહિત્ય જન-જનને વંચાવવું જરૂરી સમજશો.

પરમાર્થ પરાયણ લોક સેવા, માનવી ગરિમાની એક વિભિન્ન વિદ્યા છે. પેટ અને પ્રજનનના ગોરખ ધંધામાં તો પશુ-પક્ષી પણ લાગ્યા રહે છે મનુષ્યની સ્થિતિ તો

તેનાથી ઊંચી છે. તેને આદર્શવાદ ની દિશામાં કંઈક વધુ કરી દેખાડવાની અભિલાષા રહે છે. સામાન્ય જણ ઘેર રહીને પણ પુણ્ય પરમાર્થ માટે કંઈક કરી શકે છે. સેવા સાધનાને દિનચર્યામાં ઓછામાં ઓછું સ્થાન આપી શકે છે. આ સર્વ સાધારણ માટે સ્વીકારવા યોગ્ય છે નહીં તો આત્મિક અસંતોષ ડંખતો રહેશે. મનુષ્ય જીવનનો ઉદ્દેશ્ય વૈયક્તિક વૈભવ એકઠો કરવામાં પૂરો નથી થતો, તેણે કંઈકને કંઈક સર્વજનનીય પ્રગતિ માટે કરતા રહેવું જોઈએ. આ શ્રેષ્ઠ કાર્યો માટે ઉઠાવેલી મુશ્કેલીઓ બીજ રોપવામાં ખર્ચ કરી પાક કાપવામાં, અનેકગણો લાભ ઉઠાવવાની માફક લાભદાયક સિદ્ધ થાય છે. સમાજની સાચી સેવા કરવા માટે નિયમિત સમયદાનનું પ્રતિક્ષણ પણ સુખ-શાંતિ અને પ્રગતિના રૂપમાં પ્રત્યક્ષ દેખાશે. આત્મસંતોષ પણ મળશે.

યુગ સંધિની આ મહાપરિવર્તનની વેળામાં જ્યારે વિશ્વ મુશ્કેલીઓનું જોર છે, આપણા પરિજનો માટે અગ્નિ પરીક્ષાનો સમય છે પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવના નિર્દેશો પર ચાલી પોતાનું કર્તવ્ય પાલન કરવામાં અવરોધના રૂપમાં ક્યાંક કોઈક આળસ-વિલાસ ન ધૂસી જાય, તેનું પૂરું ધ્યાન રાખી પૂરી ઈચ્છા સાથે આ સાધના વર્ષમાં પોતે પોતાની પૂરી રીતે ધોલાઈ-સફાઈ કરી સેવા ધર્મમાં શક્ય તેટલો ભાગ લેવો જોઈએ. સાધના, સ્વાધ્યાય, સંયમ અને સેવા આ ચાર સ્તંભ છે, જેના પર આત્મિક પ્રગતિનું ભવન ઊભું છે આ ચારેય આધાર સ્તંભોને મજબૂત બનાવી લેવા દૈનિક નિશ્ચય વ્યક્તિગત જીવનમાં કરી લેવો જોઈએ.

ઈશ્વરનો પ્રત્યક્ષ સાકાર રૂપ આ સંસાર છે. ઈશ્વર સેવા કરવી છે તો જન સેવા કરવી જોઈએ. નર સેવાને જ નારાયણ સેવા સ્વામી વિવેકાનંદજીએ બતાવી છે. આજની પીડિત માનવતાને ઉગારવાનું કાર્ય પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવના વિચારોથી જ થશે. આપણે સૌએ બીજે ફાંફાં માર્યા વગર પોતાના ચિંતન અને ક્રિયાશીલતાને એક માત્ર જ્ઞાનયજ્ઞ પર કેન્દ્રિત કરવું જોઈએ. આપણે ગુરુસત્તા દ્વારા બતાવેલ પથ પર અવિચળ નિષ્ઠાથી સતત ચાલતા રહી લક્ષ્ય સુધી પહોંચવાનું છે.

(ક્રમશઃ)

- લીલાપત શર્મા

યુગ નિર્માણ સમાચાર

ગોંડલ-પૂ. ગુરૂદેવના આદેશ મુજબ પ્રખર સાધના વર્ષ નિમિત્તે ગોંડલ ગાયત્રી પરિવાર દ્વારા ગોંડલ શહેર તેમજ ગ્રામ્ય વિસ્તારોમાં પ્રખર સાધના વર્ષની તૈયારી રૂપે તાજેતરમાં એક સર્વધર્મ સંમેલન યોજાઈ ગયું જેમાં ગોંડલ તાલુકાના ૮૨ ગામના સરપંચો, મંત્રીઓ, આગેવાનો, સામાજિક તેમજ ધાર્મિક સંગઠનોના કાર્યકર્તા ભાઈ-બહેનોને આમંત્રિત કરવામાં આવ્યા હતા. સાથે સમાજના દરેક સંપ્રદાયોના વડાઓ, મહંતો, સંતો, આચાર્યોને આમંત્રિત કરીને એક ભવ્ય સંમેલન યોજાઈ ગયું. સંતોમાં રણછોડદાસ મહારાજના આશ્રમ રામજી મંદિરના મહંતશ્રી હરિચરણદાસજી, નરસિંહ મંદિરના મહંત બંસીદાસ બાપુ, મોવિયાના સદાપ્રત રામજી મંદિરના રામબાલકદાસજી, આર્ય સમાજ ટંકારાના તેમજ ગૌહત્યા વિરોધ આંદોલનના ધર્મબંધુ સ્વામી, વડવાળી જગ્યાના મહંત જમનાદાસ બાપુ, વિશ્વ હિંદુ પરિષદ રાજકોટ જીલ્લાના પ્રમુખ પંડિત સાહેબ, યોગવેદાંત સેવા સમિતિ (આશારામ બાપુ) ના પ્રતિનિધિ, યોગેશ્વર સ્વાધ્યાય પરિવારના પ્રતિનિધિ, પ્રજાપિતા બ્રહ્માકુમારી વિશ્વ વિદ્યાલયના તપસ્વીની રાજયોગીની હંસાબેન, વૈષ્ણવ સંપ્રદાય, જૈન સંપ્રદાય, મુસ્લિમ જમાત તેમજ મેમણ જમાતના હુકાબાપુ તથા બશીરબાપુ ઉપરાંત ગોંડલના ધારાસભ્યશ્રી જયરાજસિંહ જાડેજા, નગરપાલિકાના પ્રમુખ પૃથ્વીસિંહ જાડેજા, ડોક્ટરો, વકીલો, ઉદ્યોગપતિઓ ઉપરાંત અન્ય ભાઈ બહેનોએ આ સંમેલનનો લાભ લીધો. પૂ. ગુરૂદેવના વિચારોનો વધુ પ્રચાર પ્રસાર થાય તે માટે સાહિત્યનું વેચાણ પણ થયું.

ઘડુલી જી. કચ્છ-યુગ નિર્માણ યોજનાના ૧૦૦ સૂત્રીય કાર્યક્રમ હેઠળ પ્રખર સાધના વર્ષ નિમિત્તે ગાયત્રી પરિવાર શાખા ઘડુલી દ્વારા રચનાત્મક કાર્યક્રમની શ્રુંખલામાં ઉમીયા યુવક મંડળ તથા પ્રાથમિક આરોગ્ય કેન્દ્ર ઘડુલીના સહયોગથી નેત્ર નિદાન શીબીરનું આયોજન તા-૧૩-૪ના રોજ કરવામાં આવ્યું. ૧૦ દર્દીને મોતિયા જોવામાં આવેલ તેમના ઓપરેશનની વ્યવસ્થા તથા નેત્રમણી આરોપણ ભુજ જનરલ હોસ્પિટલ ખાતે કરવામાં આવ્યું ઉપરોક્ત શીબીરમાં ચા-નાસ્તો દવાઓ તેમજ

૨૫ દર્દીને વિનામૂલ્યે ચશ્મા ગાયત્રી પરિવાર શાખા, ઘડુલી તથા ઉમિયા યુવક મંડળ, ઘડુલી દ્વારા આપવામાં આવેલ કેમ્પને સફળ બનાવવા પ્રા. આ. કેન્દ્ર સ્ટાફ મે. ઓ. શ્રી, ડો. પાઠક સાહેબ, આંખના ડોક્ટરશ્રી, ડી. એન. પટેલ, શ્રી એ. એમ. પાટડિયા નો સહયોગ પ્રશંસનીય રહ્યો.

વર્માનગર-તા. ૧૧-૪ને રવિવારે સાંજે ૮ વાગે, વર્માનગર કોલોની ખાતે “મહા આરતી” નો ભવ્ય કાર્યક્રમ સંપન્ન થયો. શિવ મંદિરનો મોટો હોલ આરતી વાળી બહેનોથી ખીચો ખીચ ભરાઈ ગયો હતો. ૧૦૦૦ની સંખ્યામાં માનવ મેદની ઉમટી હતી. સતત દોઢ કલાક ભવ્ય ધાર્મિક વાતાવરણ ગાયત્રી મંત્ર અને વેદોની ઋચાઓથી ઝૂમી ઉઠયું. સાધના વર્ષ નિમિત્તે જપ-અનુષ્ઠાન અને સાધના, ઉપાસના અંગે વિસ્તૃત છણાવટ ટી.એ. પટેલ, વ્યાસ પીઠેથી આપવામાં આવી. આખા વર્માનગરમાં “મહા આરતી” કાર્યક્રમે આગવી છાપ ઉભી કરી. સમગ્ર આયોજનનો મુખ્ય આધાર પ્રચાર કાર્ય ઉપર હતો અને આ પ્રચાર કાર્ય માટે જેમણે સખત પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો છે તે બહેનો ધન્યવાદને પાત્ર છે.

છીપડી-ગાયત્રી શક્તિ પીઠ ઉપક્રમે ૨૦-૪ના રોજ વાંઠવાળી મુકામે ૨૨ સમૂહલગ્નો યોજવામાં આવ્યાં તથા છીપડીમાં ૩૦-૪ના રોજ ૧૦ સમૂહલગ્નોત્સવ સંસ્કાર સંપન્ન કરવામાં આવ્યો. આ પ્રસંગે વર-કન્યા પક્ષ તરફથી યુગ શક્તિ ગાયત્રી માસિક પત્રિકાના વાર્ષિક ૧૦૧ ગ્રાહક તથા આજીવનના ૧૦ ગ્રાહકો બનાવવામાં આવ્યા.

ચલાલા-યુગ નિર્માણ ગાયત્રી પરિવાર ટ્રસ્ટ તથા શિવાનંદ મિશન વિરનગરના સંયુક્ત ઉપક્રમે નવમો દષ્ટિદાન નેત્રયજ્ઞ યોજાયો.

આ કેમ્પનો જુદા-જુદા ગામડામાંથી આવેલા ભાઈઓ બહેનો સહિત ૩૦૯ દર્દીઓ તપાસેલ તેમાં ૨૯૫ દર્દીઓને વિના મૂલ્યે સારવાર અને દવા આપેલ ૨૨ દર્દીને વિના મૂલ્યે ચશ્માનું વિતરણ કરેલ ૧૨ દર્દી ઓપરેશન માટે વિરનગર ગયેલ.

આ કેમ્પમાં દરેક દર્દીને પૂ. ગુરૂદેવના કલમે લખાયેલ પુસ્તકોનું વિના મૂલ્યે વિતરણ કરેલ. તેમજ વ્યસન જેવા સામાજિક દુષણને ડામવા વ્યસન મુક્તિ યજ્ઞ પણ રાખેલ. આ પ્રસંગે પાલીતાણાથી પધારેલ એસ. બી. એસ. મેનેજર શ્રી કે. કે. મહેતા સાહેબ, ખાદી અગ્રણી શ્રી ઉકાભાઈ, રમુભાઈ સાદરાણી, વાઘેલા સાહેબ ઉપસ્થિત રહેલ.



“સ્તુતિ”

જગદંબે વિશ્વ વિદ્યાત્રી માં ગાયત્રી,
વંદુ છુ માં તમને દિન-રાત્રી.

બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ તણી તું શક્તિ,
સૃષ્ટિ તણો જીવ કરે છે તુંજ ભક્તિ.

હંસ વાહિની, કમળધારણી તું કૃપાળી,
ચોસઠ જોગણી સ્વરૂપ તું છે મા કાળી.

પલ-પલ તને પુંજૂ છુ હું પરમેશ્વરી,
હે માં ગાયત્રી ! તું જ છે ઈશ્વરી.

કણે-કણમાં વાસ છે તારો,
આ સૃષ્ટિને તમે ભવપાર ઉતારો.

પૃથ્વીમાં થઈ રહ્યું છે મારું-મારું,
હે માં ! તુ સમજાવ એને-“કોણ છે તારું ?”

અખંડ દિપ જલે યુગ ધર્મ-કાંતિનો,
સૌ માંગે છે માં, ધર્મ શાંતિનો.

ગુરૂદેવ ચરણોમાં ધીરજ શીશ નમાવે,
વિશ્વના રક્ષણ માટે તુજને શરમાવે.

ધીરજ બી. ગોહિલ

સિંધાજ

